

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
AKDENİZ UYGARLIKLARI ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ

İSLAM ORTAÇAĞI'NDAKİ BİLİMSEL VE FELSEFİ ÇALIŞMALARIN BATI'YA
ETKİSİ: SALERNO TIP OKULU VE TOLEDO ÇEVİRMENLER OKULU ÖRNEKLERİ

Yağmur BAŞKAYA

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Ekin KAYNAK İLTAR

Akdeniz Ortaçağ Araştırmaları Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2021

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
AKDENİZ UYGARLIKLARI ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ

İSLAM ORTAÇAĞI'NDAKİ BİLİMSEL VE FELSEFİ ÇALIŞMALARIN BATI'YA
ETKİSİ: SALERNO TIP OKULU VE TOLEDO ÇEVİRMENLER OKULU ÖRNEKLERİ

Yağmur BAŞKAYA

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Ekin KAYNAK İLTAR

Akdeniz Ortaçağ Araştırmaları Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2021

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
AKDENİZ UYGARLIKLARI ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ
MÜDÜRLÜĞÜNE

Yağmur BAŞKAYA'nın bu çalışması, jürimiz tarafından Akdeniz Ortaçağ Araştırmaları Anabilim Dalı Yüksek Lisans Programı tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Ali Osman GÜNDOĞAN

Üye (Danışmanı) : Dr. Öğr. Üyesi Ekin KAYNAK ILTAR

Üye : Prof. Dr. Arda ARIKAN

Tez Başlığı: İSLAM ORTAÇAĞI'NDAKİ BİLİMSEL VE FELSEFİ ÇALIŞMALARIN
BATI'YA ETKİSİ: SALERNO TIP OKULU VE TOLEDO ÇEVİRMENLER OKULU
ÖRNEKLERİ

Onay: Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Tez Savunma Tarihi : 30/11 /2021

Mezuniyet Tarihi : / /2021

Prof. Dr. Tuncer DEMİR
Müdür

AKADEMİK BEYAN

T.C

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ

AKDENİZ UYGARLIKLARI ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ;

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “İslam Ortaçağı’ndaki Bilimsel ve Felsefi Çalışmaların Batı’ya Etkisi: Salerno Tıp Okulu ve Toledo Çevirmenler Okulu Örnekleri” adlı bu çalışmanın, akademik kural ve etik değerlere uygun bir biçimde tarafımdan yazıldığını, yararlandığım bütün eserlerin kaynakçada gösterildiğini ve çalışma içerisinde bu eserlere atıf yapıldığını beyan ederim.

Yağmur BAŞKAYA

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR LİSTESİ.....	ii
ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	iv
ÖNSÖZ.....	v-vi
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1.1. İslam Düşünce Dünyasının Tarihsel Gelişimi.....	3
1.2. IX. Yüzyıl İslam Düşüncesi'nin Altın Çağı'nda Çeviri Etkinliği: “Beytü'l Hikme”..	8
1.2.1. Halife Mansur Dönemi.....	8
1.2.2. Halife Harun Reşid Dönemi.....	9
1.2.3. Halife Mem'un Dönemi.....	10
1.2.4. Bir Kurum Olarak Beyt'ül Hikme ve İslam Dünyasındaki Bilimsel	
Çalışmalar.....	11
1.2.5. Beytü'l Hikme'nin Sona Erişi.....	27

İKİNCİ BÖLÜM

2.1. Ortaçağ'da Avrupa.....	29
2.2. Ortaçağ Avrupası'nda Çeviri Etkinliği.....	30
2.2.1. Salerno Tıp Okulu'nun Yapısı ve Etkinlikleri.....	30
2.2.2. Toledo Çevirmenler Okulu'nun Yapısı ve Etkinlikleri.....	41
SONUÇ	55
KAYNAKÇA.....	59
ÖZGEÇMİŞ.....	66

KISALTMALAR LİSTESİ

akt.	aktaran
bk.	bakınız
Çev.	çeviren
d.	doğum
Ed.	editör
Hız.	hazreti
km	kilometre
M.Ö.	milattan önce
M.S.	milattan sonra
ö.	ölüm
prof.	profesör
ss.	sayfa sayısı
vb.	ve birçok
vd.	ve diğerleri
yy.	yüzyıl
Yay.	yayınları

ÖZET

İSLAM ORTAÇAĞI'NDAKİ BİLİMSEL VE FELSEFİ ÇALIŞMALARIN BATI'YA ETKİSİ: SALERNO TIP OKULU VE TOLEDO ÇEVİRMENLER OKULU ÖRNEKLERİ

Ortaçağ'da Hristiyan Batı ile İslam dünyası arasındaki “karanlık-aydınlık” karşılaştırmasının en belirgin nedeni, olasılıkla Hristiyan Batı dünyası bir birlik oluşturmaya çalışırken İslam dünyasının sahip olduğu refahla, fethettiği topraklarla uygarlığını bilimsel ve kültürel bakımdan daha fazla geliştirilebilmesidir. İslam dünyası bu dönemde Kur'an ile hadislerin ışığında ve yöneticilerin bilimsel merakları ile başka dinlere hoşgörülerinin sayesinde Antik Yunan bilgi birikimiyle yoğurulmuş bir bilgi ve kültür birikimi oluşturmuştur. Bu birikim Beytü'l-Hikme (Bilgelik Evi) gibi organize olmuş bir kurumun çatısı altında yapılan çalışmaların sonucu olmuştur. Hristiyan Batı dünyası İslam dünyası ile karşılaştıkça onların bilimsel çalışmalarını Latinceye çevirerek hem ataları saydıkları Antik Yunan bilgi birikimine kavuşmuş hem de İslami bilgi birikimini edinmişlerdir. Ancak bu süreç İslam dünyasından farklı bir yöntemle gerçekleşmiş ve Batı dünyası çeviri etkinliklerini ya bireysel ölçekte ya da Toledo Çevirmenler Okulu gibi daha küçük ölçekli kurumlarda yürütmüştür.

Bu çalışmada öncelikle Beytü'l Hikme üzerinden Ortaçağ'da İslam dünyasındaki bilimsel ve felsefi çalışmalar ele alınarak bu çalışmaların tarihsel arka plan doğrultusunda Batı'ya ne yönde etki ettiği İslam düşüncesi ile ilk tanışan yerlerden olan İspanya ve İtalya örnekleri çerçevesinde irdelenecektir. Dolayısıyla bu çalışmanın odak noktasını Hristiyan Batı'nın en önemli iki okulu olan *Schola Medica Salernitana* (Salerno Tıp Okulu) ve *Escuela de Traductores de Toledo* (Toledo Çevirmenler Okulu) oluşturacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ortaçağ'da felsefe ve bilim, İslam düşüncesi, İslam etkisi, Hristiyan Batı düşüncesi, çeviri etkinlikleri, Salerno Tıp Okulu, Toledo Çevirmenler Okulu.

ABSTRACT

THE INFLUENCE OF SCIENTIFIC AND PHILOSOPHICAL STUDIES IN ISLAMIC MIDDLE AGES ON THE WEST: THE EXAMPLES OF THE SALERNITAN MEDICAL SCHOOL AND THE TRANSLATORS SCHOOL OF TOLEDO

The most significant reason of the “dark-illuminated” comparison between Christian Western and Islamic world in the Middle Ages may be that the Islamic world was able to develop its civilization more scientifically and culturally by its own prosperity, lands conquered while Christian Western world had been struggling to build a uniformity. Islamic world in this period had formed scientific and cultural knowledge molding with Ancient Greek knowledge in the light of Quran with hadiths and thanks to the curiosity of administrators towards science with the tolerance to other religions. This knowledge was the outcome of the studies carried out under an organized institute as Bait’al-Hikmah (the House of Wisdom). Christian Western world both obtained the knowledge of Ancient Greeks, whom they esteemed as their ancestors and acquired Islamic knowledge by translating their scientific works into Latin as they encountered the Islamic world. However, this process occurred by a different method from Islamic world, and Western world conducted its translation activities either on an individual scale or in relatively smaller sized institutes like The Translators School of Toledo.

In this study, firstly mentioning scientific and philosophical works of Islamic world in the Middle Ages in terms of Bait’al-Hikmah, the way these works had an impact on Western world will be examined based on historical background regarding examples of Spain and Italy, which encountered Islamic thought first. Hence, the focus of this study will consist of the most important schools of Christian West, *Schola Medica Salernitana* (Salernitan Medical School) and *Escuela de Traductores de Toledo* (Translators School of Toledo).

Keywords: Philosophy and science in the Middle Ages, Islamic thought, Islamic influence, Christian Western thought, translation activities, Salernitan Medical School, Translator School of Toledo.

ÖNSÖZ

Ortaçağ İslam dünyası düşünüldüğünde zihinde beliren ilk sözcük öbeği olasılıkla Beytü'l Hikme'dir. Benzersiz bir kurum olarak İslam dünyasının bir tür Rönesans yaşamasını ve bu yaşanan Rönesans'ın aktarımını sağlamıştır. Hem dilin bilimsel ve kültürel bakımdan teşkil ettiği önemi, uluslar ya da topluluklar arasında bağ kurabilme gücünü göstermiş hem de bilimsel çalışmaların artmasında dini öğretilerden çok yönetimin duruşunun etkisini kanıtlamıştır. Önce yöneticilerin bireysel meraklarıyla birkaç çeviri girişiminde bulunulmuş; daha sonra toparlanan kütüphane, kütüphane için kitap toplama azmi ile isteği ve nihayetinde hoşgörü ve korumayla birlikte gelen bilimsel bir canlanmayla oldukça bütüncül bir kurum haline gelmiştir. Bu kurumun çatısı altında çalışan bilim insanları kimi araştırmacılar için Antik Yunan mirasının aktarıcıları kimileri tarafından yorumlayıcıları kimileri tarafından da Antik Yunan mirasının üzerine ekledikleriyle özgün eserler veren bilim insanları olarak görülmüştür. Ancak tüm öne sürülen düşüncelerin odağında çeviri etkinlikleri yer almıştır. Çünkü çeviri etkinlikleri düşüncenin sınırlarını aşmasına yardımcı olmuş, uygarlığın ilerlemesini sağlamıştır. Ortaçağ Hristiyan Batı dünyası için de dil ve çeviri bir ölçüde aynı etkiyi üretmiştir. İslam dünyası bir birlik ve yüksek bir refah seviyesine sahipken Hristiyan Batı dinsel ve siyasal bölünmelerle baş etmiştir. Bu sancılı oluşumlar sürecinde Charlemagne'la birlikte gerçekleştirilmeye çalışılan birliğe ulaşma umutları doğmuş hem ünlü öğretmenlerin yardımı hem din görevlilerinin idealist çalışmaları hem de yöneticilerin organize edişleri ve koruma bahşetmeleriyle birlikte çeviri etkinlikleri Batı dünyasında da görülmeye başlanmıştır.

Bu çalışmada Beytü'l Hikme'nin kurumsal yapısı ve tarihi ele alındıktan sonra Ortaçağ Hristiyan Batı dünyasında çeviri etkinliklerinin kurumsal ilk örnekleri olan Salerno Tıp Okulu ve Toledo Çevirmenler Okulu kurumsal, siyasal ve bu kurumlara bağlı çevirmenlerin eserleri bakımından bir kompozisyon içerisinde betimlenecektir. Çalışma temelde iki ana bölümde düzenlenecektir. Birinci bölümde İslam düşünce dünyasının genel hatlarıyla tarihsel gelişimi ele alınacak, daha sonra *IX. Yüzyıl İslam Düşüncesi'nin Altın Çağı'nda Çeviri Etkinliği: "Beytü'l Hikme"* ana başlığı altında yer alan beş alt başlığın işaret ettiği üzere kuruluşundan sona erişine dek Beytü'l Hikme kurum olarak ve çatısı altında çalışan bilim insanlarının bilimsel etkinlikleri açısından incelenecektir. İkinci bölümde ise olasılıkla Salerno Tıp Okulu'nun kurulduğu yüzyıl olan IX. yüzyıla dek Ortaçağ'da Avrupa üzerine kısa bir giriş yapıldıktan sonra Salerno Tıp Okulu ve Toledo Çevirmenler Okulu yapıları ve çatıları altında yürütülen etkinlikler bakımından irdelenecektir. Sonuç bölümünde ise ortaya konan bilgiler,

yorumlar ve varsayımlar ışığında İslam dünyasının Batı dünyasına etkisi değerlendirilerek çalışma sona erdirilecektir.

Bilginin sonradan da edinilebilen bir şey olduğunu fakat bir insan için her şeyden önce iyi ahlaklı olmanın önemli olduğu öğüdü ile 2013 yılından bu yana; bana herkesten kendimden bile çok inanan, güvenen, kendimi bulmamı sağlayan, vazgeçişlerimde sabırla elimi hiçbir zaman bırakmayan, bana yalnız hissettiğim zamanlarda aile olan, akademik hayatımda bilim insanı kişiliğinden ve en doğru yolu gösteren bakış açısından çokça şey öğrendiğim, örnek aldığım, engin bilgi birikimiyle yolumu hep aydınlatan, hayatımın her alanında bana destek, en zor zamanlarımda yanımda olan değerli hocam ve danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Ekin KAYNAK ILTAR'a bu yolda beni en güzel şekilde yetiştirdiği için sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Onun hakkını asla ödeyemem.

Çalışmamın her safhasında yakın ilgi ve destek gösteren, değerli zamanlarını ayırarak rehberlikte bulunan sayın hocalarım Prof. Dr. Ali Osman GÜNDOĞAN, Prof. Dr. Hüseyin Gazi TOPDEMİR ve Prof. Dr. Arda ARIKAN'a çok teşekkür ederim. Ayrıca çalışmamın incelenmesinde ve gereksinim duyduğum her konuda bana yardımcı olan Doç. Dr. Emine ATMACA hocama değerli katkılarından dolayı çok teşekkür ederim. Çalışmamın her adımında yardımlarını hiçbir zaman esirgemeyen tüm bilgi birikimini ve zamanını benimle paylaşan sayın hocam Prof. Dr. Kemal SÖZEN'e sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Bu yolda ve hayatımın her anında her zaman desteklerini yanımda hissettiğim değerli hocam Mehmet Serdağ YILDIRIM'a ve tüm arkadaşlarıma çok teşekkür ederim.

Son olarak tüm hayatım boyunca yanımda olan, beni cesaretlendiren, aldığım kararları her zaman destekleyen varlıklarıyla mutlu olduğum sevgili annem Emine BAŞKAYA, babam Ali BAŞKAYA'ya, en iyi arkadaşım canım kardeşim Yılmaz Can BAŞKAYA'ya ve tüm aileme bana bu yolda gösterdikleri sabır ve desteklerinden ötürü sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

GİRİŞ

Ortaçağ düşünce dünyası içinde dört ayrı felsefi gelenek yer almaktadır. Bunlardan birincisi Batı dünyasında ortaya çıkan Hristiyan felsefesi, ikincisi Doğu’da yani İslam dünyasında ortaya çıkmış olan İslam felsefesi, üçüncüsü hem Batı dünyasının hem de İslam dünyasının çeşitli bölgelerinde yaşayan Musevi düşünürlerle birlikte ortaya çıkan Yahudi felsefesi ve son olarak da Hristiyan Bizans İmparatorluğu sınırlarında Yunan dili kullanılarak meydana getirilmiş Bizans felsefesidir (Sözen, 2019: 214). İslam felsefesi ve bilimi, çeviri etkinlikleri ve çevrilen eserlerden hareketle üretilen eserler sayesinde özellikle Hristiyan felsefesi ve bilimini etkilemiştir. Bu etkinin ölçüsü birçok araştırmaya konu olmuş, araştırmacılar öncelikle “İslam’da felsefe ve bilim” ile “İslam felsefesi ve bilimi” kavramlarını değerlendirmişlerdir. Bu değerlendirme sonucunda kimi araştırmacılar “İslam’da felsefe ve bilim” tanımını seçerken kimileri de “İslam felsefesi ve bilimi” tanımını seçmişlerdir. Benzer bir durum Hristiyan ve Yahudi, felsefe ve bilimi için de geçerlidir. Dolayısıyla bu tartışmaların odak noktasının dinin biçimlendirdiği düşünce mekanizması olduğu söylenebilir. Buradan hareketle bilim ve din birlikte bir alan olarak görülmüş ve bu doğrultuda araştırmalar gerçekleştirilmiştir. Dinin bilime etkisi ölçüsü, biçimi ve sonuçları bakımından değerlendirilmeye çalışılmıştır ve değerlendirilmeye devam etmektedir. Ancak “İslam, Hristiyan, Yahudi” gibi tanımlamaya yönelik sözcüklerin kullanılmasının nedeni olasılıkla Ortaçağ’da toplulukların kimliklerini dinleri uyarınca biçimlendirmeleridir. Bu nedendir ki Ortaçağ felsefe gelenekleri dinsel kimlikler uyarınca adlandırılmaktadır.

Ortaçağ felsefe gelenekleri konusunda bilimsel bakımdan yürütülen bir başka tartışma ise özgünlük sorunudur. İslam felsefesi söz konusu olduğunda bu özgünlük sorunu Müslümanların Antik Yunan bilgi birikiminin aktarıcıları olduğu savı ile Müslümanların Antik Yunan bilgi birikiminin biçimlendiricileri olduğu savı olmak üzere iki kutupludur. Kimi araştırmacılar, özellikle Avrupa merkezli düşünce temelinde Antik Yunan bilgi birikiminin Avrupa’nın hak sahibi olduğu miras olarak görmekte ve Avrupa’nın atalarıyla olan bağının Batı Roma İmparatorluğu’nun çöküşüyle koptuğunu düşünmektedir. Bu araştırmacılar Müslümanları ise bu kopan bağın onarılmasını sağlayan çevirmenler olarak görmektedir. Hatta bu savı daha da ilerileterek Avrupa’nın atalarıyla bağının kopmadığını, Doğu Roma İmparatorluğuyla yapılan ticaret sayesinde devam ettiğini söyleyerek Batı bilgi birikiminde İslam bilgi birikiminin hiçbir katkısı olmadığını ileri süren araştırmacılar da bulunmaktadır.

Örneğin, Fernandez-Morera tam da bu savı öne sürerek şunları dile getirmektedir:

İslam'ın klasik bilgi birikimini “koruduğu” ve daha sonra zarifçe Avrupa'ya aktardığına ilişkin sıklıkla tekrar edilen çıkarım temelsizdir. Antik Yunan metinleri ve Yunan kültürü birçok akademik tarihçinin ya da gazetecinin yazdığı gibi hiçbir zaman “kaybolmamıştır” ki bir şekilde İslami araştırmacılar tarafından “bulunup aktarılın”: Bu metinler her zaman oradaydı, Yunan Roma İmparatorluğu'nun keşifleri ve seküler araştırmacıları tarafından korunup çalışıldı ve Avrupa ve İslam İmparatorluğu'na zaman zaman aktarıldı (Fernandez-Morera: 2016: 77).

Bu çalışmada da öne çıkarılmak istenildiği gibi diğer savın savunucuları ise İslam felsefesinin Antik Yunan bilgi birikimiyle biçimlendiğini, ancak daha sonra bu temel üzerine özgün düşüncelerle bir gelenek inşa edildiğini ve bu geleneğin Ortaçağ Hristiyan dünyasını etkilediğini öne sürmektedir. Örneğin Copleston, Ortaçağ Hristiyan düşüncesi söz konusu olduğunda İslam düşünce geleneğinden söz etmeden bu konuyu ele almanın olanaksızlığından söz etmekte ve İslam düşünürleri için şunları dile getirmektedir:

Arap felsefesi Aristoteles'in tümüyle Batı'ya tanıtıldığı temel kanallardan biriydi; ancak İbn-i Sina ve İbn-i Rüşd gibi Ortaçağ İslam dünyasının büyük filozofları yalnızca aktarıcı ya da hatta yorumcudan daha fazlasıydı; onlar Aristoteles'in felsefesini az ya da çok Yeni-Platonculuk ruhu uyarınca değiştirip geliştirdiler ve birçoğu yorumsal olarak doğru olsun ya da olmasın Hristiyan teolojisi ve inancıyla çelişen önemli konularda Aristoteles'i yorumladı. (Copleston, 1993: 186).

Tüm bu tartışmalardan hareketle İslam düşünce dünyasının ve felsefe-bilim etkinliklerinin etki bakımından incelenmesi oldukça önem taşımaktadır. Bu nedenle çalışmamız bu etkinin en yoğun olarak görülebileceği çeviri etkinliklerini odak almıştır. Beyt'ül Hikme'nin İslam düşünce dünyasında oluşumu, yapısı ve etkinliklerini içeren birinci bölüm İslam etkisinin karşılaştırılmasında temel anlatım niteliği taşımaktadır. İkinci bölüm ise İslam etkisinin değerlendirilebilmesi için Hristiyan dünyasında yapısal olarak kurum niteliği taşıyan Salerno Tıp Okulu ve Toledo Çevirmenler Okulu'nun oluşumu, yapısı ve etkinliklerinin betimleyici bir anlatımını içermektedir. Sonuç bölümünde ise söz konusu İslam etkisi çeviri etkinliklerinin İslami ve Hristiyan temsilcileri olarak belirlediğimiz kurumların oluşum, yapı ve etkinlikler bakımından karşılaştırılmasıyla değerlendirilecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1.1. İslam Düşünce Dünyasının Tarihsel Gelişimi

İslam düşüncesi, diğer tüm düşünceler gibi kendi kültürünün ve coğrafyasının bir yansımasıdır. Bu düşünme etkinliği içerisinde tasavvuf, kelim ve felsefe gibi düşünce hareketlerini barındırmaktadır. Tasavvuf, İslam'ın dışsal veya görünüşteki anlamını ifade eden *zâhiri* ve gizli bir anlamı ifade eden *bâtını* kararlarının bağlamında maddi dünyadan uzak manevi bir hayat yaşama anlayışı olarak tanımlanmaktadır¹. Konuşma, söz söyleme ya da sözü anlama anlamlarına gelen kelim ise İslam dininin iman ile ilgili soru ve konularını açıklamak ile doğru olanı aktarma amacını izleyen teolojik temelli bir düşünme etkinliğidir². İslam düşüncesinde felsefe ise bilgelik anlamına gelen Arapça kökenli “hikmet” sözcüğünde ya da “ilim sevgisi” sözcük öbeğinde karşılık bulmaktadır (Uludağ,2017:191). Dolayısıyla İslam coğrafyasında etik, ontoloji ve epistemoloji gibi birçok alanda çalışmanlar yürüten tüm bilginler İslam felsefesinin düşünsel etkinliğinin bir parçası olmuştur.

İslam dininin ortaya çıkmasıyla Müslüman olmaya başlayan toplum, Kur'an-ı Kerim'i anlamaya ve özümsemeye başlamıştır. Kur'an'da geçen “Aklınızı kullanınız diye Allah size âyetlerini işte böyle açıklıyor”³, “Allah'ım bilgimi arttır!”⁴ gibi âyetler ve Hz. Peygamber'in hadislerinde geçen örneğin “Peygamberler miras olarak ne altın ne de gümüş bırakmışlardır; onların bıraktıkları yegâne miras ilimdir. Dolayısıyla kim onu alırsa büyük bir pay almış olur”⁵ gibi ifadeler aklı kullanmaya ve düşünmeye teşvik etmiştir. Nitekim Hz. Peygamber'in İslamiyet'i ilan ettiği dönemde okuma ve yazma oranlarının düşüklüğü göz önünde bulundurulduğunda bahsi geçen âyetler ve hadisler İslam dünyasının düşünsel hareketliliğine zemin hazırlamıştır. Yine bu düşünce geleneğinde bilimsel ve felsefi çeşitliliğin oluşmasında katkı sağlayan bir başka etken de İslam uygarlığının yeni topraklar fethetmesidir. Hz. Peygamber'in ölümünden sonra başa geçen Halife Hz. Ebû Bekir 632 ve 634 yılları arasındaki hilafetinde Irak ve el-Cezire gibi bölgelere birçok fetih düzenlenmiştir. Onun için Irak'ın İran-Hint, Orta Asya ve Çin, el-Cezire'nin de Mısır, Akdeniz ve Anadolu arasında bir iletişim kanalı

¹ TDV İslam Ansiklopedisi, Tasavvuf. (2020). Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/tasavvuf> (erişim tarihi:02.10.2020)

² TDV İslam Ansiklopedisi, Kelam, (2020). Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/kelam--ilim> (erişim tarihi:02.10.2020)

³ Diyanet İşleri Başkanlığı, Kur'an-ı Kerim, Bakara/242. Âyet. (2020). Erişim Adresi: <https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Bakara-suresi/249/242-ayet-tefsiri> (erişim tarihi: 02.10.2020)

⁴ Diyanet İşleri Başkanlığı, Kur'an-ı Kerim, Tâhâ\ 113-114. Âyet. (2020). Erişim Adresi: <https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/T%C3%A2h%C3%A2-suresi/2461/113-114-ayet-tefsiri> (erişim tarihi: 02.10.2020)

⁵ Diyanet İşleri Başkanlığı, Hadislerle İslâm Cilt 1 Sayfa 373, T2682 Tirmizî, İlim, 19. (2020). Erişim Adresi: <https://hadislerleislam.diyanet.gov.tr/sayfa.php?CILT=1&SAYFA=373> (erişim tarihi: 02.10.2020)

olma önem verdiği özelliklerden olmuştur. 633 yılında düzenlediği fetihler sonucunda Basra Körfezi'nde Hire, Uleys, Enbar, Tedmur, Busra ve Mekran gibi bölgeler Müslüman topraklarına katılmıştır (Acar,2020:48). Ayrıca 634 yılında Bizans'a karşı düzenlediği Ecnadeyn Savaşı ile de Suriye ve Filistin arasındaki bağlantının açılmasını sağlamıştır (Çağatay, 1997:333-334). Hz. Ebû Bekir'in ölümü ile yerine 634 de Hz. Ömer'in geçerek Ebû Bekir'in fetih politikasının izinden gitmiştir. Dolayısıyla 636 yılında Bizans ile gerçekleştirilen Yermük Savaşı'nda Filistin ve Mısır ele geçirilmiştir. Sonrasında Hz. Ömer 642 yılında Sasanilere karşı gerçekleştirdiği ve döneminde büyük yankı uyandıran Nihavend Savaşı ile İran'ı İslam topraklarına kazandırmıştır. Yine bu dönemlerde Bizans'ın elinden alınan Azerbaycan, Şam ve Kudüs gibi yerler Hz. Ömer'in düzenlediği fetih hareketlerinin önemli sonuçlarından sayılabilmektedir (Acar,2020: 49). 644 yılında halifeliğin Hz. Osman'a verilmesinden hemen sonra İfrikıyye Seferi ile Tunus ele geçirilmiştir. Halifenin 655 yılında düzenlediği ve İslam dünyasında gerçekleştirilen ilk deniz savaşı olan Zatü's-Savari Savaşı'ndan sonra Bizans'ın Doğu Akdeniz'deki hâkimiyeti sona erdirilmiştir (Adıgüzel,2019:1191). Devlet yönetiminde çıkan bazı sorunlar sonucunda isyanlar çıkmış ve Hz. Osman öldürülmüştür. Ondan sonra 656 yılında Hz. Ali halife olmuştur. Fakat bu dönemin Müslümanların iç çatışmaları ile geçmesi fetih hareketlerinde bir gelişme yaşanmasına engel olmuştur.

Dört Halife Dönemi'nden hareketle kendi coğrafyasına kazandırdığı topraklarla birlikte İslam dünyası Yunan, İran, Hint gibi birçok yeni kültürle tanışmıştır. Bu durum beraberinde iletişim kurmak adına çeşitli adımlar atma zorunluluğu getirmiştir. Hem kendilerini anlatmak hem de diğer kültürleri anlamak için önce bireysel sonra da giderek kurumsallaşan bir yöntemle çalışmalarına başlamışlardır. Dolayısıyla fethedilen topraklardaki felsefe eğitimlerin yapıldığı okullar ile farklı kültürlerin düşünsel ve bilimsel çalışmaları İslam dünyasına aktarılmaya başlanmıştır. Bu önemli bölgelerdeki bilim merkezleri; İskenderiye, Antakya, Harran, Urfa ve Nusaybin, Cündişapur ve Bağdat'tır (Erdoğan vd., 2018:29,30,31). Özellikle Bağdat'ın bilimler merkezi haline gelmesindeki en önemli etkenlerden biri de kentin kuruluşundan çok daha önce kurulmuş olan okullardır. Bu okulların başında da İskenderiye Okulu gelmektedir. Atina Okulu'nun 529 yılında Bizans İmparatoru I. Justinianus tarafından kapatılmasından sonra Büyük İskender (M.Ö. 336-323) tarafından kurulan İskenderiye kenti, Yeni Platonculuđu merkezi olmuştur. Platon ve Aristoteles'in eserlerinin yeniden yorumlanması için çalışmalarda bulunan bu okul Yunan kültürü, Yunan felsefesi, Eski Mısır ve Doğu'nun bütün kültürel, düşünsel, bilimsel birikimini kendi içinde barındırmaktadır. 645 yılında İskenderiye'nin ele geçirilmesiyle İskenderiye Okulu da İslam dünyasının topraklarına kazandırılmıştır. Kayacık'ın

aktarımına göre okulun ilk temsilcisinin Hierocles olduğu bilinmektedir. Platon'un *Phaidros* isimli eserini yeniden yorumlayan İskenderiyeli Hermes de ismi anılması gereken bilginlerdendir. Yine çalışmalarıyla ün kazanmış bir başka isim de İskenderiyeli Yuhanna'dır (ö.570). Yuhanna, Aristoteles'in birden fazla kitabını yeniden yorumlamış; felsefi incelemeler ve teolojik çalışmalarda bulunmuştur (Kayacık, 2018:94). İskenderiye Okulu'nun en önemli ve son temsilcisi olan İskenderiyeli Stephanus (ö.622) ise Platon felsefesi ile Hristiyanlığı uzlaştırmaya çalışan kişi olarak tanınmaktadır. Platon ve Aristoteles'i yeniden yorumlamıştır. İlk dönemlerde İskenderiye'de öğretmenlik yapmış, sonrasında ise Bizans İmparatoru Herakleios onu Konstantinopolis Üniversitesi'ne öğretmen olarak çağırmıştır. Burada aritmetik, geometri, müzik ve astronomi alanlarında çalışmalar yürütmüştür (Kayacık, 2018:95). İskenderiye Okulu'nda tıbbi mantık ve felsefe dersleri büyük öneme sahip olduğundan özellikle eğitim sisteminde tıp, mantık ve felsefe iç içe durumda olmuştur. VI. yüzyılın sonlarına doğru eğitim sisteminde düzenlenme yapmak isteyen bazı tıp hocaları (Gessios, Anqil'aus, Marinos ve Stephanos of Alexandria gibi) Aristoteles'in *Organon*'unun ilk dört kitabı *Kategoriler*, *Önermeler*, *Birinci ve İkinci Analitikler* adlı eserlerini; Hipokrat'ın *Aphorismus*, *Prognosticon*, *Acute Diseases* ve *Airs, Waters, Places* adlı eserlerini; Galen'in özet haline getirilmiş on altı ciltlik *Summaria Alexandrinorum* adlı kitabı bu okulun ders kitabı yapmışlardır (Gutas,2010:13,14). Kaynaklara göre buradaki tüm bilimsel ve felsefi birikim 717-720 yılları arasında İslam dünyasında halifelik yapmış olan Ömer bin Abdülaziz tarafından Antakya Okulu'na aktarılmıştır. Bu konuyla ilgili olarak Kayacık şunları dile getirmektedir:

İslamiyet'in ortaya çıkışından sonra öğretim İskenderiye'den Antakya'ya geçti. Burada uzun zaman, tek bir hoca, öğretici kalıncaya kadar devam etti. Bu hocadan iki kişi ders aldı, okudu. Bunlar beraberindeki kitaplarla oradan ayrıldılar. Onlardan biri Harranlı, diğeri Mervli idi. Mervli olandan iki kişi ilim öğrendi. Bunlardan biri İbrahim el-Mervezi, diğeri ise Yuhanna b. Haylan'dır. Harranlı olandan, Papa İsrail ve Kuveyri ders aldı. Bu ikisi, Bağdad'a gittiler. İsrail, din ile meşgul olurken; Kuveyri, ilim öğretmeye başladı. Yuhanna b. Haylan'a gelince, o din ile ilgilenirken; İbrahim el-Mervezi, Bağdad'a gitti ve orada ikamet etti. Mervezi'den, Matta b. Yunan ders aldı. Bu dönemde, ancak *İkinci Analitikler*'e kadar öğretim yapılabilmekteydi (Kayacık, 2015:267).

Antakya Okulu, M.S. II. yüzyılın sonlarına doğru Antakyalı Lucian (ö. 312) tarafından kurulmuştur. Özellikle Kutsal Kitap yorumu ile tanınan Lucian'ın çalışmalarından etkilenen Arius⁶, Antakya'ya gelerek onun öğrencisi olmuştur. Arius Aristoteles'in diyalektik mantık

⁶ Monoteist Hristiyanlığın önemli bir ekolü olan Ariusçuluk'un kurucusudur. TDV İslam Ansiklopedisi, İznik Konsili, (2020). Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/iznik-konsili> (erişim tarihi: 12.10.2020).

anlayışını Kutsal Kitap'ın yorumunda kullanmıştır (Arıcan, 2012:102). Burada daha çok Hristiyanlığın yayılması için çalışmalarda bulunulsa da Probus tarafından Aristoteles'in eserinin Süryaniceye çevirisinin yapıldığı da bilinmektedir (Aydın,2015:20). İskenderiye'den Bağdat'a kadar uzanan bu bilimsel ve felsefi yolda Antakya Okulu özellikle Ömer bin Abdülaziz zamanında bilimsel anlamda en hareketli dönemini yaşamıştır. Sonrasında Abbasiler döneminde Harran'da yetişen bilim insanları sayesinde buradaki faaliyet Harran Okulu'na taşınmıştır.

Yaklaşık olarak M.Ö. 333 yıllarında Büyük İskender'in Harran'ı fethi Yunan halkının bir kısmının buraya yerleşmesini ve kültürünü aktarmasını sağlamıştır. Bakkal'a göre Süryanice konuşan Harran halkının dinlerinin yıldızlara tapma temeline dayanması burada astronomi alanında çalışmalar yapılmasını da beraberinde getirmiştir (Bakkal, 2005:1). Burası 639'da İslam dünyasına kazandırılmıştır. Abbasi Halifesi Me'mûn dönemine kadar cizye ödeyerek kendi dinlerinde kalan Harran halkı, Me'mûn'un isteği üzerine bir bölümü Müslüman olmuştur (Aydın,2015: 21). Aynı zamanda Abbasi döneminin önemli bilginlerinden Sabit bin Kurra (M.S. 836-901) da burada doğmuştur. Yine Abbasiler zamanında buradaki bilginler çeviri faaliyetlerinde görev yapmış, astronomi, tıp, matematik ve felsefe alanlarındaki birçok eseri Yunancadan Süryaniceye oradan da Arapçaya çevirisini gerçekleştirmişlerdir (Aydın,2015:21).

İskender'in Asya ve Afrika üzerinde kazandığı zaferler sayesinde Yunan kültürü Doğu uygarlıklarıyla tanışmıştır. Dolayısıyla bu bölgelerde oluşan kültürel etkileşimler birçok kentin bilimsel anlamda önemli noktalar haline gelmesini sağlamıştır. Bunlardan biri de Urfa ve Nusaybin bölgeleridir. Bu bölgelerde kurulan okullar İslam öncesi dönemlerde Hristiyan teolojisi üzerine çalışmalar yürütmüşlerdir. Urfa Okulu M.S. III.yüzyılda İran Sasani Devleti tarafından kurulmuştur. Bu okulda Yunancadan Süryaniceye çeviriler yapılmıştır. Yapılan çevirilerden en önemlileri; Porphyrios'un *İsagoji*, Aristoteles'in *Kategoriler*, *Önermeler* ve *I. Analitikler* adlı eserleridir (Doru, 2015:278). Okulun önemli filozoflarından olan Bardayson (öl. 222), *Ülkelerin Yasaları* adlı eseriyle tanınmaktadır. Bu çalışmanın bu kadar tanınması Süryanilerin Hristiyanlığı kabul ettikten sonra bile Süryanice yazılan ilk eser olma özelliğinden kaynaklanmaktadır. Urfa Okulu'nda Aristoteles'in mantık eserlerinin çevirisinin yapılmasında etkisi olan bir başka isimde Urfalı piskopos İbas'dır (öl.457). Okula yaptığı önemli katkılar dışında İbas, Nestûriliği bu okulun resmi görüşü haline getirme çabasıyla da bilinmektedir. Bununla birlikte de Urfa Okulu'na Nestûriliğin sızması ile 489 yılında okul kapatılmak zorunda kalınmıştır (Aydın, 2015:21). Bu okulun kapatılmasından sonra Nusaybin Nestûri başpiskoposu Barsavmo'nun daveti üzerine Urfa Okulu'nun önemli isimlerinden Narsay (öl.502), Nusaybin'e gitmiştir. Burada yeni bir okul kurmuştur. Kaynaklara göre Nusaybin'de kurulan ilk Süryani

Hristiyan okul Mor Yakub tarafından kurulmuştur. Mor Yakub'un öğrencisi Mor Afrem burada ismi bilinen en önemli kişilerdendir. Antakya Okulu'nun felsefi mirasını benimsemiş ve çalışmalarını bu yönde yürütmüştür. Afrem'den sonra okuldaki çalışmaları Kiyore sonra da Narsay devam ettirmiştir. Narsay bu okulda dini ilimlerle birlikte felsefeyi de bir araya getirip çalışmalarını da bu şekilde yürütmüştür (Doru,2015:281-282). Narsay'dan sonra okulun başına geçen bilginler de Aristoteles mantığını benimseyerek Nestûri düşüncesine bir temel bulmak istemişlerdir. IX. yüzyıla kadar varlığını sürdürmüş olan bu okul Bizans İmparatoru Justinianus'un Nestûriliği yasaklaması ile gerilemeye başlamıştır. IX. yüzyılda Beyt'ül Hikme'nin bilimsel etkinliklere başlamasıyla da Nusaybin Okulu çöküşe uğramıştır (Aydın, 2015:21). İslam düşüncesinin felsefi ve bilimsel anlamda gelişmesinde bu okullardaki Süryani bilginler önemli etkilere sahip olmuştur. Hem İslam dünyasında Beyt'ül Hikme gibi bir bilim merkezinin kurulmasında örnek olan hem de bilim tarihi açısından önem arz eden bir diğer okul da Cündişapur Tıp Okulu'dur. Sasani Devleti'nin ikinci hükümdarı I. Şapur (241-273) tarafından kurulan Cündişapur, 489'da Urfa Okulu'nun ve 529'da Atina Okulu'nun kapatılmasından sonra gelen bilginlerle kozmopolit bir kent haline gelmiştir. Bu şekilde Yunan bilim felsefesi, Hint ve İran bilgilerinin bilgi birikimleri Cündişapur'da bir okul kurulmasına zemin hazırlamıştır. Hükümdar I. Hüsrev Enûşirvan (531-579) döneminde ise bu kentte Cündüşipur Tıp Okulu kurulmuştur. Bu okul daha sonra büyük bir hastane olmuş ve kütüphanenin de eklenmesiyle çağdaş bir üniversite haline gelmiştir (Altungök,2016:362). Tıp çalışmalarının yanında felsefi çalışmalar da yapılan bu okulda Aristoteles ve Platon'un bazı kitaplarının çevirisinin yapıldığı, *Kelile ve Dimne* eserinin de Farsçaya çevirisinin yapıldığı bilinmektedir (Biçer, 2020:16). Ayrıca buradaki hekimler ve bilginler çoğunlukla Süryanice dilini kullansalar da Hintli hekimler Farsçayı kullanmışlardır. 738'de Cündişapur İslam topraklarına katılınca buradaki okula ve etkinliklerine karışılmamıştır. Öyle ki XII. yüzyıla kadar varlığını sürdürmüş olan bu okul Emeviler döneminden itibaren Müslümanların tıp çalışmalarına katkı sağlamıştır. Özellikle Abbasiler dönemindeki bilimsel ve felsefi çalışmalarda önemli etkilere sahiptir. Bu anlamda Abbasi halifesi Mansûr döneminde Cündişapur'dan gelen hekim Curcis bin Buhtîşu ismi anılması gereken bilginlerdendir. Dolayısıyla İslam coğrafyasının etrafında gelişen ve bahsi geçen diğer okullar, buralarda yetişen bilginler Bağdat'ın aydın bir bilim merkezi haline gelmesine büyük katkılar sağlamıştır.

1.2. IX. Yüzyıl İslam düşüncesinin Altın Çağı'nda Çeviri Etkinliği: “Beyt’ül Hikme”

İslam dünyasında IX. yüzyılda yaşanan kültürlerarası etkileşimin ve aktarımının en önemli bağlantılarından biri de Bağdat'taki çeviri hareketleridir. Yunan kültürünün bıraktığı felsefi ve bilimsel mirasın İslam düşünce dünyasına geçişiyle birlikte İslam topraklarında özellikle IX. ve XIII. yüzyıllar arasında “Altın Çağ” olarak adlandırılan bir dönem yaşanmıştır. Bu dönemin ilk izlerine Emevi Devleti'nde rastlanmaktadır. Halife I. Muaviye tarafından 661'de kurulmuş, başkenti Şam'da bulunan Emevi Devleti'nin başına 683 yılında Halid b. Yezid (ö.704) aday gösterilse de genç ve tecrübesiz olduğu gerekçesiyle destekçi bulamamıştır. Bu sebeple halife olarak Mervan b. Hakem (ö.685) getirilmiştir (Aras,2017:163-165). Biçer'e göre “Mervan b. Hakem döneminde Yahudi hekim Masaveyh tarafından İskenderiye'de tıp eğitimi almış Ebrun el-Kas'ın *Künnaş* isimli Süryanice eseri, Arapçaya çevrilmiştir. Bu eser çevirisi yapıldıktan sonra bir süre de Şam kütüphanesinde korunmuştur...” (Biçer, 2020: 18). Aydın biri olarak tanınan Emevi prensi Yezid ise kimya bilimine olan özel ilgisi sayesinde felsefe ve bilim alanlarının gelişimine büyük destek sağlamıştır. Dolayısıyla da kaynaklarda çeviri hareketlerini başlatan ilk kişi olarak bilinmektedir. Özellikle İskenderiyeli din adamlarından Staphon ve Marianos'a Yunancadan Arapçaya yaptırdığı çeviriler Abbasi öncesi bilimsel çalışmaların önemli örneklerinden biri olmuştur (Gutas,1999:24). Bu dönemdeki çevirilerin Yunancadan İbraniceye veya Süryaniceye bu dillerden de Arapçaya yapıldığı bilinmektedir. Halkının çeşitli hastalıklardan kurtulmasını ve toplumsal düzeni sağlamak isteyen halife çoğunlukla tıp ve İslam hukuku alanlarında yapılan çalışmalara öncelik tanımıştır (Aydın, 2015: 17,23). Onun bu bireysel çabaları çeviri faaliyetlerinin Abbasiler Dönemi'nde giderek kurumsallaşan bir hâl almasına zemin hazırlamıştır (Lyons, 2009: 70).

1.2.1. Halife Mansûr Dönemi

750 yılında Emevi Devleti'ne karşı direniş gösteren, yönetimi ve hilafeti ele geçiren Abbasi Devleti'nin ikinci halifesi El-Mansûr'un (d.714- ö. 775) edebiyat, mantık, geometri, tıp gibi alanlara olan ilgisi çeviri hareketlerinin sınırlarının genişlemesini sağlamıştır. Yunanca, Süryanice, Sanskritçe ve Farsçadan çevirisini yaptırdığı eserlerin bir arada bulunmasını isteyen Mansûr, sarayın bir odasında eserleri toplatmaya başlamıştır. Dönemin bilginlerinin buraya Hizânetü'l-Hikme ismini vermesiyle birlikte de Beyt'ül Hikme'nin kurulmasındaki ilk adım atılmıştır (Polat, 2015:20).

Bu dönemde İranlı düşünür Abdullah b. Mukaffa (d.724- ö.759), Antik Yunan düşünürlerinden Aristoteles'in *Organon*, Porphyrios'un *İsagoji* ve Hint bilgin Beydaba'nın

Kelile ve Dimne eserlerini çevirmiştir (Yakıt ve Durak, 2002:68). Mansûr, Hipokrat ve Galen gibi büyük tıp hekimlerinin kitaplarını da yine bir hekim olan Huneyn bin İshak'a çevirisini yaptırmıştır. Aynı zamanda İskenderiyeli Yunan matematikçi, astronom ve coğrafyacı olan önemli bir bilgin Batlamyus'un *Almagest*'i, Öklid'in *Elementler* isimli eserleri Arapçaya çevrilmiştir (Aydın,2015:24). Halife Mansûr'un gezegenlere ve astronomiye olan merakı birçok astronomi bilginini de etrafında toplamasını sağlamıştır. Bu astronomlardan en önemlisi de Ebû Sehl b. Nevbaht'dır. Nevbaht, Mansûr'dan sonraki dönemlerde bile astronomi çalışmalarını yürütmüştür. Batlamyus'un eserinin çevirisinin ardından Bağdat'ta bulunan astronomlar bu eserden oldukça etkilenip Güneş ve Ay'ın hareketlerini incelemişlerdir (Unat, 2019:145). Ayrıca Mansûr'un yaşadığı bir mide hastalığı sebebiyle Cündişapur Tıp Okulu'ndan Curcis bin Buhtîşu isminde bir doktor hastalığın tedavisi için Bağdat'a getirilmiştir. Yunancadan, Farsçadan birçok eserin de Arapçaya çevirisinin yapılmasında etkin bir rol oynamış ve Müslüman doktorların yetişmesine katkı sağlamıştır (Polat, 2015:20). Bu da İran kültürünün ve okulun Bağdat kenti ile etkileşimde bulunmasına olanak tanımıştır. Hindistan'dan gelen Doktor Salih bin Behlet el-Hindi'nin de Mansûr döneminde gelip çeviri etkinliklerine katıldığı ve İranlı bilginlerin yardımıyla da yanlarında getirdikleri eserlerin Arapçaya çevrildiği bilinmektedir (Aydın,2015:24). Abbasi Halifesi Mansur'dan sonra gelen Halife Mehdi (775 – 785) ile kısa süreliğine çeviri hareketleri yavaşlamıştır. Bu dönemle ilgili olarak Mehdi'nin Aristoteles'in *Topika* adlı eserinin Arapçaya çevirisinin yaptırdığı bilinmektedir (Biçer, 2020:25).

1.2.2. Halife Harun Reşid Dönemi

Halife Mehdi'nin oğlu ve Abbasilerin beşinci halifesi olarak başa gelen Harun Reşid (d. 766- ö. 809) ise birçok bilim insanını ve Bizans'a karşı elde ettiği zaferler sonucu getirttiği eserleri Bağdat'ta toplamış, yeniden çeviri etkinliklerine bir ivme kazandırmıştır. Çevirisi yapılan kitapların Halife Mansûr döneminde bir araya toplatılan Hizânetü'l-Hikme'ye sığmamasıyla sarayın bitişiğine geniş bir kütüphane yaptırılmıştır (Demirci, 1996:45-49). Buranın başına ise Süryani Doktor Yuhanna b. Mâseveyh (ö. 243) getirilmiştir. Reşid, günümüzde Afyonkarahisar sınırları içinde bulunan Emirdağ ilçesine yakın bir yerde olan Ammuriye kentinin fethi ile elde ettiği eserlerin Arapçaya çevirisinde bizzat Mâseveyh'i görevlendirmiştir (Erdem, 2013:61). Aydın şu şekilde ifade etmektedir:

İranlı bir düşünür olan Ebû Sehl b. Nevbaht da astroloji ile ilgili çalışmalarda bulunmuş ayrıca Yunanca ve Farsçadan birçok eserin çevirisini yapmıştır. Haccac bin Yusuf bin Matar, Öklid'in *Üsulu'l- Hendese*

adlı eserinin çevirisini yeniden yapmıştır. Aynı zamanda Omar ibn Ferruhan-Taberi (ö.200), Sehl ibn Harun (ö.215), Ebû Ma'sher el-Belhi gibi isimler Fars dilinden Yahya ibn Bıtrik (ö.200) ise Yunan dilinden eserlerin çevirisini yapmışlardır. Ayrıca bu dönemde İbrahim el Fezari, Huneyn b. İshak, Ya'kub ibn İshaq el-Kindî (ö.873) ve Sabit ibn Kurra el-Harrani çeviri etkinliklerinde bulunan önemli kişilerdendir (Aydın, 2015:25).

Bu dönemde Bermeki ailesinin desteği ve bilime ilgisi sayesinde Yunan, Hint ve Fars dillerinde yazılan kitaplar Bağdat'a getirtilmiştir. Bu ailenin İran asıllı olması özellikle Farsça eserlerin temininde bir yoğunluk olmasını da beraberinde getirmiştir (Demirci, 1996:48). Getirtilen eserlerin çevirisinde İbn Naima el-Hımsi, Sellam b. Ebreş gibi önemli çevirmenler görev yapmış ve Yahya b. Halid b. Bermeki sayesinde Batlamyus'un *Almagest* isimli eserinin yeniden yorumlanması ile Arapçaya çevirisi yapılmıştır. Yine Hint tıbbındaki çalışmaların Bağdat'a aktarılmasında Bermeki ailesinin çabası dikkate değer bir olgudur. Bununla ilgili olarak da Hindistan'dan Menke, Baziyar, Sindbad, Korbalkul isimli doktorlar Bağdat'a gelmiş ve tıp alanında önemli çalışmalar gerçekleştirmişlerdir (Biçer, 2020:26).

1.2.3. Halife Mem'ûn Dönemi

İslam uygarlığı IX. yüzyılda, bilim ve felsefe sevdalısı Bağdat kentinin ve halkının araştırmaya ve öğrenmeye olan olumlu tavrı sayesinde en verimli dönemlerini yaşamıştır. İslam Rönesansı olarak adlandırılan bu yüzyıllara bilimsel canlılığı kazandıran merkez kuşkusuz ki Beyt'ül Hikme'dir (Bilgelik Evi). Abbasi halifeleri el-Mansûr ve Harun Reşid'in bireysel etkinliklerini kurumsal bir hale dönüştürme idealiyle temel taşlarını oluşturduğu, 830 yılında kurulan söz konusu bu bilimler merkezinin etkinlikleri yine Abbasi Halifesi Me'mûn'la (d.786-ö. 833) resmi bir kimlik kazanmıştır (Zeitler,2013:18). Me'mûn'un çocukluğundan beri farklı kültürlerle olan ilgisi ve kendisini bilimsel, felsefi, kültürel anlamda geliştirme doğrultusunda eğitimler aldığı bilinmektedir (Polat, 2015:21).

Bayrakdar Bağdat'ta yaşamış bir bilgin olan İbn Nedim'in (ö. 990) *Fihrist* adlı eserinde geçen bir söylentiden söz etmektedir. Buna göre Halife Me'mûn rüyasında Aristoteles'i görmüştür. Rüyasında Aristoteles'le iyilik ve gerçek üzerine konuşan Memûn, ondan bazı yanıtlar almıştır. Bunun üzerine Me'mûn, gerçeği arama peşine düşmüş ve Beyt'ül Hikme'deki etkinlikleri her zaman daha ileri seviyeye taşımak için çalışmalarına başlamıştır (Bayrakdar, 1997:41,42). Rüya doğruluğu kanıtlanamayacak, öznel ama inançlarla ilişkilendirildiği için de kolay kabul edilebilir bir propaganda aracıdır. Mem'ûn'un bu rüyasının kayıtlara geçmesi gerçekte İslami yönetimin bilimi teşvik ettiğinin bir bulgusu olarak görülebilir. Bu yönüyle

Mem'ün'un Beyt'ül Hikme konusunda başarılı bir sosyolojik propaganda yürüttüğü anlaşılmaktadır.

1.2.4. Bir Kurum Olarak Beyt'ül Hikme ve İslam Dünyasındaki Bilimsel Çalışmalar

İslam dünyasının paha biçilemez değeri Beyt'ül Hikme'nin içerisinde; bilim tarihinin yönünü etkileyecek kadar çok kitabın bulunduğu kütüphane, çeviri odaları ve astronomik çalışmaların yürütüldüğü rasathane bulunmaktaydı. Ayrıca İslam filozoflarından Kindî'nin burada felsefe öğrenmek isteyenler için bir oda açtığı da bilinmektedir (Erdem, 2013:64). Erdem'in aktardığına göre bu merkezde *Sahibu Beyt'ül-Hikme* adı verilen bir idareci çalıştırılmıştır. Örneğin Yuhanna b. Masaveyh, Selm el-Harranî, Sehl b. Harun ve Huneyn b. İshak gibi isimler müdür olarak Beyt'ül Hikme'de çalışmışlardır. Fakat bu görev ile ilgili olarak Erdem, merkezdeki her bir birimin başında ayrı bir müdürün çalıştırıldığını aynı zamanda da en tepede genel bir müdürün bulunduğunu ifade etmektedir (Erdem,2013:66).

Halife Mânsur'un sarayın bir odasını kütüphane yapma fikriyle başlayan ve Halife Harun Reşid'in sarayın hemen bitişiğine Hizânetü'l-Hikme adı verdiği yapı ile kütüphaneleşme çabası Beyt'ül Hikme'nin oluşmasına kaynaklık etmiştir. Bu birleşimin en büyük kaynağını oluşturan kütüphaneler hem eğitim ve öğretim görevini üstlenmiş hem de bilim insanlarının ilerlemesine katkıda bulunan binlerce ciltlik kitap koleksiyonu içinde barındırmıştır. Beyt'ül Hikme'nin kütüphane bölümünde hâzin, müstensihler, mücellitler ve münâviller gibi sorumlular çalışmıştır. Hâzin, yazılmış ve getirilmiş tüm eserlerin sırasıyla raflara dizilmesinden ve yıpranmış eserlerin onarılmasında ve ciltlenmesinde görev yapan aynı zamanda idari görevi de bulunan bir sorumludur; müstensihler, çevirisi yapılan ve yeni yazılan eserleri orijinal hali gibi çoğaltmakla görevli memurlardı; mücellitler, kitapların süsleme yapılarak ciltlenmesinde çalışmıştır ve son olarak da münâviller, kitapların yerini bulamayan okuyuculara yardımcı olan ve sonrasında bu kitapları yerlerine yerleştiren personeldir (Polat, 2015:23-26). Aynı zamanda tüm bu çalışanların dışında kütüphanenin temizliği ile ilgilenen görevliler de çalışmıştır. Beyt'ül Hikme'de çalışan her bir kişinin maaşı dönemin hükümdarının desteği ile kurulan vakıf kurumları tarafından ödenmiştir.

Beyt'ül Hikme'nin bünyesinde bulunan bir başka yapı da çeviri odalarıdır. Burada Yunanca, Süryanice, Farsça, Hintçe ve İbranice gibi dillerden Arapçaya çeviriler yapan çevirmenler çalışmıştır. Bununla birlikte çevirisi yapılan eserlerin bilim dalları ve kullanılan dile göre bölümlere ayrılmış olan bu odaların her bir bölümüne o dili iyi bilen bir idari sorumlu

hâzin atanmıştır (Demirci, 1996:75). Çeviri etkinlikleri ile birçok filozof, doktor, astronom ve bilim insanını bir araya getiren bu kuruluş ayrıca sanat ve edebi eserlerin çevirisinin yapılmasına, çeviri odalarında farklı bilim dallarından insanların da çalışabilmesine olanak tanımıştır (Bsoul, 2019:65). Bu noktada ismi anılması gereken bazı çevirmenler; İbnü'l-Mukaffa (ö. 759), İbn Naima el-Hımsî (ö.835), Kusta b. Lûkâ (ö.912), Huneyn b. İshak (ö.873), İshak b. Huneyn (ö.910), Ebû Osman ed-Dımeşkî (ö.940), Ebû Bişr Mettâ b. Yunus (ö.940), Yahya b. Adî (ö. 947) ve Ebû Ali b. Zûr'a (ö. 1008) gibi çevirmenlerdir (Sözen, 2019: 248). Ayrıca Halife Memûn'un Bizans İmparatorluğu ile kurduğu samimi ilişkiler aracılığıyla oradan getirilen kitapların çevirisini Yuhannâ b. Mâseveyh (ö.857), Huneyn b. İshak (ö.910) ve oğlu İshak, Muhammed b. Musâ el-Harezmi (ö.850), Sâid b. Hârûn (ö.821), Sabit b. Kurrâ (ö.901), Ömer b. Ferrehân yapmıştır (Aslandoğlu,2019:341). Aynı zamanda Me'mûn'un çevirisi yapılan eserlerin ağırlığına göre çevirmenlere altın ya da altın tozu ile ödeme yaptığı ve çevirmenlerin de sayfa sayısını fazlaştırmak için belli yöntemlere başvurduğu bilinmektedir (Vernet,2019:23). Yunan dilinden yapılan çevirilerin bazıları şunlardır:

Aristoteles'in "klasik mantık kitabı *Organon*, *Ton Peri Ta Zoa Historion* (Hayvanların Tarihi Üzerine), *Ta Meta Ta Physika* (Metafizik), *De Caelo et Mundo* (Gökyüzü Üzerine), *De Anima* (Ruh Üzerine) vb." Platon'un "*Devlet*, *Münasebat*, *Timaios*, *Eflatun ile Ekratan*, *Nevamis* (Kanunlar)" Batlamyus'un "*Almageste*, *Hypothesicis ton Palenomenon*, *Kanûn fî İlmi'n-Nücûm*, *Usturlab*, *Coğrafya fî'l-Ma'mure mine'l-Arz* vb." Calinos'un "*Hace ile'n-Nabz*, *Kitâbu'l-Meniv*, *Mevlûd li sebat-i Eşruhîn*, *Mürretu's-Sevdâ*, *Redâetü't-teneffüs*, *Takdimetü'l-Ma'rife*, *Kitâbu'z-Zübûl* vb. dir (Kan, 2010:238).

Çalışma alanını genişleten Beyt'ül Hikme'de önemli gelişmelerin yaşandığı bir diğer kurum da gözlemevleri (rasathaneler) oluşturmuştur. Burada astronomi çalışmaları yürütülmüştür. İslam öncesi Araplar, yıldızları gözlemlemeyi önemli bulmuştur. Çünkü yön bulmak, mevsimleri saptamak ve günün saatini belirlemek onların hayatlarına pratik bir yarar getirmekteydi. İslam'ın doğuşu ile bunlara ibadet etmek için Mekke'nin yönünü bulmak, dini bayramlar için tarih belirlemek gibi nedenlerde eklenmiştir (Rufus, 1939: 232-234). Özellikle gözlemsel astronomi alanında daha kesin sonuçlar elde etmek isteyen astronomların gözlemevlerine ve astronomik araçlara gereksinim duymaları İslam dünyasında gözlemevlerinin kurulmasının nedenlerinden biri olarak söylenebilmektedir. Unat'ın ifadelerine göre "Gözlemevleri, organize bir kurum olarak ilk defa İslam dünyasında karşımıza çıkmaktadır. Gözlemevlerinin sabit bir yeri, gözlem aletleri, kütüphanesi, gözlemcileri, hesapçıları bulunmakta ve bu gözlem ve hesapları değerlendiren astronomlar ve araştırmacılara yardımcı olmak amacı ile idari elemanlar çalışmaktaydı." (Unat,2019:145). Burada çalışma

yürüten astronomların gözlemlerini, bunlardan elde ettikleri verileri “zîc” adı verilen tablolarda bir araya getirdikleri ve bu tabloların ait olduğu dönemdeki “trigonometri, küresel astronomi, izdüşüm yöntemi, gözlem araçlarının yapımı ve kullanımı gibi temel konulara ilişkin bilgileri de içerdği bilinmektedir (Kâhya ve Topdemir, 2002: 1108). Kaynakların çoğuna göre İslam dünyasının ilk gözlemevi olan Şemmâsiye Gözlemevi Abbasî halifesi Me'mûn döneminde, IX. yüzyılda ve Bağdat'ta kurulmuştur. Dolayısıyla İslam dünyasında gözlemevi geleneğini ilk başlatan kişi de halife Me'mûn'dur. Burada Güneş gözlemleri yapılmıştır. Ancak bu gözlemler tatmin edici olmadığından dolayı bu yetersiz gözlemleri bertaraf etmek için bazı gözlem araçları gerekmektedir. Bu yüzden çalışmalar yine Me'mûn tarafından Şam'da kurulan Kâsiyûn Gözlemevi'ne taşınmıştır (Unat,2019:145). Kâhya ve Topdemir'in aktardığı üzere Yâhya, Sanad ve el-Abbas Şemmâsiye Gözlemevi'nde, Hâlid, Sanad ve Alî ibn İsa el Usturlâbî ise Kâsiyûn Gözlemevi'nde çalışmış, ayrıca Yahyâ ibn Abî Mansûr, Sanad ibn Alî ve Hâlid İbn Abdülmelik el-Marvrûdî de bu iki gözlemevinde görev almışlardır (Kâhya ve Topdemir, 2002:1108). Buralarda yapılan gözlemlere *er-Rasadu'l-Memûnî* denmiş ve toplanan veriler *Zîc-i Mumtahan* ya da *Zîc-i Memûnî* adlı eserlerde yer almıştır. Bu eserlerin yazarı halife Me'mûn'un astronomu Yahya b. Ebû Mansûr'dur ve bu tablo Batlamyus'un *Almagest*'inden sonraki en önemli astronomik kaynak olarak kabul görmüştür (akt. Kaya, 2017: 366-367). Aynı zamanda Halife Me'mûn, Yahya b. Ebu Mansûr ve Hubeyş el Hasib'in başında bulunduğu bir astronom topluluğu dünyanın çevresinin uzunluğunu ölçmesi için görevlendirmiş ve çalışmalar sonucunda günümüzde hesaplanan sonuca çok yakın bir hesaplama yapılmıştır. Dönemin astronomları dünyanın çevresinin uzunluğunu 40253 km bulmuştur, bu sonuç günümüzde 40068 km olarak ölçülen dünyanın çevresinin uzunluğuna oldukça yakındır (Polat, 2015:42). Çevirilere olan katkısıyla da bilinen Sabit b. Kurrâ (ö.901), astronomi alanında gece ve gündüz eşitliğinin gezegenler yörüngesinde ilerleyen noktasının kesin olarak ölçülebilmesi için iyileştirilmiş bir değerin belirlenmesi ve Güneş yörüngesinin burçlar bağlantısıyla gerçekleşen hareketi kuramı ile katkıda bulunmuştur (Sezgin, 2008a:15). Yine bu dönemde çalışmalar yapan önemli bir isim de Harezmi'dir (ö.850). Harezmi, Batlamyus'un Ay ve gezegenlerin hareket kuramı, Dünya merkezli evren kuramı gibi çalışmalarındaki yanlışları saptamış; yıldızların ve gezegenlerin yerlerini saptamaya yarayan bir tablo hazırlamıştır (Polat,2015:42,43). Beyt'ül Hikme'de çalışmalarını yürüten bir diğer astronom, Fergânî (ö.861) Batlamyus'un *Almagest*'ini incelemiş ve bu eserden yola çıkarak bir astronomi el kitabı hazırlamıştır. Onun bu çalışması hem Doğu hem de Batı dünyası bilim tarihi açısından çok önemli görülmektedir (Sezgin, 2008a:102). Bağdat'ta astronomi ile ilgili çalışmalarda bulunan bir başka isim de matematikçi ve astronom Battanî'dir (d.858-ö.929). Onun *Zîc-i Sâbî ve Kitâb*

el-Zîc el-Câmi' fî Hisâb el-Nücûm ve Mevâzî Mesîrih el-Mümtehân (Yıldızların Hesapları ve Konumları Hakkında Derleme) adlı eserleri İslam dünyasında çok önemli bir yere sahiptir (Unat,2006:7). Battanî, günümüzdeki değerinden iki dakika farkla Güneş yılı hesaplaması yapmış, Batlamyus'un *Tetrabiblos* isimli eserini inceleyerek saptadığı yanlışları düzeltmiştir (Polat, 2015: 43). Aynı zamanda astronomi, mantık, matematik, fizik, felsefe gibi birçok alanda çalışmalar yürütmüş olan ve İlk Türk filozof olarak da bilinen Fârâbî (d.870-ö.950), özellikle Aristoteles ve Platon'un felsefeleri üzerine düşünsel etkinliklerde bulunmuştur. Aristoteles'in *Organon* adlı eserini kendine kılavuz edinerek mantık çalışmalarını yürütmüştür. Bununla birlikte de Platon'un siyaset görüşlerine çağdaş bir bakış açısı kazandırmıştır. Astronomi alanında Batlamyus'un *Almagest* eserini yeniden yorumlamıştır; *Kitâb el-Nücûm* (Astroloji Üzerine), *Nûkat Ebû Nasr el-Fârâbî fî mâ Yasihhu ve lâ Yasihhu Ahkâm en-Nücûm* (Astroloji Hakkında Doğru ve Yanlış Bilgiler), *Şerh Kitâb el-Semâ ve Alem lî Aristûtâlis* (Aristoteles'in Gökyüzü Üzerine Şerhi) başta olmak üzere astronomi çalışmaları da bulunmaktadır (Unat, 2020:165). Yine bu dönemde fizikçi ve matematikçi kimliğiyle öne çıkan İbn-i Heysem'de (d.965.-ö.1040) astronomi alanında Batlamyus'un astronomisine karşı çıkan ilk filozoflardan biri olmuş, onun sistemini mekanik hale getiren Küre Katmanları Sistemi'ni öne sürmüştür (Sezgin, 2008b:10).İbn-i Heysem'in çağdaşı olan evrensel filozof Biruni (ö.1048) ise astronomi alanında Sabit b. Kurrâ'nın Güneş yörüngesinin burçlar bağlamında hareket ettiği iddiasının en yüksek hızlanma ve yavaşlama derecesine ulaşmıştır (Sezgin,2008a: 15). Bununla birlikte astronom Galileo'dan 600 yıl önce dünyanın kendi etrafında döndüğünü Biruni ileri sürmüştür. *El-Kānūnū'l-Mes'ūdî*, onun astronomi ağırlıklı en önemli eserlerinden biridir (Sezgin, 2008a:25).Bakkal'ın aktardığı üzere İslam dünyasında Me'mûn'un kurduğu gözlemevlerinin yanında özel gözlemevleri de bulunmaktadır. Bunlardan bazıları; Benî Mûsâ'nın Özel Rasathanesi (840-869), Mâhânî'nin Özel Rasathânesi (267/880 öncesi), İbn Firnâs'ın Özel Rasathânesi (274/887 öncesi), Ebû Hanîfe ed-Dîneverî'nin Özel Rasathânesi (ö. 282/895), Battanî'nin Özel Rasathânesi (887-895), Bağdat (Şerefüddeve) Rasathanesi (988), Kâs Rasathanesi ya da Bîrûnî'nin Özel Rasathânesi (990), Ebü'l-Vefâ el-Bûzcânî'nin Özel Rasathânesi'dir (940-998) (Bakkal, 2019:110-114). Döneminin hükümdarı ya da halifesinin ilgisi ve mali desteği ile varlığını koruyan gözlemevleri, bu kişilerin ölümleri sonucunda destek göremediği için kapanmak durumunda kalmıştır. Fakat bu durumdan farklı olarak İslam dünyasında İlhanlı hükümdarı Hülâgu'nun Nasîrüddin-i Tûsi'ye Merâğa'da kurdurduğu Merâğa Gözlemevi (1259) yaklaşık elli yıl varlık göstererek ayakta kalmayı başarabilmiştir (Ünver, 1985:14).

Sanskritçe ve Yunanca gibi dillerden Arapçaya çeviri yoluyla gelen ve Müslümanların önem verdikleri bir başka bilim de matematiktir. Örneğin Öklid'in *Elementler*, Pergeli matematikçi Apollonios'un *Konikler* gibi önemli matematik eserlerinin çevirileri yapılmıştır (Bayrakdar, 1985:31). Bu alanda yapılan çalışmalar Emeviler döneminde ilk olarak kiblenin yönünü belirleme, namaz vakitlerini hesaplama gibi amaçlarla kullanılmıştır. Sonrasında Abbasi Devleti'nin Beyt'ül Hikme'yi kurumsal bir konuma getirmesi matematik alanında daha ayrıntılı çalışmaların yapılmasına olanak tanımıştır. Matematğin alt alanları olarak bilinen geometri, trigonometri, cebir gibi temel matematik işlemleri, İslam bilginlerinin gerçekleştirmiş oldukları çalışmalar sonucunda ileri seviyeye taşınmıştır.

İslam dünyasında astronomi de olduğu kadar matematikte de önemli çalışmalarda bulunmuş ilk dönem isimlerinden Sabit b. Kurrâ (ö.901), Pythagoras teoremini her tür üçgen için genelleştirmiş ve koni kesitlerini çizmek için özel bir pergel kullanmıştır (Sezgin, 2008a:16; 2008c:152). Kaleme aldığı eseri *Kitâb fî-eş-Şekl el-Mulaqqab bi-l-Ğattâ* ile küresel en büyük açı ile ilgili kuramı üzerine çalışmıştır (Sezgin, 2008c:132). Kurrâ, Apollonios, Arkhimedes, Öklid ve Batlamyus gibi filozofların kitaplarını Arapçaya çevirmiştir. Aynı zamanda Batlamyus'un *Almagest* eserine yaptığı yorumda trigonometrideki sinüs teoremini tanımlamış, geliştirmiş ve bunu astronomide hayata geçirmiştir (Topdemir, 2012:74). Cebiri, geometriye uygulama başarısının yanında matematik alanında isim yapmış olan Harezmi'nin geometrik çözümleriyle Öklid'in *Elementler*'de öne sürmüş olduğu kuramı arasında bağlantı kurmuştur (Topdemir,2012: 74). Me'mûn döneminde matematik alanında ismi anılması gereken bir başka isim de el-Cevheri'dir. Astroloji verilerinde yararlanarak, bir kişinin ortalama ömrünün hesaplanmasına katkı sağlamış ve Öklid'in paralel postulatı üzerinde çalışmalarda bulunmuştur (Ranon, 2003:249). Bununla ilgili olarak Topdemir'nin iki düz çizgiyi herhangi bir üçüncü çizgi kestiğinde karşılıklı açılar eşit olduğunda bu durumda doğrular birbirlerine paralel olduğunu söylerken İbn el-Heysem'in postulayı bir düz çizgiye olan sabit uzaklığın çizgileri yine düz çizgiler olduğunu belirttiğini aktarmaktadır (Topdemir, 2012: 73). İslam dünyasında matematik alanında büyük üne sahip, Batı bilimine önemli katkılar sağlamış ilk İslam matematikçisi olarak tanınan Harezmi (ö.850), *Hint Rakamları* adlı eseriyle on rakamlı konumsal Hint rakamlarını açıklamış ve bu eser sayesinde Batı dünyası on tabanlı sayı sistemi ile tanışmıştır (Unat, 2019: 143). *Kitâb ül-Muhtasar fî Hisab il-Cebr ve Mukabele* adlı eserini halife Me'mûn'un isteği üzerine kaleme almıştır. Bu eser cebiri aritmetikten bağımsızlaştıran birinci ve ikinci derece denklemlerin çözümleri gibi konular üzerine yazılmıştır (Sezgin,2008a:13). Aynı zamanda bu eseri Batı Hristiyan dünyasından Chesterli Robert ve Cremonalı Gerardo gibi bilim insanları tarafından XII. yüzyılda Latinceye çevrilmiş bununla

birlikte *el cebr* kelimesi *algebra* kelimesine dönüşerek Batı dillerine kazandırılmıştır (Unat, 2019: 143). Harezmi'nin bilim tarihine en önemli katkılarından biri de sıfır rakamıyla nasıl hesap yapılacağını açıklayan ilk bilim insanı olma özelliğidir (Topdemir, 2012: 74). IX. yüzyılda birçok bilim insanı başka bilimlerin yanında matematik alanında da çalışmalarda bulunmuştur. Bunlardan ismi anılması gerekenlerden bazıları; Kindî, Haccac İbn Yusuf, Ahmed el- Sarahsi, el-Mâhânî'dir. Özellikle astronomi alanındaki çalışmalarıyla bilinen el-Battanî (d.858-ö.929) aynı zamanda X. yüzyılda en çok adı geçen matematikçilerden biri de olmuştur. Yunan astronom Hipparkhos ve Batlamyus'un eserlerinden esinlenerek trigonometriyi geliştirmiştir. Bunun yanında trigonometride kullandığı oranlarla astronomi çalışmalarını yürütürken geometride üçgenler matematiği ile ilgili oluşan bazı verisel sorunlarına da çözüm bulmuştur. Özellikle küre yüzeyindeki şekillerin düzlem üzerine izdüşümünü kullanarak da bazı astronomik sorunların çözümlerinde yeni bir yöntemin keşfedilmesini sağlamıştır (Ranon, 2003:249). Bu yüzyılda matematikte binomların kullanımını geliştirerek, pozitif rasyonel sayıların kuramları ve onların geometrik ispatlarıyla ün kazanan el-Kerecî (d.953), Bağdat'ta bulunan önemli bilim insanlarından biri olmuştur. Ayrıca sayıların kareköklerini hesaplama işlemleriyle de ilgilenmiştir (Bayrakdar, 1985:45). Bağdat'ta gerçekleştirdiği hem astronomi hem de matematik alanlarındaki çalışmalarıyla günümüzde hala "trigonometrinin kurucusu" olarak anılan bir başka isim de Ebu'l Vefâ el-Buzcânî (d.940)'dir. *Kitabü'l- Meyahatcu İleyhi'l-Ummal ve'l-Küttab Min Sinaati'l-Hesab* (Kâtipler ve Devlet Memurları için Aritmetik Biliminden Gerekli Olanlar Hakkında Kitap) isimli eseriyle aritmetik bilimine yarar sağlayacak bir el kitabı kazandırmıştır (Serdar, 2011:59). Sezgin, Buzcânî'nin trigonometrik fonksiyonları bir bütün olarak ele aldığını ve interpolasyon yöntemi doğrultusunda logaritma çizelgelerinin yapımında yeni bir metot ortaya koyduğunu yine bu metoda göre de sinüs, tanjant ve kotanjant çizelgelerini hesapladığını belirtmektedir (Sezgin, 2008a:21,22). İslam Altın Çağ'ındaki çalışmalarıyla tanınan el- Bîrûnî (d.973) ise özellikle bu alanda trigonometri ile ilgili çalışmalarına *Astronomi Biliminin Amaçları* adlı eserinde yer vermiştir. Ayrıca bir üçgenin üç eşit parçaya bölünmesiyle ilgili çalışmalarda da bulunmuştur (Adıvar, 1969: 111).

İslam dünyasındaki bilimsel yükselişle birlikte gelişen ve büyüyen bir başka bilim de fiziktir. X. yüzyıla kadar bu alanda üzerinde durulacak nitelikte bir çalışma yapılmamıştır. Fakat Beyt'ül Hikme gibi bir akademide yetişen bir filozof olan Kindî (ö.873) müzik, kimya, astronomi, psikoloji vb. alandaki çalışmalara yer verirken iki yüzü geçkin eserlerinin içerisinde optik, ışığın yansımaları gibi fizikle ilgili konulara da değinmiştir. Kindî Öklid'in *Optik* eseri üzerindeki incelikli çalışmalarda bulunmuş ve bu düzenlemesi *De Aspectus* adlı ile Latinceye

çevrilerek Batı dünyasına kazandırılmıştır. Bununla birlikte yerçekimi ve serbest düşme yasaları üzerine birçok deneyde bulunmuş, gökyüzünün rengi üzerine de bir el kitabı yazmıştır (Serdar,2011:61). Fizik alanında İslam dünyasında “modern optiğin babası” olarak tanınmış bir bilim insanı ise İbn-i Heysem’dir (d.965-ö.1040). Aynı zamanda matematikçi ve astronom olan Heysem, *Kitâb el-Menazır* adlı eserinde ışık ve niteliği ele alırken optik alanıyla ilgili sorunların çözülmesinde de büyük katkı sağlamıştır. Ayrıca bu eseri gölgenin özellikleri, karanlık oda, gökkuşağı, yansıma ve kırılma konuları gibi pek çok temel optik olgu üzerinde bilgi vermektedir. Topdemir’e göre, ışığın doğası üzerine daha ayrıntılı bir çalışma yapmak isteyen Heysem, *Işık Üzerine* isimli eserini kaleme alarak, “Işık nedir?” “Nasıl yayılır?” gibi sorulara da yanıt aramıştır (Topdemir, 2003:118,119). İbn-i Heysem’i aynı zamanda *Parabolik Aynalar Üzerine, Küresel Aynalar Üzerine, Gökkuşağı ve Hâle Üzerine, Yakan Küreler Üzerine, Yıldızların Görünmesi Üzerine, Yıldızların Işığı Üzerine, Ayın Hareketi Hakkında, Ptolemaios’un Görüşleri Üzerine Kuşkular, Gölgelelerin Nitelikleri, Eukleides ve Ptolemaios’un Optik Bilgisinin Analizi, Mercekler Hakkında* olmak üzere birçok eseri de bulunmaktadır (Topdemir, 2003: 117). Bu dönemde Antik Yunan filozoflarından Aristoteles’in fizik anlayışı çok önemli bir konumdadır. Onun hareket yasaları üzerine yaptığı çalışmalar özellikle İbn-i Sina (d.980-ö.1037) tarafından dikkatle incelenmiştir. Sina, zamanla ilgili her soruya yanıt aramaya çalışmıştır. Dolayısıyla ışığın gözle algılanması ile ilgili olarak da ışık kaynağından bir takım ufak nesnelerin kopup göze çarpmasıyla oluştuğunu belirterek ışığın hızının sonsuz olamayacağı sonucuna varmıştır (Tez, 2001:114). İbn-i Sina’nın Aristoteles’ten etkilenecek ortaya atmış olduğu hareket kuramı ile hem Doğu dünyası hem de Batı dünyasında önemli bir konuma gelmiştir. Bununla ilgili olarak Unat şunları söylemektedir:

İbn Sînâ’ya göre, bir nesne fırlatıldığında, fırlatıcıyla fiziksel bağı ortadan kalktıktan sonra bir süre daha yol almasının nedeni ortama aktarılan kuvvet değil, nesneye kazandırılan hareket etme isteğidir. Böylece İbn Sînâ, hareket ettirici kuvvetin nesneye kazandırıldığı veya depolandığı yeni bir anlayış geliştirir. “Kasrî meyil” adını verdiği bu hareket etme isteği ona göre nesnenin özelliğine göre farklılık göstermektedir. Ağır nesneler daha fazla kasrî meyil kazanmaktadırlar. Zira mantar ve taş parçasını aynı anda fırlattığımızda taş daha uzağa düşer. Kazanılan kasrî meyil ona göre süreklilik de taşır. Eğer ortam dirençsiz ise hareket tükenmez ve adeta sonsuza kadar devam eder. Bu olağanüstü bir öngörüdür. Böylece İbn Sînâ, 18. yüzyıl fiziğinin ancak temellendirebildiği bir ilkenin yani eylemsizlik ilkesinin temellerini atmıştır (Unat, 2019: 148)

Aynı zamanda İbn-i Sina, Newton’un hareket kuramı ile ilgili öncü görüşlerini de *İşaretler ve Tenbihler, Kitabü’ş-Şifa (Sema ve Alem)* adlı iki eserinde ortaya atmıştır (Serdar, 2011:62). İslam dünyasında fizikte optik dışında mekanik alanında da çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmaların en önemlilerinden biri de Farabi’nin *Boşluk Üzerine* adlı eseridir. Onun bu eserinde ortaya attığı kuramla birlikte yeni bir varsayım ortaya çıkmış ve XIII. yüzyılda Batı

dünyasına üzerinde durulan bir konu olmuştur. XI. yüzyılda matematik, astroloji, coğrafya ve tarih çalışmalarıyla da bilinen Bîrûnî (d.973), fizik sorunlarıyla ilgili olarak Ortaçağ Aristoteles fiziğine yönelik yapmış olduğu eleştirilerle bilinmektedir. Bununla birlikte birleşik kapların, hidrostatik basınç ilkesinden yararlanarak kaynak sularının ve artezyen kuyularının çalışmasına da açıklık getirmiştir (Serdar,2011:62). Özellikle XI. ve XII. yüzyıllarda yaşamış olan bir bilim insanı Abdurrahman El – Hazinî (d.1077), *Kitabü'l-Mizan fi el-Hikme* (Hikmet Terazisinin Kitabı) isimli eseri ile Arşimed tarzı olarak bilinen bir terazinin anlatımını yapmıştır. Sezgin'in ifadesine göre bahsi geçen bu alet, değerli metallerin saflığını belirlemede ve değerli taşların değerini tespit etmede kullanılmıştır (Sezgin, 2008c: 117).

İslam dünyasının bilimsel çalışmalar yürüttüğü alanlardan biri de kimyadır. Fakat Müslüman bilim insanlarının kimya çalışmalarının temelinde simya çalışmaları yer almaktadır. Antik Yunan'dan “yapısal dönüşüm kuramı” üzerine edindikleri bilgiler sonucu daha az değerli bir maddeyi altına dönüştürebilme çalışmalarına başlamışlar ve bu çalışmaları simya olarak isimlendirmişlerdir. Bu dönemde gerçekleştirilmeye çalışılan bilimsel çalışmalarında etkisiyle simya, içerisinde kimya, fizik, tıp, astroloji, metal bilimi gibi bilimlere barındıran mistik felsefi bir bilim olarak görülmüştür (Serdar, 2011:66). İslam düşüncesinin kendi öznel yorumuyla yapılan simya çalışmalarına örnek olarak Bîrûnî'nin *Kitab el Cemahir fi Marifetü'l-Cevahir* (Kıymetli Taşlar Hakkında Sayısız Bilgiler Kitabı) eseri ve İbn-i Sina'nın *Kitabü's-Şifa ve El-Kanun fi't-Tıb* isimli eserlerindeki metaller, mineraller üzerine yaptığı çeşitli çalışmalar gösterilmektedir (Ranon, 2003:265). Bu doğrultuda simya üzerine yapılan çalışmalar kimya bilimiyle bağıntılı olarak ele alındığında İslam dünyasında kimya alanında ilk adımları atan kişinin Emevi prensi Halid b. Yezid olduğu görülmektedir. Bu alanda yaptırdığı çevirilerle aynı zamanda bilimsel ilerlemenin de kapılarını aralamıştır. Yezid'den sonra IX. yüzyılda kimya çalışmalarında büyük katkılar gerçekleştirmiş iki isim Cafer Sadık (d.702) ve öğrencisi Câbir bin Hayyan'dır (d.721-ö.813). Hayyan özellikle simya ve kimya alanında gerçekleştirdiği çalışmalar başta olmak üzere fizik, tıp, astroloji, coğrafya gibi birçok bilimlere yaptığı çalışmalarla da İslam dünyasında kimya biliminin kurucusu ve ilk simya bilgini olmuştur (Yüksel,2002:82). *Kitab al-Kimya* adlı eseri ile simya ve kimya bilimlerine İslam kültürel ve düşünce dünyasının da izlerini barındırarak yeni bir bakış açısı sunan Hayyan aynı zamanda kimya terminolojisini oluşturmuştur. Ayrıca bu eseri XII. yüzyılda Latinceye çevrilmiş ve Hayyan'ın kimya bilimine ilişkin çalışmaları Batı dünyasına aktarılmıştır. O, kimya bilimini doğa felsefesi ile birleştirmiş ve döneminde bu bilimle ilgili kullanılan birden fazla aletin bulunmasına ve kullanılmasına katkı sağlamıştır. Ortaya attığı “Cıva-Kükürt Teorisi” ile minerallerin oluşum süreçlerini açıklamıştır (Unat, 2019:151). Bunlarla birlikte deri ve

kumaşların boyanması, altın üzerine yazı yazma, vernik yapımı, metallerin işlenmesi gibi birçok çalışmalarda da bulunmuştur (Unat, 2011:151,152). Kimyager kimliği ile Müslüman bilginler arasında yer alan Avrupa'nın Rhazes adıyla tanındığı büyük İslam doktoru el-Razî önceleri kimya ile ilgilenmiş daha sonra tıp alanına yönelmiştir. Tıp üzerine yazdığı eserlerinden *Çiçek Hastalığı ve Kızamık Üzerine* eseri yüzyıllar boyunca Avrupa'da ders kitabı olarak okutulmuştur. Kimya üzerine yazdığı en önemli iki eseri, *Kitâb el-Asrâr* (Sırlar Kitabı) ve *Kitâb Sırr el-asrâr* (Sırların Sırrı Kitabı), uygulamalı kimya üzerinedir. Daha sonradan Latinceye *Liber de aluminibus et salibus* adıyla çevrilen eseri el-Razî'nin Batı'da kimya konusunda bir otorite olmasını sağlamıştır (al-Hassan, 2001:44). Aynı zamanda el-Razî İslam'da simyanın kimyaya dönüşümünü başlatan kişi olarak da bilinmektedir (Watt,1989:77). Bu dönemde Razî ve Bîrûnî gibi bilim insanları mineraloji ve farmakolojiyle uğraşmıştır. Alkol, nitrik asit, sülfürik asit gibi birçok madde keşfedilmiştir. Ayrıca X. yüzyılda İbn-i Sina ve Farabi'nin simya ile ilişkili olabilecek birkaç eserine rastlanıldığı bilinmekle birlikte İbn-i Sina'nın kimya ile ilgili yazmalarının varlığı ise sonraki dönemlerde kanıtlanmıştır (Serdar,2011: 70).

Bu coğrafyada bilimsel anlamda yapılan araştırmalara ek olarak biyoloji alanını da eklemek gerekmektedir. Özellikle şifalı otlarla ilaç elde etmek gibi amaçlarla yapılan bu çalışmalar içinde evrende ve İslam coğrafyasında yaşayan tüm canlıları incelemek Müslümanlar için önemli olmuştur. Bitkilerin ve hayvanların dünyasını anlamak için İslam bilginleri tüm bilimsel araştırmaları için ana kaynak olarak gördüğü Antik Yunan bilgi birikiminden yararlanmışlardır. Bunun yanında bilim insanlarının kişisel gözlem ve deneyleri de önemli bir yere sahiptir. İslam dünyasında biyoloji alanında yapılan en erken çalışmanın VIII. yüzyılda Cabir İbn Hayyan tarafından yazılan tarım konusundaki kitapçık olduğu bilinmektedir (Serdar, 2011:72). Yine bu yüzyılda el-Câhiz'in, *Kitab el-Hayvan* (Hayvanlar Kitabı) adlı eserinde hayvanları hareket etme yetilerine göre sınıflandırdığı bir araştırmasına rastlanılmaktadır (Unat, 2019:153). Bu eser evreni, canlıları ve canlıların yaşadığı çevreyi anlama uyum sağlama konusunda İslam dünyasında biyoloji alanında temel kaynak niteliği taşımaktadır. IX. yüzyıla gelindiğinde ise hayvan bilimi ile ilgili bir çalışma olan Uyûnu'l-Ahbâr (Kaynağından Bilgiler) isimli İbn Kuteybe (d.828)'nin kaleme aldığı eseri görülmektedir (Tez,2001:143). Bu yüzyılda yaşamış bir başka bilim insanı İbn Ahî Hizâm, *Kitâbü 'l-Hayl ve 'l-fürûsiyye ve 'l-baytara* isimli eseriyle veterinerlik ile ilgili İslam dünyasına ait ilk çalışmayı ortaya koymuştur (Yüksel, 2002:85,86). X. yüzyılda Bağdat'ta yaşamış bir bilim insanı ve

çevirmen olan İbn Vahşiyye ise *Filâhatü'l-Nabâtiyye* (Nabatlılarda Tarım)⁷ adlı eserinde öne sürdüğü düşüncesiyle İslam dünyasında bazı tartışmaların da kapılarını aralamıştır⁸ Bunlarla birlikte İslam Altın Çağ'ında yaşamış önemli bir isim olan Bîrûnî, biyoloji ile ilgili olarak *Eski Uslulardan Kalan Yapıtlar* adlı eseriyle çok değerli bilgiler aktarmıştır (Tez, 2001:143). X. yüzyılda yapılan araştırmalara ve kaleme alınan eserler incelendiğinde İhvan-ı Safa'nın risalelerinin içerisinde bu alana ait çalışmalar bilinmektedir. İbn-i Sina'nın *eş-Şifa* eserinin *Doğa Felsefesi* bölümünde ve İbn Bacce'nin (d.1085) *Kitab fi'l-Nebât* (Bitkiler Konusunda Kitap) adlı eserinde de biyoloji alanındaki çalışmalara rastlanılmaktadır (Serdar,2011:72). İslam dünyasında yine botanik konusunda tüm bilgilerini *Kitabü'l-Câmi el-Kebir* isimli eserinde aktarmıştır (Watt, 1989:77). *Kitabü'l-Memâlik ve'l-Mesâlik* (Ülkeler ve Yollar Kitabı) adlı coğrafya alanında yazdığı kitapla el-İdrisî (d.1100) aynı zamanda üç yüzden fazla bitkiyi de burada tanıtmıştır. Bunlarla birlikte XII. yüzyılda Endülüslü Müslüman bilgin İbn Avvam'da *el-Filâha* adında verdiği eserde tarım ve hayvancılık hakkında bilgiler vermiş, Ortaçağ dünyasında bu alanda ismi bilinen bir bilim insanı olmuştur (Serdar, 2011:73). Bu dönemde şifalı bitkiler kullanılarak yapılan ilaçlar konusunda çalışmalar yapan Endülüslü Ebû Cafer el-Gâfîkî (d.1100) ise *el-Edviyetü'l-Müfrede* adlı bir eser yazmıştır (Yüksel, 2002:84).

İslam medeniyetinin bilimsel etkinlik anlamında doruk noktasını yaşadığı dönemlerde yapılan çeviriler sayesinde Beytül Hikme'den sonra bile etkilerinin Ortaçağ coğrafyasında görüldüğü bir diğer çalışma ise tıp bilimi üzerinedir. İslam bilim insanları diğer alanlarda olduğu gibi bu alanda da Antik Yunan filozoflarından Hipokrat, Galen gibi düşünürlerin bilgi birikiminden yararlanmışlardır. Daha çok çeviri etkinlikleriyle birlikte başlayan bu bilgi birikimini İslam düşüncesinde yorulama çabası tıp alanında önemli hekimlerin ve bilim insanlarında yetişmesine olanak tanımıştır. İslam'ın ilk dönemlerinde bu alandaki çalışmalar Peygamber tıbbı olarak tanımlanmaktadır. Hz. Peygamber döneminde yapılan savaşlar esnasında yaralıların seyyar sedyeler yardımıyla taşındıkları ve tedavilerinin yapıldığı da bilinmektedir. Çevirilerle birlikte tıp alanının bu geleneksel bakış açısı da değişmeye başlamış Antik Yunanla birlikte İran ve Hint bilginlerin de tıp çalışmaları incelenmiştir. Dolayısıyla İran'daki Cündişapur Okulu, İskenderiye Okulu gibi bilimsel etkinliklerin yoğun olduğu yerler İslam tıbbının gelişmesinde bir zemin olmuştur. İslam dünyasında bu alanda Arapçaya çevirisi

⁷ Bu eser, İslam öncesi halkların tarım, coğrafya ve astronomi hakkındaki bilgi ve kültürlerini yansıtmaktadır. TDV İslam Ansiklopedisi, İbn Vahşiyye. (2021). Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-vahsiyye> (erişim tarihi:03.01.2021)

⁸ M.Ö. IV. yüzyılın sonlarından itibaren varlığı bilinen Nabatî Krallığı'nın kesin kuruluş tarihi belli değildir. İslam öncesi Arap yarımadası bahsi geçen kavmin geleneklerinde etkilenmişlerdir. TDV İslam Ansiklopedisi, Nabatîler. (2021). Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/nabatiler> (erişim tarihi: 03.01.2021).

yapılan ilk tıp kitabının Emevi halifesi Mervân b. Hakem döneminde (683-685) Yuhanna b. Mâsaveyh (ö.243\857) tarafından Süryaniceden gerçekleştirildiği ve kitabın İskenderiyeli Ahron'a ait olduğu bilinmektedir (Sezgin, 2008a:4). Mâsaveyh, Cündişapur hastanesinde otuz yıl görev yapmış sonrasında Bağdat'a yerleşmiş ve çalışmalarına burada devam etmiştir (Polat,2015:45). Bilimsel çalışmalarla birlikte hem teorik hem de pratik olarak ilerleme gösteren tıp bilimi Abbasi döneminde oldukça gelişmiştir. Bu dönemde bimaristan⁹ adı altında birçok hastane kurulmuştur. Beytü'l Hikme'deki tıp çalışmalarının Abbasi halifesi Mansur'un mide rahatsızlığının tedavisi için Cündişapur Okulundan Doktor Curcis bin Buhtîşu'yu çağırması ve tedavinin olumlu sonuç vermesiyle de Buhtîşu'ya Bağdat'ta kalmasını teklif ederek ona burada bir hastane kurdurtmasıyla başladığı bilinmektedir (Polat,2015:44). İslam dünyasında kurulan hastanelerle ilgili olarak Topdemir bu hastanelerdeki hastaların hastalıklara göre farklı odalarda bulunduğunu, akıl hastalığının hastalık olarak kabul edildiğini ve bunun dini bir cezalandırma olarak nitelendirildiğini ayrıca bütün hastalıklar için belli ölçüde sterilizasyon önlemlerinin uygulandığını ve bu hastanelerde ücretsiz tedavi uygulaması bulunduğunu ifade etmiş. Bununla birlikte kurumun masraflarının vakıf geliriyle karşılandığını böylece devamlılığın sağlandığını ve tedavilerin hepsinin bilimsel olduğunu dile getirmektedir (Topdemir, 2012:91). Aynı dönemde sadece Bağdat'ta yakın birçok kentte de hastaneler kurulduğu bilinmektedir. Dönemin hastanelerinde neredeyse günümüze yakın bir tedavi sistemi uygulanmakla birlikte her hastanın kendiyle ilgilenen hekimleri, yataklı servisleri ve hasta bakıcıları da bulunmaktaydı. Bununla birlikte kadınlar ve psikolojik rahatsızlıklar için de özel hastanelerin kurulduğu kaynaklarda geçmektedir (Bakır,2016:38). Karakaş'ın ifadesine göre;

Bu hastanelerde temizlik en başta gelen özellik idi. Her mezhepten, her milletten insanlar bu hastanelerde tedavi edilmekteydi. Bu hastanelerde her hastalık için ayrı bir bölüm bulunmakta ve hastalar rahatsızlıklarına göre ayrı bölümlerde tedavi edilmekteydi. Doktorlar yanlarında hastabakıcılar ile birlikte sürekli hastaları kontrol eder ve gerekli ilaçları yazardı. Bu hastanelerde dikkat çeken bir diğer özellik de hastaların yemeklerine gösterilen özen ve çeşitti. En lezzetli yemeklerle hastanın beslenmesi sağlanır ve taburcu olan hastanın yanına bir miktar harçlık verilir. Bu hastanelerde ayrıca öğrenciler eğitim görür, tatbikat yapılırdı. Hatta bu ilk dönem hastanelerinde her birinin kendi içinde dispanseri bulunan kadın ve erkek hastaların ayrı bölümleri yer almaktaydı. Bu merkezlerin bazılarında kendi ihtiyaç duydukları ilaçları elde etmede kullanılan bitkilerin ekildiği bahçelerde yer almaktaydı (Karakaş, 1991:21).

Abbasi döneminin ilk yıllarında İbn-i Mukaffa (d.724\ö.759)'nın Pehleviceden Arap diline tıp eserlerinin çevirisini yaptırdığı ve bununla birlikte Abbasilerin ilk vezirlerinden Yahya Bermeki'nin (ö.805) de Mikna isimindeki bir Hint bilginini kendi kültürlerinde yazılmış

⁹ İslâm dünyasında klasik hastanelerin genel adı. TDV İslam Ansiklopedisi, Bîmaristan. (2021). Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/bimaristan> (erişim tarihi: 03.01.2021)

tıp eserlerinin çevirisini yaptırmak için Bağdat'ta getirttiği bilinmektedir (Polat, 2015: 45). Ayrıca bu dönemde birçok başarılı ve isim yapmış doktor, bilim insanı yetişmiştir. Bun isimlerden biri olan Huneyn b. İshak (ö.873) Yunan tıbbının İslam dünyasına aktarılmasında oynadığı rol ile zamanının en ünlü doktorlarından olmuştur. Galen'in yüze yakın eserinin çevirisini Arapçaya yapan İshak aynı zamanda *Aşr Makalat fi'l Ayn* (Göz Hakkında On Makale) ve *Mesail fi'l Ayn* (Gözle İlgili Problemler) isimlerinde iki önemli eser kaleme almıştır (Polat, 2015:45). Beytü'l Hikme'de pek çok bilim dalında eserler yazan Kindî de, psiko-fizyolojiyi kurarak tıp tarihinde önemli bir atmıştır. Bununla birlikte *Risâlet fî Mârifetü'l-Kuvvet el-Edviyyeü'l-Mürekkebe* adlı eserinde ilaçların tür ve dozları hakkında bilgiler vermiştir, yirmiden fazla da tıp alanında risale kaleme almıştır (Serdar, 2011:81). Bitkilerin iyileştirici gücü olduğuna inanan Kindî, kimyasal işlemlerle birlikte şifalı olabileceğini düşündüğü otları kullanarak ilaçlar hazırlamıştır (Kaya,2002:53). Özellikle İslam tıbbının en eski kaynaklarından biri olan 850 yılında yazılmış en ünlü Arapça kitap *Firdevsü'l Hikme*, Ali b. Rabben et-Taberî'nin (ö.861'den sonra) yapıtıdır (Kaya,1996:59). Bu eser er-Râzî, İbn-i Sina ve el-Bîrûnî gibi birçok bilim insanının çalışmalarına kaynaklık etmekle birlikte aynı zamanda Hint, İran, Yunan ve Arap tıbbına ait bilgileri de içermektedir. Taberî bu eserde, ilaçların yapılarından hastalıkların tedavi şekillerine göre ayrıntılı bir açıklama yapmakta ve aynı zamanda insan anatomi hakkında da bilgiler vermektedir (Serdar,2011:82). IX. yüzyılda astronomi ve çeviri etkinlikleri alanlarında gerçekleştirmiş olduğu çalışmalarla tanınmış bir isim olan Sabit b. Kurrâ (d.836\ö.901) aynı zamanda döneminin önemli doktorlarından biridir. Özellikle *Tezkire* isimli yapıtında tıp alanında önemli çalışmalarını ortaya koymuş ve çiçek, kızamık gibi hastalıkların tedavisi için Ebû Bekr Muhammed b. Zekerıyyâ er-Râzî'ye ilham kaynağı olmuştur. er-Râzî (d.854\ö.925) sözü geçen hastalıklarla ilgili olarak İslam dünyasına tıp alanına *Kitâbu'l-Cüderi ve'l-Hasbâ* adlı önemli bir eser kazandırmakla birlikte doktorluk mesleği içerisindeyken hastalıkların tedavisi ile ilgili edindiği deneyimlerini kaleme almış ve ölümünden hemen sonra *el-Hâvî* adıyla otuz ciltlik bir eser oluşturularak hem Doğu hem de Batı dünyasına etki etmiştir (Polat,2015:45). Çalışmalarında insan sağlığının önemine de değinen er-Râzî, özellikle insanların yaşam alanlarının sağlık koşullarına uygun olması gerektiğini belirterek sıcaklık, rüzgâr ve nemin insan sağlığı üzerindeki etkilerini incelemiş ve ruh hastalıkları üzerine araştırmalar yapmıştır (Serdar,2011:83). İslam dünyasının Beytü'l Hikme ile bilimsel anlamda en verimli zamanlarını yaşadığı bu dönemde birçok başarılı doktor yetişmiştir. Bu doktorlar görevlerini yapmak dışında tıp üzerine kaleme aldıkları eserleri de bilim dünyasına kazandırmışlardır. Burada yetişmiş doktorlar biri olan Ali b. Abbas el-Mecûsî (d.930\ö.994) ilk kalp ameliyatını gerçekleştirmiş ve *Kitâbu'l-Meliki* (Krallık Kitabı), *Kitabü's-Sinaat* (Tıp

Sanatı) isimlerinde hem Doğu hem de Batı tıp tarihinde önemli bir konuma sahip aynı zamanda psikolojiden cerrahiye kadar birçok alanı içeren iki eser yazmıştır (Serdar, 2011:83,84). Unat, Ali b. Abbas el-Mecûsî ile ilgili olarak şunları söylemektedir “Ona göre bir cerrahın anatomi bilgisi yeterli, aletleri ameliyat öncesi temiz olmalı ve ameliyat sonrasında hastanın bakımına özen gösterilmelidir. Bu da Müslüman hekimlerin bu konuda ne kadar titiz ve temiz olduklarının bir göstergesidir.” (Unat, 2019:154). Ayrıca İslam coğrafyasının önemli bir yerini temsil eden Endülüs’te de Ebu’l Kasım El-Zehravi (d.936\ö.1013) cerrahi üzerine *et-Tasrîf limen Aceze an’t-Teâlîf* adlı bir kitap yazmış, göz, ağız, doğum ve ortopedi alanlarına dair incelikli bilgiler vermiştir (Serdar, 2011:84). Bu doğrultuda Topdemir şunları dile getirmektedir: “Burada daha önceki dönemlerin cerrahi bilgilerini derlemesinin yanında yeni tedavi yöntemlerini de aktarmıştır. Eserin en çok cerrahi müdahale ve cerrahi alet tanıtımının yer aldığı bölümü bilinmektedir” (Topdemir,2012:91,92). Endülüs’te eğitim gören bir başka bilim insanı ise İbnü’l Baytar’dır (ö.1248). Baytar’ın babasının veteriner olduğu bilinmekte dolayısıyla da ondan öğrendiği bilgiler ile tıp alanına ilgi duyduğu düşünülmektedir. Botanik alanına olan ilgisinin de sonraları bitkilerden ilaç yapımı üzerine yazdığı *el-Muğnî fi’l-edviyeti’l-müfrede* isimli eserinde görmek mümkündür¹⁰. İslam’ın Altın Çağ’ında yapmış olduğu çalışmalarla bilinen Ebû Reyhân Bîrûnî’nin (d.973\ö.1048) tıp alanında geniş bilgi birikimine sahip olduğu bilinmektedir. *Kitâbü’s-Saydele fi Tıb* adlı eserinde verdiği bilgilerle Bîrûnî, eczacılığın babası olarak anılmıştır (Bakır, 2018: 105). Bilime ve bilim insana değer verilen böyle bir coğrafyada “tıbbın babası” olarak bilinen İbn-i Sina (d.980\ö.1037), hem doktor hem astronom hem de filozof kimliğiyle Ortaçağ’da çok önemli izler bırakmıştır. *eş-Şifâ, el-Kânûn fi’t-Tıb, el-Edviyetü’l-Kalbiye ve Urcûze, fi el-Tıb* onun tıp bilimine kazandırdığı eserlerdir (Serdar,2011:85). İbn-i Sina ile ilgili olarak Topdemir *El-Kanun fi’t-Tıb* adlı eserin tıp alanında yazılmış en büyük eserlerden biri olduğunu birinci kitabında anatomi, ikinci kitabında bitkisel droglar, üçüncü kitabında patoloji, dördüncü kitabında teşhis ve beşinci kitabında reçetelerle ilgili bilgilerin yer aldığını aktarmaktadır (Topdemir, 2012:92). İbn-i Sina’nın bilgi ve deneyimlerinden bununla birlikte Galen gibi diğer tıp bilginlerinden yararlandığı bilgilerle *el-Külliyât fi’t-Tıb* adlı eseri yazan İbn Rüşd (d.1126\ö.1198) ise bilime bir tıp ansiklopedisi kazandırmıştır (Bakır,2018: 107). XIII. yüzyılda kan dolaşımı terimini tıp literatürüne ilk tanıtan kişi olarak bilinen isim İbn Nefis’tir (d.1213\ö.1288). Pek çok farklı alanlarda çalışmalar yapmış olan İbn Nefis aynı zamanda hem doktor hem de astronom,

¹⁰ TDV İslam Ansiklopedisi, İbnü’l-Baytar. (2021). Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibnul-baytar> (erişim tarihi: 04.01.2021)

evrenbilimci ve jeologdur. Onun kan dolaşımı ile ilgili bilgilerini Bayrakdar şu sözlerle aktarmaktadır:

Kan, sağ karıncıkta süzıldığı zamanki bu zarurîdir, hayat kaynağı bulunan sol karıncığa geçer. Bu iki karıncık arasında geçiş yoktur. Kalbin tabiatı icabı, bir cismi sertlik vardır, bazı düşünürlerin dediği gibi ne görünür bir geçiş ne de Galen'in inandığı gibi, kanın akışını sağlayacak olan gizli bir geçit vardır. Zıddına, kalbin gözenekleri ve mesanesi kapalı ve kanlıdır. Fakat bu kanın, temizlendikten sonra, akciğer toplardamarı yoluyla akciğer torbalarına geçmesi gerekir ve orada hava ile karışarak, kan en son damlasına kadar temizlenir. Daha sora hayatın devamını sağlamak için havayla temizlenen kan, akciğer atar damarıyla kalbin sol kulakçığına geçer (Bayrakdar, 1985:175,176).

İslam dünyasında tarih alanındaki gelişmelerin İslam öncesi Arap geleneğinin bir parçası olan ensâb¹¹ ilmine dayandığı düşünülmektedir. İslamiyet'le birlikte Peygamber'in hayatı üzerine ayrıntılı bilgi edinmek aktarmak isteyen Müslümanlar tarih yazımının gelişimine katkı sağlamışlardır. Bu doğrultuda sistemli ilk çalışmalar Abbasiler döneminde başlamış olsa da Emeviler döneminde de tarih alanında yapılan çalışmalara rastlanmak mümkündür. Abbasi halifesi Harun Reşid, hac vazifesini yerine getirmek için Mekke ve Medine'ye gitmiş, kendisine bu yolculukta Medine'de doğan ve bu toprakları bilen Vâkidî (d.747/ö.823) rehberlik etmiştir (Polat, 2015:55). Bunun sonucunda Harun Reşid ile sıkı ilişkiler kuran Vâkidî, bir süre sonra Bağdat'a gelmiş ve halife tarafından Bağdat'ın doğu cephesine kadı olarak atanmıştır (Polat,2015:55). Çalışmalarına Bağdat'ta devam etmiş ve tarihle ilgili olarak *Tarihu'l-Kebir, et-Tarih ve'l- Meğazi ve'l- Ba's, Ahbaru'l Mekke, Ezvacu'n Nebi, Vefatu'n-Nebi, es-Sekifa ve Bey'atu Ebu Bekr, El Menakih, Er- Ride ve'd-Dar* gibi birçok eser yazmıştır (Horovitz,2002:92-110). Beytü'l Hikme'de özellikle çeviri etkinliklerinde gerçekleştirmiş olduğu çalışmalarla tanınan el-Cahiz (d.776/ö.868) ise tarih alanında *Risale fi Beni Ümeyye, Kitab'ul Cemhereti'l-Mülük, Kitab'ül-Mülük ve'l Ümeme'l-Salife ve'l-Bakiye* isimli eserleriyle İslam bilim dünyasına katkı sağlamıştır (Polat, 2015:56). Yine IX. yüzyılda yapmış olduğu çevirilerle ve önemli tarih çalışmalarıyla bilinen Belâzürî (d.820/ö.892) *Ensabü'l-Eşraf* ve *Fütühu'l-Buldan* adlı eserleriyle Peygamber'in doğumundan kendi yaşadığı döneme kadar uzanan bir tarih anlatımında bulunmuştur (Polat,2015:57). Bu dönemde yaşamış önemli isimlerden biri de Müslüman tarihçi ve coğrafyacı olan Yakubî'dir (ö.897). Afrika, İran, Hindistan, Çin, Endülüs gibi pek çok ülke gezmiş, oralardan edindiği deneyimleri ve bilgileri kaleme almıştır. Onun *Tarihu'l-Yakubi* adlı eseri İslam tarih bilimi açısından çok önemli görülmektedir

¹¹ İslam öncesi Arapların soyunu incelemek için kullanılan bir kavramdır. TDV İslam Ansiklopedisi, Ensâb. (2021). Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/ensab--soybilimi> (erişim tarihi: 04.01.2021)

(Polat,2015:57). IX. yüzyılda İslam dünyasının en büyük tarihçisi olarak anılan Ebu Cafer el Taberî (d.838\ö.923) yaşamının büyük bir kısmını *Kitab el-Ahbâr el-Resûl ve'l-Mülûk* (Peygamberler ve Hükümdarlar Tarihi; Tarih-i Câferî; Taberî Tarihi) adlı eserini yazmak için geçirmiştir (Tez,2001:148). El-Mes'ûdî (d.896\ö.956) ise tarih alanında Taberî'den oldukça etkilenmiş ve İran, Orta Asya, Suriye, Hindistan, Filistin gibi birçok ülkeye seyahatlerde bulunmuştur (Serdar,2011:46). Onun bu alanda *Mürucüz-Zeheb* (Altın Çayırklar) ve *el-Tenbih* isimli eserlerinin günümüze ulaştığı bilinmektedir (Polat, 2015:59). Beytü'l Hikme içerisinde öğrenim gören çalışmalar yürüten isimlerden biri olan İbnü'n Nedîm'in (ö.990) en ünlü eseri *el-Fihrist* ile çağının bütün bilimsel bilgi birikimini aktarmıştır (Sezgin,2008a:23). Bu kitap ile Nedîm, İslam dünyasında kaleme alınmış olan ilk bibliyografik eseri yazmıştır. Bilim tarihinde önemli etkileri bulunmuş bir başka isim de İbn-i Haldun'dur (d.1332\ö.1406). Uludağ'ın ifadesine göre onun *Kitabü'l-İber* (Berberilerin Tarihi) adlı kitabı bir dünya tarihi eseri olma niteliğine sahip olmakla birlikte aynı zamanda önsözüne *Mukkadime* bölümüyle başlamış olduğu eserin üç kitap, yedi ciltten oluştuğu bilinmektedir (Uludağ,1999:542). Böyle önemli bir eserin İslam topraklarından bir bilim insanı tarafından bilim tarihine kazandırılmış olması büyük önem arz etmektedir. Kaynaklara göre İbn-i Haldun tarih bilimini kutsal, faydalı ve şerefli bir ilim olarak görmektedir (Görgün,1999:545).

Bu uygarlığın topraklarında gerçekleştirilen başka bir bilimsel çalışmada coğrafya üzerinedir. Müslüman halifelerin fethettikleri topraklarla geniş bir coğrafyaya hâkim olan İslam dünyası Yunan, Hint, İran ve birçok medeniyetin çalışmalarından etkilenmiş ve çeviri etkinliklerine başlamışlardır. Erken dönem coğrafya alanına ilişkin çalışmalarda İran ve Hint eserlerinin etkisi görülmektedir. Sonrasında Batlamyus'un *Coğrafya* isimli eserinin Arapçaya çevirisinin yapılmıştır (Unat, 2019: 157). Beytü'l Hikme'de bu alan ile ilgili ilk sistemli çalışma ise Halife Me'mûn tarafından astronomi çalışmalarıyla birlikte gerçekleştirilmiş Yunan bilginlerin eserlerinden yapılan çevirilerle birlikte *es-Sûretü'l-Me'mûniyye* adında bir dünya haritası hazırlanmıştır (Yakıt ve Durak, 2002:96). Bu haritadan oldukça yararlanan Müslümanlar Hint Okyanusundan Avrupa'ya hatta Afrika'ya kadar ilerlemişlerdir. Bu noktada ünlü İslam astronomu Harezmi, *Sûret'ül-Arz* isimli eseriyle her bir iklimin bölgesel haritalarını çizmiştir (Serdar, 2011: 49). Tarih çalışmalarıyla bilinen Yakubî de *Kitab'ul-Buldan* adlı eserini kaleme alarak coğrafi yönden seyahat ettiği ülkeler hakkında ayrıntılı bilgiler vermiştir (Sezgin, 2008a: 18). Haritacılık ve coğrafya alanındaki çalışmalara *Kitab el-Mesâlik ve'l-Memâlik* (Yollar ve Ülkeler Kitabı) adlı eserin yazarı İbn Hurdâzbih'i (d.820\ö.912) de eklemek gerekmektedir (Kettani,2007:205). Suriye, İran, Orta Asya, Hindistan gibi ülkelere gerçekleştirmiş olduğu ziyaretlerden edindiği bilgileri kaynaklara göre otuz ciltlik bir eserde

toplamiş olan el-Mesûdî'nin eseri ne yazık ki günümüze dek ulaşamamıştır (Serdar,2011:46). Aynı zamanda Mesûdî, *Mürucûz-Zeheb* (Altın Çayırklar) isimli kitabıyla da Müslümanlar, Yahudiler ile ilgili toplumsal ve coğrafi bilgiler vermekle birlikte Azak Denizi, Hazar Denizi, Aral Gölü gibi coğrafi önem taşıyan yerleri de tanıtmıştır (Tez, 2001:148-149). Bağdat'ta astronomi ve matematik alanlarında çalışmalar yapan el-Mervezî (ö.864'ten sonra) de coğrafya alanıyla ilgili olarak matematiksel coğrafya alanına yönelmiş kible yönünün tespiti için haritalar çizmiştir (Polat,2015:48). Yine matematiksel coğrafya ile ilgili olarak çalışmalarıyla tanınan el-Birûni'nin de bu alandaki temel eseri *Tahdîd Nihâyet el-Amâkin li Tashîh-i Mesâfet el-Mesâkin* (Meskenlerin Arasındaki Uzaklığı Düzeltmek İçin Mekânların Sonunu Sınırlama)'dır (Sezgin, 2008a: 4). Bu eserinde Birûni astronomi, matematik ve coğrafyayı birleştirmiş bir yandan enlem ve boylam hesaplamaları diğer yandan da gitmiş olduğu şehirler ve ülkeler hakkında açıklamalar yapmıştır. Bunlarla birlikte *Kitâbu't-Tahkik mâ li'l-Hind* (Hindistan Araştırmaları) eserinde Hint kültür ve coğrafyasından söz etmiş, *et-Tefhim fi Evâ'ili Sînâati't-Tencim* eserini astronomiye giriş olarak yazmış fakat coğrafi bilgiler de vermiştir. Son olarak en ünlü eserlerinden biri olan *el-Kânûnu'l-Mes'ûdî*'yi Gazne hükümdarı Mes'ud için yazmış; eserde astronomi, coğrafya, meteoroloji, jeoloji gibi birçok alanla ilgili bilgiler vermiştir (Yakıt ve Durak, 2002:161-163). X. yüzyılda çeşitli seyahatler yapmış bir diğer İslam coğrafyacısı olan İstahrî (d.850\ö.957) ise iklim haritaları hazırlayarak ondan önceki coğrafyacıların yapmadığı bir şey yapmıştır (Yakıt ve Durak,2002:98). Onun İran ve Orta Asya'nın coğrafyasıyla ilgili önemli bilgiler verdiği eseri *Kitabü'l-Mesâlik ve'l-Memâlik* (Yollar ve Ülkeler Üzerine Kitap)'tir (Serdar,2011:53). İslam dünyasında tarihi belgeler, başka topraklarda yapmış oldukları ticari etkinlikler ve raporlar sayesinde de ülkeler hakkında coğrafi bilgiler edinilmiş ve aktarılmıştır. Buna örnek olarak ticaret yapmak ve İslam dünyasını tanıtmak amacıyla 943 yılında Bağdat'tan ayrılan ve İslam coğrafyasını karış karış gezen coğrafyacı bilgin İbn Havkal hakkında doğum ve ölüm yıllarına ait kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Havkal, İstiharî'nin isteği üzerine *Kitab Sûret el-Arz* (Yeryüzünün Görünümü Üzerine Kitap) isimli kitabını 977 yılında tamamlamış ve eseri kaleme alırken coğrafya alanında yazılmış tüm eserleri incelemiş, İstiharî'nin kitabından yararlanarak yirmiden fazla harita çizmiştir (Yakıt ve Durak, 2002:99). Afrika ve İspanya ile ilgili yeni coğrafi bilgiler aktaran Havkal'ın katkılarıyla ilgili olarak Sezgin şunları ifade etmektedir:

İbn Havkal'ın öne çıkan özelliğinin, bütün kitabında mekansal bağlamlarla zamansal süreçlerin kendisine özgü bir biçim de ilişkilendirilmesi olduğunu görmüştür. Onun tarafından sunulan materyal sadece coğrafya tarihi bakımından değil, aynı zamanda kültür tarihi bakımından da özel bir öneme sahiptir. Bu,

son tahlilde, onun öncülerini aşması ve bize bizzat tanıyabilecek durumda olmadığı ülkeleri de tasvir etmesi sayesinde değildir. İbn Havnkal, İslam dünyasının coğrafyasını tanımlamayı amaçlamasına rağmen bize, İslam dışı ülkeler hakkında da hiç de azımsanmayacak derecede değerli bilgiler aktarmaktadır (Sezgin, 2008c: 3,4).

İslam dünyasında XII. yüzyıla gelindiğinde coğrafya alanında önemli çalışmalar yapmış aynı zamanda bu alanda gerçekleştirilen çalışmaların Batı'ya aktarılmasında önemli rol oynamış bir isim de İdrisî'dir (ö.1166). Çok genç yaşlarda İstanbul, Anadolu, İspanya, Fransa, İngiltere ve Kuzey Afrika gibi birçok coğrafi bölgeleri ziyaret etmiş buralardan önemli bilgiler edinmiştir. Norman Kralı II. Roger, İdrisî'yi Sicilya'ya davet etmiş ve bunun üzerine kralın ölümüne kadar yanında kalmış ona çok değerli hizmetlerde bulunmuştur. İdrisî, Roger için dünya coğrafyasını gösteren büyük bir gümüş küre ve *Roger'in Kitabı* adında yine dünya coğrafyasını anlattığı çok kapsamlı bir eser kaleme almıştır (Sezgin, 2008a:146). İslam bilim dünyasında kozmografya ve coğrafya alanlarında çalışmalar yapmış olan bir isim de Zekerriya Kazvini'dir (d. 1203\1283). O, *Acaibü'l-Buldan* (Beldelerin Tuhaflıkları) adlı eserinde coğrafya ve iklim üzerine yapmış olduğu çalışmaların yanında bahsettiği bölgelerdeki düşünürler ve siyasetçilerle de ilgili bilgiler vermiştir (İzgi, 2002:160). Onun kozmografya üzerine yazmış olduğu ve çevirisinin Türkçeye birçok kez yapıldığı en tanınmış iki eseri *Acaibü'l-Mahlukat* ve *Garaibü'l-Mevcudat*'tır (Yakıt ve Durak, 2002:100). Coğrafya alanındaki önemli katkılarıyla tanınmış önemli isimlerden biri de İbn Battuta'dır (d. 1304). 22 yaşında Mekke'den İskenderiye ve Tahran'a oradan Mısır'a, Suriye ve Filistin'e, Afrika'ya yolculuk etmiştir. Daha sonra Anadolu'ya, Rusya'ya, Orta Asya'ya, Hindistan'a ve Çin'e kadar uzanan seyahatlerde bulunmuş, bazı yerlerde uzun süre kalmıştır. Bunlarla birlikte Endülüs ve Kuzey Afrika'ya da gitmiş, tüm buralardan topladığı bilgileri *Büyük Dünya Seyahatnamesi*'nde aktarmıştır (Sezgin, 2008a:61). Bu kitap önemli coğrafi bir eser olma özelliğinin yanında ülkelerin kültürel ve sosyolojik yapılarını hakkında da çok değerli bilgiler içermektedir.

1.2.5. Beytü'l Hikme'nin Sona Erişi

Sayesinde İslam dünyasının bilimsel anlamda en verimli dönemlerini yaşadığı ve özellikle Halife Me'mûn'un destekleri ve ilgisiyle gelişen Beytü'l Hikme, sadece bir kütüphane ya da çeviri merkezi olmaktan daha fazlası olmuştur. İçerisinde bulunan gözlem evleri ile astronomi alanında büyük gelişmeler yaşanmış; matematik, kimya, biyoloji, fizik, tıp, tarih, coğrafya, edebiyat felsefe gibi birçok alanla ilgili çalışmaların yürütülmesinde ev sahipliği yapmıştır. Gerçekleştirilen çeviri etkinlikleri ile de hem Doğu hem de Batı dünyasını etkilemiş,

kültür tarihinde “bilimler akademisi” olarak anılmıştır. Ayrıca İslam dünyası bu verimli dönemlerinde tıp alanında yapılan bilimsel çalışmalar ve çeviri etkinlikleri ile IX. yüzyılda Akdeniz Ortaçağ Avrupası’nın tıp merkezi niteliği taşıyan Salerno Tıp Okulu’nun kurulmasına etkide bulunmuş ve tıp biliminin gelişiminde günümüze kadar rol oynamıştır.

Bunlarla birlikte Bağdat’ı bir kültür merkezi haline de çeviren Beytül Hikme, Acem, Türk, Rum, Kıptî, Çin, Hint ve Berberî gibi milletlerin dini görüşlerine ve kültürel etkinliklerine sahip çıkmış onlarla etkileşim kurmuştur. Bunun hakkında Bağdat’ta yaşamış olan G. Thaumaturgos şunları söylemiştir;

Hiçbir konuyu çalışmamız yasak değildi. Gizli veya ulaşılamayan bir bilgi söz konusu değildi. İster Berber ister Yunan kökenli ister maddi ister manevi ister dünyevi ister uhrevi olsun her türlü doktrini inceleyebiliyor, her konu hakkında bilgi sahibi olabiliyor, her türlü araştırmayı yapabiliyorduk. Gönlümüzün istediği her şeye ulaşabilmenin tatmin ve huzurunu yaşıyorduk (akt. Erdem, 2013:71)

Halife Me’mûn kendisinden sonra da Beytül Hikme’nin etkinliklerine devam edebilmesi için özel gelir fonları ve vakıflar kurmuştur. Fakat Me’mûn öldükten sonra başa geçen Halife Mutasım (d.796\ö. 842) halifelik merkezi olarak Bağdat yerine Samarra’yı tercih etmiş ve oraya yerleşmiştir. Beytül Hikme’deki etkinlikler tam anlamıyla son bulmasa da bu taşınma bilimsel verimliliği etkilemiştir. Sonrasında Halife Vasık’ın (d.812\ö.847) bilime olan ilgisi sayesinde bu kurum yeniden hareketlenmiştir. Onun özellikle çeviri etkinliklerine vermiş olduğu destek tıpkı Halife Me’mûn’a benzetilmiştir. Hatta kaynaklarda ona “küçük Me’mûn” denildiği de ifade edilmektedir (Demirci, 1996: 142).

Beytül Hikme, Halife Me’mûn ve onunca Abbasi Halifesi Mütevekkil (d. 822\ ö. 861) dönemi arasında geçen süreçte İslam dünyasında gerçekleşen siyasi ve politik olaylardan dolayı eski görkemli duruşunu kaybetse de Mütevekkil buraya yeni bir soluk kazandırmak istemiştir. Bundan dolayı da bu kurumun başına Huneyn bin İshak getirilmiştir. Yeniden bilimsel kıvılcımların görüldüğü bu dönemde halifenin Sünni görüşü benimsemesi bilimsel etkinlikleri yürüten Mutezile akımını benimsemiş bilginleri rahatsız etmiş ve çeviri etkinlikleri yavaşlamıştır (Polat, 2015: 81). Halife Mütevekkil’den sonra başa gelen halifelerin özellikle topraklarını genişletmek için verdiği özveriyi Beytül Hikme’ye vermemeleri, dini dogmalara yönelmeleri ve bilim insanlarının Kahire’deki Daru’l-İlm gibi yeni merkezlere gitmeleri sonucunda Beytül Hikme etkisini yitirmeye başlamıştır (Demirci, 1996: 143).

Son olarak 1258 yılında Moğol imparatoru Hülagu, Bağdat’ta düzenlediği saldırı ile kente ciddi hasar vermiş, her bir bölgeyi yağmalayıp yıkmıştır. Dolayısıyla içerisinde binlerce kitabın bulunduğu Beytül Hikme de yakılmış ve İslam dünyasına adeta Altın Çağ’ı’nı yaşatan bu bilim merkezi böylelikle yok olmuştur.

İKİNCİ BÖLÜM

2.1. Ortaçağ'da Avrupa

İslam dünyası ekonomik ferahla birlikte kolaylaşan bilimsel ve kültürel gelişim sürecini bu şekilde sürdürürken Ortaçağ Avrupası sancılı bir süreç içerisine girmiştir. Sınırları çok genişleyen Roma İmparatorluğu yönetilmesi zor bir hal aldığı için 286 yılında İmparator Diocletianus tarafından ikiye ayrılmış ve imparatorluk tetrarchia (dört yöneticili) bir sistemle yönetilmeye başlanmıştır. Ancak bu yönetim sistemi de 313 yılında Constantinus ile Licinus'un arda kalan iki imparator olmasıyla sona ermiştir. 324 yılında Constantinus'un Licinius'u yenip imparatorluğu birleştirdikten sonra kendisi tek imparator ilan etmesiyle birlikte de Roma İmparatorluğu yeniden bir bütün haline gelmiştir (Öz, 2017:12-13). 330 yılında Constantinus imparatorluk sarayını Byzantium'a taşımış ve bu kente ikinci Roma diyerek adını "Constantinopolis" (Constantinus'un kenti) yapmıştır. Constantinus'tan sonra yönetimde yeniden sorunlar yaşanmış ve imparatorluk 396 yılında Doğu ve Batı olarak bir kere daha ikiye ayrılmıştır (Kavak, 2018: xi). Batı Roma İmparatorluğu göçmenlerle girilen savaşlar ve Germen kabilelerinin yağmalamaları nedeniyle 476 yılında sona ermiştir. Batı Roma'nın çöküşüyle birlikte Avrupa ataları saydığı Eski Yunan ve Roma bilgi birikiminden ve dolayısıyla mirasından yoksun kalmıştır. Buna karşın Bizans İmparatorluğu Eski Yunan ve Roma ile bağları kopmadan kültürel miraslarını temel alarak bilimsel ve kültürel çalışmalar yürütmüştür. Öte yandan atalarıyla bağı kopan Batı Roma'nın kalıntıları üzerinde birçok krallıklar kurulmuştur (LeGoff,2020:23-33). Bu krallıklardan Frank ya da Karolenj İmparatorluğu 768 yılında tahta geçen Charlemagne ile birlikte Roma İmparatorluğu'nu canlandırma ülküsüyle hareket etmiş ve 800 yılında Papa III. Leo tarafından Kutsal Roma İmparatoru olarak taçlandırılmıştır (LeGoff,2020:38-39). Charlemagne ile birlikte Ortaçağ'ın ilk Rönesans'ı yaşanmış ve özellikle eğitim ile dil alanında birçok sistematik değişiklikler yapılmıştır. Charlemagne çağının en önemli öğretmenlerinden Yorklu Alcuin ile birlikte bir eğitim reformu tasarlamış ve Latincenin standart hale getirilmesinde büyük çaba göstermiştir (LeGoff,2020:42-43). Bunun yanında 813 yılında toplanan Tours Konsili'nin belirlediği on yedinci kural doğrultusunda din görevlilerinin vaazlarını yerel dilde vermeleri gerektiği kabul edilmiş ve bu yerel dilin gelişimi için büyük bir adım olmuştur. 814 yılında Charlemagne'ın ölümüyle imparatorluk bölünmüştür. X. yüzyılda bir aydınlanma daha yaşanmış ve bu aydınlanma Otto Rönesans'ı olarak adlandırılmıştır (LeGoff,2020:47). Ancak Ortaçağ'ın en büyük Rönesans'ı XII. yüzyılda yaşanmış; nüfus artışı ve beraberinde getirdiği kentleşme ile birlikte bilimsel ve kültürel etkinlikler artmış, kurulan üniversitelerle bilimsel çalışmalar hızlanmıştır.

2.2. Ortaçağ Avrupası'nda Çeviri Etkinliği

2.2.1. Salerno Tıp Okulu'nun Yapısı ve Etkinlikleri

Schola Medica Salernitana, yani Salerno Tıp Okulu Batı dünyasında kurulmuş ilk tıp okuludur. Okul, teoloji alanında ünlü Paris Üniversitesi ya da hukuk alanıyla ünlü Bologna Üniversitesi gibi tıp alanında ün kazanmıştır ve Ortaçağ boyunca Montepellie dışında bu alanda hiçbir rakibi olmamıştır. Ancak okulun diğer üniversitelerin sahip olduğu kurumsal organizasyondan yoksun olduğu ve tıp fakültelere sahip diğer üniversiteleri etkileyemeyecek denli kendine özgü bir konumu sürdürdüğü düşünülmektedir (Rashdall,1895:82,83). Okul 1000 ile 1300 yılları arasında en verimli dönemini yaşamış ancak Paris, Bologna, Padua gibi diğer üniversitelerin gelişimiyle birlikte yavaş bir düşüşe girmiştir. Nihayetinde Napoli kralı Joachim Murat tarafından 29 Kasım 1811'de kapatılmıştır (Della Monica vd., 2013: 809).

Salerno kenti iklimi ve manzarasıyla Eskiçağ'dan beri doktorların tercihi olmuştur. Ancak Ortaçağ'a gelindiğinde ise artık *Civitas Hippocratica* (Hippokrat'ın Kenti/Topluluğu) biçimine gelmiştir. Dolayısıyla günümüz tıp fakültelerinden mezun olan doktorların *Hipokrat Andı* ile mesleklerine başlaması örneğinden anlaşılıyor ki bu yeminin Ortaçağ Avrupası'na geçişi Salerno Tıp Okulu aracılığıyla gerçekleşmiştir. Okulun Salernus adında bir Latin, Adela adında bir Arap, Pontus adında bir Yunan ve Helinus adında bir İbrani olmak üzere dört öğretmen tarafından kurulduğu söylenmektedir. Kristeller'in aktardığına göre Mazza'nın okulun kuruluşunu anlatan *Chronica Elini*'den aldığı bu söylence artık bir kenara bırakılmıştır (Kristeller, 1945:143). Ancak yine de Castiglioni bu kuruluş söylencesinin varlığının okulun en başından beri tüm uluslara, tüm din mensuplarına, tüm dillere açık olduğunun ve seküler bir niteliği olduğunun bir göstergesi olduğunu ileri sürmektedir (Castiglioni,1938: 889). Della Monica vd. benzer biçimde bu söylencenin aslında Salerno'nun o dönemde var olan çok uluslu yapısını ima eden bir benzetme olduğunu dile getirmektedir (Della Monica vd.,2013:811). Okulun kuruluşuyla ilgili yeterli belge bulunmadığı için seküler ya da dinsel hangi amaçla kurulduğu kesin olarak bilinmemektedir. Bazı araştırmacılar IX. yüzyılda kurulduğunu öne sürmektedir. Nitekim 946 yılında Salerno'dan bir doktorun Fransa kralının sarayına davet edildiği bilinmektedir (Della Monica vd.,2013:812). Verdun piskoposu Adalberone 948'de kaleme aldığı eserinde Salerno'nun ünlü doktorları tarafından tedavi edilmek üzere Fransa'dan Salerno'ya gittiğini yazmıştır (Castiglioni, 1938: 889). Yine Monte Cassino başrahibi Desiderius 1050 yılında Salerno'ya tedavi olmak için gitmiştir. Salerno başpiskoposu Romualdo, Guarna okulun 1153 yılından 1181 yılına kadar tıpta öncü ve ünlü bir okul olduğunu dile getirmiştir. Thomas Aquinas ise Paris'in bilim alanında Salerno'nun tıp, Bologna'nın

hukuk ve Orleans'ın sahne sanatları alanında dört öncü kent olduğunu belirtmiştir. 1231 yılında II. Frederick'in okulu resmi olarak tanınmasıyla okul tıp, cerrahi, felsefe ve eczacılık alanlarında diploma vermekle yetkilendirilmiştir (akt. Della Monica vd., 2013: 812).

Salerno Tıp Okulu üniversite öncesi bir yapılanma olmuştur ve organize bir *studium*¹² haline gelmemiştir. Başka fakültelerden yoksun olması da bu organize olamayışının bir göstergesidir. Geleneksel anlamda bir üniversite olarak görülmemektedir (Gabriel, 1989: 285; Getz, 2004: "medicine"). Kurumun kuruluşuna yapılmış en büyük katkının yakınında Monte Cassino'da bulunan Benedikten manastırı olduğu düşünülmektedir. Okulun ilk dönemi (X.-XII. yy) metinleri Antik Yunan ve Roma geleneğini temel almıştır. Özellikle Hippokrat'a çok büyük bir saygı duyulmuştur ve okulun en önemli öğretmenlerinden Gariopontus onun için *omnium peritissimus* (her şeyde en deneyimli) demiştir. Okulun ilk döneminde İslam etkisi bulunmadığı düşünülmektedir (Castiglioni, 1938: 890). Rashdall, Salerno'nun sahip olduğu tıbbi bilginin akıllara Güney İtalya'dan ya da Sicilya'dan gelen Müslümanlarla bir iletişim sonucu oluştuğunun düşünülebileceğini ancak birçok araştırmacının araştırmaları sonucunda Salerno'daki hareketliliğin dış kaynaklı hiçbir etki ile bağdaştırılamayacağını ortaya koyduğunu öne sürmektedir (Rashdall,1895:77). Hatta Salerno Tıp Okulu'nun Afrikalı Constantinus'un Arapça metinleri tanıtmasıyla yükselişe geçtiğinin bir tür söylenceden ibaret olduğunu iddia etmektedir. Çünkü hali hazırda Hipokrat, Galen ve diğer Yunan doktorların metnlerinin Latinceye çevirileri VI. yüzyıl kadar erken bir tarihte yapılmıştır (akt. Rashdall,1895:78; Cassiodorus, *De Instit.* XXXI). Yine Rashdall, Salerno'nun erken dönem yazarlarından Gariopontus'un metnlerinin de içinde olduğu erken dönem metinlerinde en ufak bir Arap etkisinin bile bulunmadığını ileri sürmektedir (Rashdall,1895:78). Ayrıca Salerno'nun yer aldığı bölgenin Bizans yönetimi ve kültürüyle iletişim içinde olduğundan Antik Yunan bilgi birikiminin bu kanallardan da Salerno'ya aktarılmış olabileceğini ima etmektedir (Rashdall,1895:79). Rashdall'a göre XI. yüzyılın sonlarında Salerno'da Arap etkisi görülmeye başlanmıştır ve kurumun bu tarihten sonra Yunan yazarların Arapçadan Latinceye yapılan yeni çevirilere bel bağladıkları açıktır (Rashdall,1895:80).

Salerno Tıp Okulu kuramdan çok uygulamalı ve yöntem bilimsel konularla ilgilenmiştir. Okulda yazılan metinlerin çoğu tanı ve tedavi yöntemleri üzerine yoğunlaşmıştır ve genelde el kitapçıkları ile kılavuzlar kaleme alınmıştır. Bu anlamda Antik Roma'nın ünlü doktorlarından

¹² Üniversite benzeri bir yapı olup öğrenim, çalışma ve okul anlamını taşıyan *studium*; *studium generale* ya da *studium universale* ve *studium particulare* olarak iki ayrı yapıya ayrılmıştır. *Studium generale* dünyanın herhangi bir yerinde öğretmenlik yapma lisansı olan *ius ubique docendi* verme yetkisine sahip olmuştur (Gabriel, 1989: 282).

Galen'in tıp ile bilgilerinden yararlanarak hazırladığı bilinen 1050 yılında kaleme alınmış *Passionarius* adlı ilk el kitapçığının yazarı Gariopontus'tur. Gariopontus, bu eseri ortaya koyarken yine Salerno'da çalışan birkaç doktordan da yardım almış ve modern tıbbi terminolojinin temellerini atmıştır (Nutton, 2012:10). Bu eserin yazım aşamasından anlaşılmaktadır ki Salerno'daki doktorlar topluluk halinde de çalışmalar yürütmüşlerdir. Bununla birlikte Gariopontus, *Dinamidia* adında bir eser daha kaleme almıştır. Bu eser hastalıkların tedavisinde şifalı bilgilerin kullanmasının yararlarından söz etmekle birlikte okulun bu alanda da tanınmasına katkı sağlamıştır. Hatta bu eserden etkilenen M. Palatearius, *Circa Instans* adlı eserinde beş yüze yakın şifalı bitkiden söz etmiştir. Yine insan vücudunda oluşabilecek hemen hemen tüm hastalıkların tedavisi için şifalı bitkilerin kullanımı ile ilgili Petroncellus tarafından kaleme alınan başka bir eser de yüzden fazla bölümden oluşan *Practica*'dır (Okka, 2015: 72,73). Üyeleri bakımından oldukça seküler olan okulda Salernolu Trotula (Trotula De Ruggiero), Abella Salernitana, Mercuriade, Rebecca Guarna, Maria Incarnata ve Constanza Calenda birçok kadın doktor da bulunmuştur. Bu kadınlar arasında ise en ünlüsü Salernolu Trotula'dır. Doktor olan eşi ve çocuklarıyla yazdığı eserler dışında kadın hastalıkları ile ilgili kaleme aldığı eseri *De mulierum passionibus ante, in et postpartum* (Doğumdan öncesi ve sonrasında kadın hastalıkları) Ortaçağ jinekolojisinde oldukça önem taşımaktadır (Getz, 2004: "medicine"; Della Monica vd., 2013: 813). Trotula bu eserinde kadınların gebelik sürecinde beslenmeleri ve sindirimleri ile ilgili olarak nar yemeleri, menekşe yağı ya da sirkeyi karınlarına sürmeleri gerektiği gibi bilgiler yanında anne karnında ve yeni doğan bebeklerin bakımı ile ilgili bilgiler vermiştir (akt. Okka, 2015:74). Bununla birlikte kadınların fiziksel sağlığı ve cilt bakımları için doğal yöntemleri tavsiye ettiği eseri *De ornatu mulierum*'u (Kadınların kozmetiği) kaleme almıştır (Della Monica vd., 2013: 813). Abella Salernitana ve Rebecca Guarna ilgili olarak embriyoloji alanında çalışmalar yaptıkları; Salerno Tıp Okulu'nda yetişen Mercuriade ile ilgili olarak da cerrahi alanında önemli eserler verdiği bilinmektedir (Şahin, 2015:403). Bu doğrultuda Batı dünyasında Salerno Tıp Okulu'nda kadınların eğitim alıp doktorluk mesleğini resmi yetkiyle yapmaları dönemin şartları ele alındığında çok büyük öneme sahiptir.

XI. yüzyılın sonunda okulun yeni döneminin başladığı açıktır ve bu dönemin özelliği İslam etkisidir. Bu etkinin temelinde okulla ilişkisi olan Yahudilerin olduğu düşünülmektedir. Ayrıca okul, Antik Yunan ve İslam tıbbının etkileri dikkate alındığında okulun Avrupa'da kurulan üniversiteler dışında daha çok dönemin Bağdat konumlu hastanelerinin bir uyarlaması olduğu söylenebilir. Şahin, 1077 yılında Normanların komutanı Robert Guiscard'ın Salerno'yu fethetmesiyle birlikte Salerno Tıp Okulu'nun en iyi çağını yaşadığını belirtmektedir

(Şahin,2015:402). Rashdall’a göre ise Salerno’nun tıp alanındaki ününün zirveye çıkışı 1099 yılında yapılan Haçlı Seferleri’nde yaralanmış olan Normandiya Dükü Robert’in tedavi için gelmesi ile gerçekleşmiştir (Rashdall,1895:82). Bu dönemin en önemli ismi Salerno’daki Arap etkisinin de başlangıcı sayılan, Monte Cassino’daki Benedikten manastırında bir keşiş olan Afrikalı Constantinus’tur ve onun Arapça tıp metinlerinden yaptığı çeviriler Batı’da tıp eğitimi için bir temel oluşturmuştur (Rashdall,1895:81; Serdar, 2011:155). 1010 ya da 1015 yılında Kartaca’da doğduğu ve Müslüman olduğu düşünülen Constantinus’un bazı kaynaklarda 1087 yılında Monte Cassino’daki Benedikten manastırına geri dönerek orada öldüğü aktarılmaktadır. Hakkında doğum ve ölüm tarihlerindeki belirsizlikler dahil olmakla birlikte Müslüman olup sonradan Hristiyan olduğuna dair de çeşitli görüşlerde bulunmaktadır (Sezgin, 2010:137). Felsefe ve tıp alanına olan ilgisi sebebiyle Doğu kültürünün bilgi birikiminden yararlanmak amacıyla önce İskenderiye gidip burada söylev sanatı, mantık, matematik, geometri, aritmetik, astronomi, müzik ve Arap-İran tıbbi gibi alanlarda bilgiler edinmiştir. Sonrasında Bağdat, Hindistan, Etiyopya gibi ülkelere de ziyaretlerde bulunmuş ve buralarda eğitimler almıştır. Yunanca, Süryanice, İbranice ve Arapça dillerini öğrenmiştir. İslam dünyası kültürü ve bilimsel birikiminden etkilenmiş özellikle tıp alanında yazılmış önemli eserlerle birlikte Kartaca’ya dönmüştür. Felsefe, astronomi, dilbilgisi gibi alanlarda da kendini önemli ölçüde geliştiren Constantinus, olasılıkla üç yıl sonra Salerno’ya gelmiştir. Buraya gelişiyle ilgili olarak otuz yıl süren ziyaretlerinin ardından doğduğu yer olan Kartaca’da büyücükle suçlandığı ve Salerno’ya kaçtığı; Bağdat ziyareti sırasında Abbasi halifesi ya da kardeşi tarafından Constantinus’un Robert Guiscard’a bir öneri olarak sunulduğu ya da Salerno’ya ticari amaçlar için geldiği gibi çeşitli söylentiler bulunmaktadır (Okka, 2015:73; Şahin, 2015:405). Hakkında edinilen bilgilerin farklılığı nedeniyle onun adına yazılan yaşam öykülerinde çeşitli ifadelere rastlanmaktadır. Salernolu Matheus Ferrarius onun için “tüccar” sözcüğünü kullanırken kendisi gibi Benedikten manastırında bir keşiş olan Petrus Diaconus’un *Chronica monasterii Cassinensis* eserinde onun doktor kimliğinden bahsetmemesine karşın “bilge, bilgin” gibi tanımların kullanıldığı bilinmektedir (Durmaz, 2019: 116). İtalya’da tıp alanındaki bilginin yetersizliği nedeniyle yanında bu alanda yazılmış önemli eserleri de Salerno’ya getirmiştir. Onun entelektüel bilgi birikimini fark eden Robert Guiscard’ın desteği ile Salerno Tıp Okulu’nda çalışmaya başlamıştır (Şahin, 2015:405). Neredeyse tüm Akdeniz kültürlerini içinde barındıran Afrikalı Constantinus, Doğu dünyasından edindiği tüm kültürel ve bilimsel mirasın Salerno’ya taşınmasında özellikle Antik Yunan ve İslam dünyasından tıp alanıyla ilgili eserlerin çeviri etkinliği ile yine Salerno’ya, Batı dünyasına aktarılmasında çok büyük rol oynamaktadır. Ayrıca kaynaklarda Salerno Tıp Okulu’nun en verimli dönemleri Afrikalı Constantinus ile

yaşadığı okulun çeviri etkinlikleri sayesinde ün kazandığı ve onun okulun kurucusu sayılmasının gerektiği de ifade edilmektedir (Karlığa, 2002: 180).

Constantinus, Antik Yunan ve İslam dünyasından Hipokrat, Galen, İshak b. Süleyman, Ali b. Abbas el -Mecûsî, İbnü'l Cezzar ve Huneyn b. İshak gibi birçok bilginin eserlerinin Latinceye çevirisini gerçekleştirmiştir. Yapmış olduğu çevirilerin önce sekiz tanesini *Opera Isaac* adıyla tamamını da 1539 yılında *Constantini Africani post Hippocratem et Galenum* (Hipokrat ve Galen'den sonra Afrikalı Konstantin'in Çalışmaları/Eserleri) adıyla yayımlatmıştır¹³. Hipokrat'ın ünlü *Aforizmalar* eserini ve Galen'in bu eser için yazdığı bir yorumu *Expositio Aforismi* adıyla Yunancadan Latinceye çevirisini yapmıştır. Bununla birlikte Galen'in *De methodo medendi* eserinin kısaltılmış versiyonu olarak *Megategni* eserini Yunancadan Latinceye kazandırmıştır (Durmaz, 2019:123). Ali b. Abbas el -Mecûsî'nin *Kâmil es-Sına'a et Tıbbiyye* (Tıp Sanatının En Yüce Noktası) adlı eserinin *Kitâbu'l Meliki* adlı Arapça'dan Latince'ye çevirisini *Liber Regalis/ Liber Pantegni* adıyla ile gerçekleştirmiştir (Sezgin,2008a:91; Durmaz,2019:121). Anatomi, anestezi ve cerrahi alanlarıyla ilgili bu eser Salerno Tıp Okulu'nun ders kitabı olarak okutulmuştur. Bununla birlikte İbnü'l Cezzar'ın *Zadü'l-Müsafir ve Kütü'l Hazır* adlı eserini *Viaticum Peregrinantis* adıyla Latinceye çevirmiştir. Bu eser yedi bölümden oluşmakta ve mide, sindirim, solunum, deri gibi insan vücudunda tepeden tırnağa oluşabilecek tüm hastalıklar hakkında bilgi vermektedir. Ayrıca eserin bir kopyası İzmir'de Milli Kütüphanede bulunmaktadır. Yine Cezzar'ın *el-İtimâd fî el-Edviye el-Müfredede* adlı ilaçlar üzerine yazılmış eserinin çevirisini *Liber de gradibus* adıyla Latinceye yapmıştır (Durmaz,2019:123; Sezgin, 2008d: 162). Constantinus, Yahudi bir doktor olan İshak b. Süleyman'ın ateşli hastalıklar üzerine yazdığı *Kitab'ul-Hummeyat* adlı eserin 1576 yılında Latinceye çevirisini *Liber febrium* olarak yapmıştır. Yine İshak b. Süleyman'ın Galen, Hipokrat, Efesli Rufus, Kindî, Masaveyh gibi bilginlerin tıp görüşlerinden yararlanarak aynı zamanda da kendi yorumlarını da eklediği eseri *Kitabü'l-Agziye*'yi *Dieta ciborum* adıyla Arapçadan Latinceye çevirmiştir. Bununla birlikte hastalıklara tanı koymada idrar tahlilini etkili bir yöntem olarak Batı dünyasına yine İshak b. Süleyman'ın *Kitabü'l-Bevl* eserini Latinceye *Liber urinae* adıyla çevirisini yaparak tanıtmıştır (Okka,2015:73; Durmaz, 2019:122). Huneyn b. İshak'ın *Tıbbı Giriş* adlı eserini de *Ysagoge Iohannicii ad tegni Galieni* adıyla çevirisini yapmış ve bu eseri Avrupa'ya tanıtmıştır. Yine İshak'ın göz doktorluğu ile ilgili kaleme aldığı eseri *Kitâbü'l-Aşr makalât fi'layn*'ın *Liber de medicamine oculorum* adıyla Latinceye çevirisini gerçekleştirmiştir (Sezgin, 2008a: 96; Durmaz, 2019:124). Efesli Rufus'un

¹³ TDV İslam Ansiklopedisi, Konstantin, Afrikalı (Constantinus Africanus). (2021). Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/konstantin-afrikali-constantinus-africanus> (erişim tarihi:20.02.2021).

De melancholia adlı eserinin özgün halinin kayıp olmasına karşın 1536 yılında basılan çevirisi Afrikalı Constantinus'a atfedilmiştir. Fakat kaynaklarda 1080 yılında er-Râzî'nin bazı metinleri ve İshak b. İmrân'ın *Kitâb fi'l-mâlihulyâ* eserine ait olduğu düşünülen bir çevirinin *De melancholia libri duo* adıyla Latinceye Constantinus'un yaptığı ifade edilmektedir (Sezgin, 2008a: 93).

Tüm bunlarla birlikte yazarlarının henüz tespitinin yapılamadığı ya da varsayımsal yapılabildiği Afrikalı Constantinus tarafından Latinceye çevirisinin yapıldığı eserlerin arasında *De interioribus membris*, *De experimentis*, Yunan dilinden çevirisini yaptığı *Microtegni* ve *De pulsibus*, hem hastalıkların tedavisi hem de kozmetiklerle ilgili konularda şifalı bitkilerin faydalarından söz eden *De simplice medicamine*, yine şifalı bitkilerle ilgili bilgiler veren eser *Close (Glossae) herbarum et specierum*, başpiskopos Alphanus'a atfettiği ve mide rahatsızlıklarının anlatıldığı *Liber de stomacho*, son olarak da eserin İshak b. Süleyman ya da İbnü'l Cezzar'a ait olduğu düşünülen üreme sistemi ve doğurganlık gibi konuların aktarıldığı *De Coitu* bulunmaktadır (Durmaz, 2019: 122-125). Ayrıca Alphanus da henüz başpiskoposluk görevine gelmeden hemen önce Monte Cassino'da keşişlik yapmış ve Hristiyan filozof Nemesius'un Galen'den etkilenecek yazdığı bir inceleme olan *De Natura Hominis (İnsan Doğası Üzerine)* eserinin çevirisini yapmıştır. Bunun dışında da tıpla ilgili birçok eserinde ona atfedildiği bilinmektedir (Conforti, 2014:346). Hayatının son zamanlarına doğru Monte Cassino'daki Benedikten manastırına geri dönen Afrikalı Constantinus'a bazı kaynaklara göre çeviri etkinliklerini iki yardımcısı ile birlikte yürütmüştür. Bunlardan ilki Actus ya da Azo adıyla bilinen bir papaz ikincisi de yine Monte Cassino'da keşiş ve doktor olan Johannes Afflacijs'dur. Galen, İshak b. Süleyman, Huney b. İshak gibi bilginlerin eserlerinin çevirisinde Constantinus'a yardımcı oldukları bilinmektedir. Ayrıca Johannes Afflacijs, *Ateşli Hastalıklar ve Üriner Sistem* adlı bir eserini Constantinus'a ithaf etmiştir (Durmaz, 2019:117; Walsh,1911:171).

Ayrıca İslam dünyasına ait yirmiden fazla eserin Latinceye çevirisini gerçekleştirmiş olan Constantinus ile ilgili olarak bu çevirilerin çoğunu kendi eseriymiş gibi yayımladığı bu nedenle de intihalcilikle suçlandığı iddiası bulunmaktadır (Durmaz, 2019:126). Fakat Salerno Tıp Okulu'ndaki doktorlar üzerindeki etkisi, çevirilerinin Batı tıbbı için büyük öneme sahip olması ve XVIII. yüzyıl ortalarına kadar tıp alanında yazılan eserlerin¹⁴ yine onun bilgilerinden yararlanılarak yazılması Constantinus'un yüzyıllar süren etkisinin de açık göstergesidir.

¹⁴XVIII. yüzyıl bilim insanı ve tıp tarihi üzerine yaptığı araştırmalarla tanınan S. John Freind'in *History of Physicks* isimli eserinde Afrikalı Constantinus'tan etkilendiği bilinmektedir.

Constantinus'un ölümünden sonra bile çeviri etkinlikleri devam etmiş, Salerno Tıp Okulu'nda görev yapmış Nicolaus Praepositus'un kalem aldığı *Antidotarium Nicolai* eseri ile de eczacılık alanında önemli katkılar sağlanmıştır. Mineraller ve bitkilerden ilaç yapımı ile ilgili konuları işleyen esere dönemin eczacıları için büyük öneme sahip bir başucu kitabı niteliği taşımıştır (Şahin, 2015:405). Castiglioni ilk defa bu okulda ampirik uygulama ve yazından bilimsel tıbbın geliştiğini öne sürmektedir (Castiglioni,1938: 892).

Batı dünyası özellikle bu dönemde yapılan çevirilerle birlikte Müslüman tıp bilginlerinin ilaçlarla ve hastalıkların doğru tanısıyla ilgili bilgilerinden önemli ölçüde yararlanmıştır. Batı'da henüz hastalıkların tanısında ve tedavisinde yetersiz bilgilerin varlığı söz konusu olmuştur. Hatta hastalığı tanrısal bir ceza olarak görmeleri bu alanda ilerlemelerini de kısıtlamıştır. Fakat Salerno Tıp Okulu'ndaki çeviri etkinlikleri Avrupa'nın Müslümanların bu alandaki çalışmalarıyla tanınmasında anahtar görevi görmüştür.

Norman egemenliğinin devam ettiği yıllarda Salerno'da Büyük Kont olarak da tanınan I. Roger (d.1031\ö.1101), 1072 yılında Robert Guiscard'ın desteğiyle Sicilya kontu olmuştur. Salerno Tıp Okulu'na gelerek okuldaki eğitim etkinliklerini sistemli bir biçime getirmeye çalışmıştır. Ondan sonra 1137 yılında Sicilya kralı olan oğlu II. Roger (d. 1095\ö.1154) bilim ve sanata önem vermiş, Salerno Tıp Okulu'nu da kendi krallığının koruması altına almıştır. Tıpkı babası gibi ilk olarak okulun eğitim ve öğretim etkinlikleri ile ilgilenmiştir. Bu okuldan mezun olup lisans belgesi almadığı halde doktorluk yapan kişiler için hapse atılması gibi kararların yanında 1140 yılında çıkardığı kanunla da bu okuldan mezun olan doktorların da yine sınava girmelerini zorunlu kılmıştır. Şahin'in ifadesine göre buradaki sınavların sorularının özellikle Galen'in, İbn-i Sina'nın tıp üzerine bilgileri; Hipokrat'ın *Aforizmalar* ve Aristoteles'in *Analitik* eserlerinden oluştuğu bilinmektedir (Şahin, 2015:406,408).

Kaynaklardan edinilen bilgilere göre İslam dünyasındaki bilim ve felsefe çalışmalarına ilgi duyan II. Roger'ın Arapça yazılan bilimsel ve felsefi eserleri topladığı, hatta Arapça öğrendiği bilinmektedir. (Unat, 2019: 163). Bazı kaynaklarda Ptolemaeus Secundus (İkinci Batlamyus) olarak anılan İbn-i Heysem'in optik alanında yazdığı *Kitâb el-Menazır* adlı eserinin Arapçadan Latinceye çevirisini de II. Roger yaptırmıştır. Bununla birlikte İslam dünyasında coğrafya alanında yaptığı çalışmalarla tanınan İdrisî'nin çalışmalarını destekleyen II. Roger, onu koruması altına almıştır. İdrisî, dünya coğrafyasını anlattığı *Roger Kitabı* eserini onun için yazmış ve ayrıca yine ona bir dünya küresi hazırlamıştır. Bununla birlikte İslam dünyasından örnek alarak 1142 yılında Palermo'da bir su saati inşa ettirmiştir. Ayrıca İslam mimarisinden de etkilendiği ve sarayında, park ve bahçelerde yaptığı düzenlemelerin de bu etkinin bir örneği olduğu bilinmektedir (Sezgin, 2008a: 37,145-146). II. Roger'ın eğitim ve öğretim etkinliklerine

verdiği destek sayesinde okulda yeni eğitim yöntemleri oluşmuştur. Makale, konferans ve Sokratik diyalog olarak adlandırılan bu yöntemler okulun akademik gelişimine katkı sağlamıştır. Sokratik diyalog, öğretmenle öğrenci arasında soru cevap şeklinde gerçekleştirilerek öğrencilerin cevapları hatırlayabilmesi için şiirsel bir anlatım kullanılmıştır (Okka, 2015:73). Okulda kullanılan bu eğitim yönteminin bir örneği olarak Salerno Tıp Okulu'nun en ünlü eserlerinden 1150 yılında yazılmış *Regimen Sanitatis Salernitanum* (Salerno Okulunun Sağlık Kodları) gösterilmektedir. Bu eser *Flos Medicinae Salerni* adı ile de tanınmış ve içinde yaklaşık olarak iki yüz yıllık tıp bilgi birikimine yer vermiştir. Ayrıca eserin el yazması niteliği taşıyan ve 3500 dizeden ve on ana başlıktan oluşan Latince şiirlerden meydana geldiği bilinmektedir. İlk başlığın hijyen ile ilgili olup 855 dizeden oluştuğu; sonraki dört başlığın tıbbi malzemeler üzerine 800 dize olarak ele alındığı; anatomi ve fizyoloji başlığı altında 200 dizenin; hastalıkların sebebini anlamak için atılan etiyoloji başlığı altında 200 dizenin kaleme alınmasının yanında hastalıkların teşhisi için 250 dizeye; patolojiye ayrılan bölümde 30 dizeye; tedavilerin yazıldığı bölümde 400, hastalıkların sınıflandırıldığı bölümde ise 600 dizeye yer verilmiştir (Walsh,1911:158). Eserin yazarı ya da yazarları hakkında net bir bilgi bulunmamasıyla birlikte Norman İngiltere Kralı II. William'ın oğlu Robert'a ithaf edildiği rivayet edilmektedir. Bu söylenceye göre Robert, Haçlı Seferleri sırasında yaralanmış ve tedavisi Salerno Tıp Okulu'nda yapılmıştır. Onun tedavisinde kullanılan yöntemlerin aktarılması için de bu eser kalem alınmıştır (Şahin, 2015: 407). Okka, daha çok birçok yazarın dizelerinin ayrıntılı bir derlemesinden oluştuğunu ifade ettiği bu eserin özgün ilk 362 dizesinin de derlemesi ve düzenlenmesini Arnaldus de Villanova'nın yaptığını belirtmektedir (Okka, 2015: 73). Bir insanın sağlıklı beslenmesi ve diyet gibi konulara çokça değinilen eserde okuldaki doktorların *non bibe ni sitias et non comoedas saturatus* (Susuz değilsen su içme, aç değilsen yeme) görüşünü benimsedikleri belirtilmiştir (Okka, 2015:73). Öğretici bir dille yazılan bu eserde her insanın kendine özgü bir beslenme şeklinin olduğundan egzersiz ve diyet gibi alanların yine o insana özgü yapılmasının gerekliliğinden ve hijyenin insan sağlığı için çok önemli olduğu ile öneriler bulunmaktadır (Şahin, 2015:411). Okka, *Regimen Sanitatis Salernitanum*'un içinde bulunan önerileri şöyle bir örnekle aktarmıştır:

Beyni zinde tutmak için: Sabahları erken kalk ve hemen hatırla; Ellerini ve gözlerini soğuk suyla yıkamayı, Usulca temizlemeyi boğazını, Sabahları kalktığın zaman beynini tazele, Sıcakta, soğukta, Temmuz'da ve Aralık'ta, Hem dişlerini ov, hem tara saçlarını. Bir yerin kanarsa serin tut, yıkanmışsan sıcak, Yemek yediysen ayakta dur ya da yürü, olmaz zararı, Üç şey korur görmeyi, çimenler, cam ve çeşmeler, Baharları, sabahları gez dağları (Okka, 2015:74).

Bu eserin 1480 ve 1500 yıllarından yaklaşık olarak yirmi, 1846 yılında da iki yüzden fazla baskısının içerisine yeniden eklemeler yapılarak farklı dillerde yayımlandığı ve hala Avrupa'nın birçok kütüphanesinde eserin el yazmalarının bulunduğu bilinmektedir (Şahin, 2015: 411). Dolayısıyla Salerno Tıp Okulu'nun Ortaçağ tıp yazınına *Regimen Sanitatis Salernitanum* ile yaptığı katkıyla çağını aşan bir eser ortaya koyduğunu söylemek mümkündür.

Salerno Tıp Okulu'nda kullanılan sağlık yöntemlerinin çoğunun *Regimen Sanitatis Salernitanum* eserinden ve aynı zamanda okulun İslam etkisinin görüldüğü ilk dönemden beri ders kitabı olarak da okutulan İbn-i Sina'nın *El-Kanun fi't-Tıb* (Tıbbın Kanunları) adlı eserinden yararlanılarak uygulandığı bilinmektedir (Okka, 2015:71). Erdemir, *El-Kanun fi't-Tıb* eserinde geçen bebek bakımı, diyetetik beslenme ve hijyen konuları ile ilgili bazı bilgiler vermektedir: Yeni doğan bir bebeğin göbek kordonun dört parmak yukarıdan kesilmesi gerektiğini sonrasında üzerinin zeytinyağına batırılmış bir keten bezle örtülmesi gerektiği belirtilmiştir. Bebeğin beslenmesi için anne sütünün önemli olduğunu ifade ederken doğumdan hemen sonra tuzlu su ile yıkanması gerektiği, daha sonra bebeğin günde iki ya da üç kez yıkanması söylenmiştir. Yine bebeğin ruh sağlığı için ninniler söyleyerek uyutulması önerilmiştir. Şişmanlığın birçok hastalığı da beraberinde getirdiği, sağlıklı beslenerek ideal kiloya ulaşmanın kişiye özgü sebzenin çoğunluklu olduğu diyet listeleriyle sağlanabileceği söylenmiştir. Kronik rahatsızlıkları olan kişilerin bağışıklık sistemlerini güçlendirmek için et, yumurta gibi yiyeceklerin tüketmeleri ifade edilmiştir. Daha çok hafif ve kolay sindirilebilen yiyeceklerin yenilmesi tavsiye edilmiştir. Hijyen ile ilgili olarak banyo yapmanın hem beden hem ruh sağlığına iyi geldiğini aynı zamanda zeytinyağı ile banyo yapmanın yorgun insanların kendilerini yenilemelerini sağladığını ifade etmiştir (Erdemir, 2018:198, 209). Bu eserden başka 1160 ve 1170 yılları arasında altı yazar tarafından kaleme alındığı bilinen bir başka eser de *Compendium Salernitanum*'dur. Salerno Tıp Okulu'nda yazılan bu eser günümüz çok yazarlı ansiklopedilerinin öncülerinden biridir (Okka, 2015:73).

Ayrıca Avrupa'da cerrahi alanında yapılan çalışmaların yetersizliği nedeniyle müdahale gerektirecek durumlarda bu alanda uzmanlaşmış doktor olmadığı için başarısız sonuçlarla karşılaşmıştır. Ancak bu dönemde yapmış olduğu çalışmalarla ilk cerrah olarak anılan ve cerrahi alanında kurulan okulların öncüsü kabul edilen isim Salernolu Rogerius Frugardi'dir. Onun 1180 yılında bu alanda kaleme aldığı iki eser *Rogerina* ve *Chirurgia*'dır. Anesteziden kanamanın durdurulmasına dek tüm kuramsal cerrahi bilgiler hakkında bilgi veren bu iki eserin önemini Frugardi'nin öğrencisi Rolandus Parmensis'in "Tıbbı dair çok kitap var.... Ama cerrahiye dair gerçek bir kitap yok" ifadesinde görmek mümkündür (akt. Okka, 2015:74). Bununla birlikte XIII. yüzyılın sonlarında İslam dünyasının bilimsel çalışmalarını öğrenmek

için yaklaşık yedi yıl boyunca Salerno'yu ziyaret eden Toledo Çevirmenler Okulu'nun çevirmenlerinden, filozof ve bilim insanı Bathlı Adelard, burada bulunan Antik Yunan ve İslam bilgi birikiminin Batı'ya aktarımında önemli bir rol oynamıştır.

XIII. yüzyılda Norman krallığı toprakları miras yoluyla Almanya Kralı II. Frederick'e (d.1194\ ö. 1250) geçmiştir. Döneminde “dünyanın hayran olduğu kimse” unvanı ile tanınmış, Salerno Okulu'nun tıp alanında en yüksek aşamaya gelmesinde önemli katkılar sağlamıştır. İslam kültürü ve bilimine meraklı olan Frederick, Arap dilini öğrenmiştir. Kaynaklardan edinilen bilgiler ışığında katıldığı Haçlı Seferleri'nde muhafız askerlerinin Müslüman olduğu ve tanıştığı Müslüman bilginlerle dostluk kurduğu bilinmektedir (Runciman, 1959:6). Tıpkı II. Roger gibi eğitim ve öğretim etkinliklerine belirli düzenlemeler getiren Frederick, 1240 yılında yürürlüğe koyduğu kanunlarla sağlık uygulamalarına yeni bir yön vermiştir. Hastalıkların tanı ve tedavisinde kullanılan bilim dışı yöntemlerin kesinlikle kaldırılmasının yanında özellikle rahiplerin ve ruhban sınıfının okulun ilk dönemlerinde gerçekleştirmiş oldukları doktorluk mesleğini yapmalarını engellemiştir (Şahin, 2015:408). II. Roger'ın getirdiği uygulamalarla manastırın kontrolünden gittikçe uzaklaşmış olan Salerno Tıp Okulu, Frederick'le birlikte sadece bilimsel bilginin kontrolü altına geçmiştir. Burada eğitim görecekt öğrenciler için yirmi bir yaşında olmaları ve yedi yıl eğitim görmeleri gibi bazı kurallar bulunmaktadır. Frederick ise bu eğitim süresini sekiz yıla uzatmış, öğrenciler üç yıl süren mantık ve felsefe eğitimlerinden sonra beş yıl tıp eğitimi almışlardır (Okka, 2015: 75). Mezun doktorlardan kendi seçtikleri bir alanda uzmanlaşmak isteyenler için de yine alana göre belirlenen bir süreyle eğitim almasına olanak tanımıştır (Şahin, 2015:408). Örneğin cerrahi alanda uzmanlaşmak isteyen bir doktor bir yıl süren bir eğitim sürecinde kendisinden daha kıdemli (Prof.) bir doktorla birlikte çalışmalı aynı zamanda da ondan eğitim almak durumundadır. Eğitim sonunda anatomi dersini tamamladığına ilişkin belgeye sahip olması gereken doktorun yeterli olduğuna ilişkin yeniden bir sınava girmesi gerekmektedir (Okka, 2015: 75). Şahin, Salerno Tıp Okulu'nda mezun olan öğrencilerin şu sözlerle yemin ettiklerini belirtmektedir: “Hayatta her zaman doğrudan yana olup hekimler zümresine sadık kalacağımıza, fakirlerden hiçbir surette kazanç talep etmeyeceğimize ve eczacılar ile kazanç ortaklığına girmeyeceğimize yemin ederiz” (Şahin, 2015: 408).

Aynı zamanda II. Frederick'in göz rahatsızlığından dolayı göz hastalıklarının tedavisi ve ışık gibi alanlarla da ilgilendiği bilinmektedir. Runciman bu konuyla ilgili Frederick'in “kürekler suya sokuldukları zaman niçin bükülmüş görünürler? Yıldızlar ufka yakın oldukları vakit neden daha büyük gözükürler? Gözlerine perde inmeğe başlayanların veya başka bir göz hastalığına tutulanların önlerinde benekler görmelerinin sebebi nedir?” gibi sorular sorduğunu

ve yanıtları İslam bilginlerinde bulacağını düşündüğünü dile getirmektedir. Ayrıca Frederick, Toledo Çevirmenler Okulu'nda görev yapan Michael Scott'u Napoli'ye davet etmiş ve çeviri çalışmalarına burada devam etmesini istemiştir (Runciman, 1959:6,7).

Bu dönemde tıp alanında yazdığı *Tarquinius Corporum* (İnsan vücudunun not defteri) adlı eseriyle tanınan Yahudi asıllı Doktor Moses Ferrachi b. Salem ya da Ferragut, II. Frederick'in isteği üzerine Râzî'nin yirmi ciltten oluşan *Kitabu'l Hâvî* eserini Latinceye *Liber Continens* adıyla çevirmiştir (Yakıt ve Durak, 2002:184). Yine Frederick'in isteği üzerine çeviri yapan bir başka çevirmen de Jacob Anatoli'dir. Anatoli Aristoteles'in *Organon* adlı eserinin ve Porphyrios'un *İsagoji* eserinin giriş bölümünün Arapçadan İbraniceye çevirisini gerçekleştirmiştir (Serdar, 2011:155).

Okul zaman geçtikçe klinik özelliğinin yanında daha da bilimsel bir karakteristiğe bürünmüştür. 1231 yılında Sicilya kralı II. Frederick'in kraliyet lisansı olmaksızın tıp uygulaması ve eğitiminin egemenliği altındaki bölgelerde yapılmasını yasaklamasıyla da Salerno resmi bir konuma yükselmiştir. Çünkü söz konusu kraliyet lisansı kralın sarayında Salerno'daki öğretmenler ve belli başlı kraliyet memurları tarafından düzenlenen bir sınav sonucunda verilmiştir (Rashdall,1895:83). 1359 yılında kaldırılan bu uygulamanın yerine okulun verdiği diploma doktorluk yapabilmek için yeterli kabul edilmiştir. Ayrıca 1224 yılında İmparator II. Frederick Napoli'de bir üniversite açmış burada bir tıp fakültesi kurmuştur. Ancak bu üniversite çok başarı sağlayamamıştır. Daha sonra II. Frederick'in oğlu Conrad tarafından bu üniversite ile Salerno Tıp Okulu birleştirilmeye çalışılmış, ancak bunda da başarı olunamamıştır. Tıp dışındaki bütün fakülteler Napoli'ye taşınmış, Salerno bir tıp okulu olarak kalmıştır. Rashdall, tam da bu dönemde Salerno Tıp Okulu'nun ününün azaldığını dile getirmektedir. Ona göre Salerno'nun yükselişi İslami etkenlere bağlı olmamanın ötesinde bu etkenler okulun düşüşünü gerçekleştirmiştir. Çünkü XIII. yüzyılda İslami tıp ve Avrupa'daki diğer tıp fakültelerinin yükselişi Salerno'nun popülerliğini ezmiştir. XIV. yüzyılda İslami tıbbın tüm tıp fakültelerini etkisi altına almasıyla birlikte Salerno'nun çöküşü tamamlanmıştır (Rashdall,1895:84,85). 1694'te kent deprem ve veba salgınıyla birlikte zorlu bir dönem yaşamıştır. 1799'da Salerno, Napolyon yönetimine geçmiştir. Bu geçişle birlikte yönetimi alan Joachim Murat, Akdeniz Ortaçağ'ın'da Doğu dünyasının Batı'ya aktarılmasında çok önemli bir konuma sahip Salerno Tıp Okulu'nun 29 Kasım 1811'de kapatılmasına karar vermiştir (Della Monica vd., 2013: 809).

2.2.2. Toledo Çevirmenler Okulu'nun Yapısı ve Etkinlikleri

Akdeniz havzası içerisinde yer alan İber Yarımadasının tam ortasında kurulmuş bir kent olan Toledo, İslam dünyasında *Tuleytula* adıyla bilinmektedir. Tarihsel süreçte birden fazla millet ve kültüre ev sahipliği yapmış bu kentte MÖ. X. yüzyılda Fenikelilerin, beş yüz yıl sonra da Yunanlıların izlerine rastlanılmıştır. Dolayısıyla da Toledo'nun kökenlerinin bu milletlerden geldiği düşünülmektedir (Sarıkavak, 2002:244).

İber Yarımadası, Roma İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra ortaya çıkan Vandallar ve Vizigotlar gibi Cermen kavimlerinin dikkatini çekmiştir. 468'de Vizigotlar bu bölgeyi ele geçirmiş ve krallıklarını kurmuşlardır. Fakat Vizigotların kendi içlerinde din, ekonomi, sosyal statü ile ilgili sorunlar çıkmıştır. Krallığın ekonomik dengeyi toplumda kuramaması, işçi ve tarımla uğraşan kişilerin yarı köle gibi görülmesi, Vizigotların Aryanizm'i¹⁵ benimsemeleri gibi problemler gittikçe büyümüştür. Dinle ilgili konularda çıkan problemleri Aryanizm'den Katolik inancına geçerek çözümlemeye çalışmışlardır. Yarımada da yaşayan Yahudiler ile ilgili olarak 694 yılında köle statüsüne geçmesi için emir veren Vizigotlar, toplumsal huzursuzluğa neden olmuşlardır. Bunlarla birlikte krallığın içerisinde oluşan iktidarla ilgili iç çatışmalar da Vizigot Krallığı'nda uzun yıllar süren isyanların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Hem buradaki toplumsal ve siyasi karışıklık ortamıyla ilgili bilgi sahibi olan hem de yarımada nın Atlas Okyanusu'ndan Pirene Dağları'na kadar uzanan coğrafi konumun önemini bilen Müslümanlar İber Yarımadasının fethi için harekete geçmişler 711 yılında Tarık b. Ziyad komutasında bu toprakları keşfetmeye çalışıp savaş stratejileri açısından bilgiler toplamışlardır. Aynı yıl Vizigot ordusuyla karşı karşıya gelip burayı ve özellikle Vizigotların krallığını kurdukları Toledo'yu İslam topraklarına katmışlardır. 756 yılında Abdurrahman b. Muâviye (ö.788) tarafından düzenlenen fetih ile yarımada da Endülüs Emevi Devleti kurulmuştur.

İslam dünyasında gerçekleşen fetih hareketleri ile geniş bir coğrafyaya hâkim olan Müslüman halife ve komutanlar, İber Yarımadasında yaşayan Yahudi, Pagan ve Hristiyan milletlere hoşgörü ve adil bir yaklaşım göstermişlerdir. Bununla ilgili olarak İspanya'nın pek çok kentinin ve özellikle Toledo'nun savaş yoluyla değil de buralarda yaşayan halk ile yapılan anlaşmalar sayesinde İslam dünyasına kazandırıldığı ve aynen Kurtuba'nın, Gırnata'nın fethinde olduğu gibi Müslümanları Yahudi halkın Toledo'da karşıladığı bilinmektedir. Bunun

¹⁵ İlk Hristiyan İmparator Constantinus döneminde (306-337) Mısır'da, Hz. İsa'nın tanrısallığı ve tabiatı üzerine tartışmalar sonucunda ortaya çıkmış ve etkileri IV. yüzyıldan sonraki yüzyıllarda da görülmüş Hristiyan dünyasının yaşadığı en ciddi bölünme olduğu bilinmektedir. Bu bölünmenin baş sorumlusu olarak gösterilen Kuzey Afrika asıllı Arius, günümüzde Antakya kilisesi olarak bilinen Antiochia'da eğitim almıştır. Tek Tanrı'nın mutlaklığına vurgu yapan Arius, Hz. İsa'nın tanrısallığının ezeli ve ebedi olmadığını aksine bunun kendisine Baba Tanrı tarafından bahşedildiğini savunmuştur (Kaçar, 2003:188).

sonucunda nazik bir tavırla karşılanan Müslümanlar, Toledo halkının dinlerini özgürce yaşamaları için imkân sağlamış ve burada henüz kurulan Endülüs Emevi Devleti entelektüel zenginliğin farkına varıp eğitim ve kültürel çalışmalara yönelmiştir. (Sarıkavak, 2002: 245).

711 yılından 1085 yılına kadar İslam topraklarına dahil olan Toledo kenti, 1034 yılında Kurtuba'nın kaybedilmesinden sonra 1085 yılında Kastilya Kralı VI. Alfonso tarafından fethedilmiştir. Toledo kentinde Roman dili, Arapça ve İbranice olmak üzere birbirinden ayrı dillerin oluşturduğu, çoğunluğu iki dil ya da üç dil bilen farklı kültür grupları mevcut olmuştur. 1085 yılında VI. Alfonso ile birlikte Hristiyanlar Toledo'yu Yeniden Fetih (Reconquista) hareketi ile ele geçirdiklerinde Arapların çoğunluğu Endülüs'ün başka eyaletlerine ya da Afrika'nın kuzeyine çekilmiştir. VI. Alfonso Arapları ve Arap bilgi birikimini yok etmemiş, onların Yahudilerle birlikte kentin belli bölgelerinde kalmalarına izin vermiştir. “Tam da bu noktada kent *Üç Kültürün Kenti* olmuştur” (Paton, 2015 :125). Arapça Müs'taribler ve Yahudiler tarafından konuşulmaya devam etmiştir. Yahudiler ve Müs'taribler sözel olarak Arapça metinleri Roman diline ya da halk Latincesine çevirmiştir. Böylelikle Antik Yunan ve Arap bilgi birikiminin Hristiyan dünyasına aktarımcısı olmuşlardır (Gonzalez,2007:81; Paton, 2015:125).

İspanya'da Emevi halifesi II. Hakem'in (öl. 976) daha önce dört yüz bin ciltlik zengin büyük bir kütüphane kurması gibi birçok bilimsel faaliyetle karşılaşan Batılılar, İslam dünyasının yapmış olduğu çalışmalara ilgi duymuşlardır. Bu sayede Latinlerin ve İslam kültürünün iç içe yaşandığı Toledo kentinde kültürel hareketlilik en üst seviyede yaşanmıştır. Toledo başpiskoposu D. Raimundo'nun İslam dünyasında özellikle de Beytü'l Hikme'de gerçekleşen bilimsel etkinliklere ve çeviri faaliyetlerine olan hayranlığı tüm bunların Hristiyanlığın kullanacağı şeklinde Batı'ya aktarılmasını sağlamıştır. Raimundo, Arapça eserlerin İbraniceye ve Latinceye çevirisinin yapılması için Yahudi bilginleri teşvik etmiş ve kaynaklara göre yaklaşık bir yüzyıl süren bir çeviri etkinliği başlatmıştır (Bedevi, 2012:8,9).

Raimundo'nun çeviri etkinliği girişimi ve VI. Alfonso'nun bilimsel çalışmalara desteği ile *Escuela de Traductores de Toledo* (Toledo Çevirmenler Okulu) olarak tanınan kurum ortaya çıkmıştır. XII.-XIII. yüzyıllar arasında etkinlik gösteren Toledo Çevirmenler Okulu'nun amacı hem mirasları saydıkları Yunan kültürünün ürünlerini hem de Arapların bu kültür üzerine inşa ettiklerini Avrupa'ya taşımak olmuştur. Okulun tarihsel bakımdan üç döneme ayrıldığını söylemek mümkündür: Raimundo Dönemi (1125-1152), Alfonso Dönemi (1252-XIII. yüzyıl

sonu) ve Çağdaş Dönem¹⁶. Raimundo Dönemi'nde çevirilerde Araplarla Yahudilerin birlikte çalışması gerekli görülmüştür; Alfonso Dönemi'nde ise bazı değişiklikler yapılmıştır, örneğin Latince'den çok yerel dil olan Kastilya diline çeviriler yapılmıştır ve bu dilde bir terminoloji oluşturulmaya çalışılmıştır; okulun çağdaş dönemin de ise okul eğitici bir kuruma dönüşmüştür (Paton, 2015: 125-126). Vernet bu kurumun bir okul olarak adlandırmanın uygun olmadığını, çünkü devamlılığının olmadığını ve kurumsal organizasyon eksikliğinin bulunduğu öne sürmektedir. Ona göre çevirmenlerin arasındaki bağ coğrafya ve politika temellidir (Vernet, 2019: 133,134).

Toledo Çevirmenler Okulu, eğitim ve öğretimin yapıldığı belirli bir program dahilinde ilerleyen günümüz okullardan ziyade içerisinde kütüphanelerin, çevirmenlere ait odaların ve bilim insanların çalışmalarını yürütebildiği alanların bulunduğu bir kurum ya da bilim merkezi niteliğine sahiptir (Öztunalı, 2017:1324). Aynı zamanda bu kurumda hem İspanya dışından gelen Avrupalı bilim insanları hem de İspanya'da yaşayan Müslüman, Hristiyan ve Yahudi birçok bilim insanı ve çevirmen görev yapmıştır. Astronomi, tıp, matematik, mantık, tarih, felsefe, siyaset gibi pek çok alanda yazılmış ve Arapçaya çevirisi yapılmış eserlerin Latinceye çevirisini gerçekleştirmişlerdir.

Bu okulun ilk dönemlerinde Raimundo, başında bizzat kendisinin de bulunduğu çoğunluğu Yahudi asıllı olan bir çeviri topluluğu ile çalışmalarını yürütmüştür. Raimundo'un bu bilimsel etkinlikle ilgili en büyük isteği İslam felsefesini Hristiyanlığın kullanacağı şekle getirmek olmuştur (Bedevi, 2012:8,9). Bu doğrultuda Sevilalı John, Carinthialı Hermann gibi tanınmış isimlerin de bulunduğu çeviri topluluğu, Cluny başrahibi Aziz Peter'in da teşviki ile Chesterlı Robert'in (1141–1157) önderliğinde Kuran'ın önce İbraniceye oradan Kastilya diline son olarak da Latinceye ilk çevirisini gerçekleştirmiştir (Yıldız, 2009:60). Bununla birlikte çevirmenler Aristoteles, İbn-i Sina, Farabi, Kindî, Gazali, İbn Rüşt gibi bilginlerin eserlerinin yanında Öklid, Galen, Batlamyus'un eserlerini ve Fergani, Battani, Bitrucci gibi bilginlerinde yazmış oldukları açıklamalı yorumları Latinceye çevirmişlerdir. Raimundo, ekibiyle birlikte yapılan çevirilerde izledikleri yol ile dikkat çekmiştir. İlk olarak Arapça kaynak eserleri inceleyerek kelime kelime Latince karşılıklarını yazarak çevirilerini gerçekleştirmişlerdir. Sonrasında ise Raminundo ya da ekibin başına görevlendirilen başka bir baş çevirmen yapılan çevirileri kontrol etmiş ve eserin son kısmına da kendi ismini eklemiştir (Yakıt ve Durak, 2002:186).

¹⁶ Araştırmacıların bazıları okulu üç döneme ayırırken Paton'un dönemlendirmesi gibi dönemlendirmiş bazıları da çağdaş dönemi dışarıda bırakarak birinci dönemi Raimundo ile ikinci dönemi Cremonalı Gerardo ile üçüncü dönemi ise X. Alfonso ile başlatmıştır.

XII. yüzyılda görev yapan çevirmenlerin yaptıkları çalışmalar elli yıldan fazla bir zamanda gerçekleşmiştir. İlk nesil olarak tanınan ve çeviri etkinlerini yürütmüş olan isimler; Abraham bar Hiyya, Abraham ibn Ezra, Bathlı Adelard, Dominique Gundisalvi, Carinthialı Hermann ve öğrencisi Brugeslu Rudolf, Santallalı Hugh, Sevilalı John, Petrus Alfonsi, Tivolili Plato, Chesterlı Robert (Kettonlı Robert) ve Cremonalı Gerardo'dur (Sarıkavak, 2002:246; Altmann, 1971:972).

Abraham bar Hiyya (d.1070\ö.1136), A. Savasorda, A. Albargeloni gibi isimlerle de bilinen Yahudi bir matematikçi, filozof ve astronomdur. Tivolili Plato ile tanışmadan önce çalışmalarını yine doğduğu yer olan Endülüs topraklarında, Barcelona'da gerçekleştirmiştir. Romancaya hâkim olan Tivoli'nin Arapça kaynakları doğrudan Latinceye çevirememesi sonucunda Romanca, İbranice ve Arapçayı bilen Hiyya'dan yardım almış ve birlikte on yıldan fazla (1134-1145) sürede çalışmalar yürütmüşlerdir (İlhan, 2018:147). Matematikçi ve astronom el-İmrani'nin (ö.955) *Fi İhtiyârâtı's-Sâ'ât*'ını, Batlamyus'un *Dört Kitabı/Quadripartitum* adlı kitabını Latinceye çevirmişlerdir. Ayrıca Hiyya'nın Farabi'nin *Ahkâmu'n-Nücûm* (Yıldızların Kuralları) isimli eserini Latince ve İbraniceye çevirmiş Batı astrolojisine katkı sağlamıştır (İlhan, 2018:147).

Şair, filozof, matematikçi, astronom, astrolog ve İncil yorumcusu olarak tanınan Abraham ibn Ezra (d. 1089\ö.1167), Arapça, İbranice, Romanca ve Latince bilmekteydi. İncil üzerine yaptığı yorumlarla din felsefesine önemli katkılar sağlamıştır. İslam astrolojisine ilgi duymuştur. Arapça astronomi cetvellerini İbraniceye çevirmiş ve aynı zamanda Hindu, Arap rakamlarının Batı'ya aktarılmasında önemli rol oynayan *Sefer HaMispar* (Sayılar Kitabı) adlı matematik ders kitabı yazmıştır (Friedman, 2020:1). Ezra, bu eserle ondalık sayı sistemini Avrupa'ya kazandırmıştır.

XII. yüzyılın ünlü çevirmenlerinden Bathlı Adelard (d. 1080\ö.1152), İngiliz Skolastik felsefesi filozofudur. Felsefi eserlerini hayatının ilk dönemlerinde yazmış ve bu çalışmalarında Platon'dan etkilenmiştir. Batı dünyasında epistemoloji alanında Platon ile Aristoteles'i uzlaştırmaya çalışan filozof olarak da bilinmektedir. Sicilya, Suriye ve Filistin'e giderek buralardaki bilimsel çalışmaları incelemiş sonrasında İspanya'ya gelerek buradaki çeviri etkinliklerine katılmıştır (Sarıkavak, 2002:247). Öklid'in *Elementler* eserinin Yunancadan ve Harezmi'nin *Zîc-ul Harezmi* (astronomik tablo) eserinin de Arapçadan Latinceye çevirisini yapmıştır (İlhan, 2018: 148). İlhan, Adelard'ın "*Doğan Terbiyesi ve Avcılığı (De cura accipitrium)*", mektuplaşmalardan çıkan *Felsefi Risaleler (De eodem et diverso)*, Arap rakamlarını tanıtmaya ve eşyanın doğasına ilişkin yazılar, tabiat ve usturlap üzerine

çalışmalarının” bulunduğunu aktarmaktadır (İlhan, 2018:148). Ayrıca Seneca’nın *Quaestiones Naturales* adlı eserini de incelemiştir (Zeitler,2013:141).

Tarihçi bilim insanları tarafından birden fazla isimle anılan (Dominicus Gundisassalini, Do. Cundisalvo, Johanes Gundisalvi, Gundissalinus, Dominicus Archidiaconus Segoviensis vb.) Dominique Gundisalvi (d. 1115\ ö.1190), Arapçadan Latinceye yapılan çeviri çalışmalarının en tanınmış isimlerinden biridir. Kaynaklardan aktarılanlara göre onun çeviri yapılırken izlediği yol şöyledir: Öncelikle Arapçayı iyi bilen bir Yahudi çevirmen Arapça metni Kastilya yerel diline çevirmiş sonrasında ise Gundisalvi de yerel dilde söylenenleri Latinceye aktarmıştır. Onun çevirdiği eserler arasında Farabi, İbn-i Sina, Gazali ve İbn Cebriol gibi bilginlerin birçok eserinin de bulunduğu bilinmektedir (Bedevi, 2012:9,10). Yaklaşık olarak 1130 ve 1180 yılları arasında çalışmalarda bulunan Gundisalvi, çoğunlukla felsefi eserlerin çevirisini gerçekleştirmiştir. Gazzali’nin *Tehâfetü’l-felâsife* ve *Makâsidü’l-felâsife* isimli eserlerinin çevirisini yapmıştır. Bununla birlikte çağdaşı ve çalışma arkadaşı Juan Hispano (İbn Davud) ile birlikte İbn Cebriol’un felsefi görüşlerini anlattığı *Yenbû’u’l-hayât* adlı eserinin çevirisini Arapçadan Latinceye *Fons Vitae* adıyla kazandırmışlardır (Polloni,2020: xi). Aynı zamanda birlikte İbn-i Sina’nın *Fi’n-nefs* adlı eserini de Latinceye çevirmişlerdir (Bedevi, 2012:10). Farabi’nin *Liber de Scientis*, *Fontes Quaestionum*, *De intellectu*, *Liber excercitationis ad viam felicitatis* eserlerini, Afrodisiaslı İskender’in akıl ve zihin hakkındaki eseri *De intellectu et intellectu*, İbn-i Sina’nın *The Metaphysica of Avicenna* (*İbn-i Sina’nın Metafizigi*) eserini çevirmiş ve yine İbn-i Sina’ya atfedildiği düşünülen *De Divisione Philosophiae* isimli çalışmalar yapmıştır (Zeitler, 2013: 142). Bununla birlikte İhvan-ı Safa’nın mantık ilgili çalışmalarını da Latinceye kazandırmış, Cremonalı Gerard ile birlikte Kindî’nin akıl üzerine yazdığı eserinin çevirisini yapmışlardır (Zeitler, 2013:143).

İslam kozmolojisi, matematik ve astronomi gibi alanlarda 1138 ve 1143 yılları arasında yaptığı çevirilerle tanınan Carinthialı Hermann’ın (d.1100\ö.1160) adı kaynaklarda Dalmaçyalı Hermann olarak da geçmektedir. Birlikte Kur’an’ın Latinceye çevirisini gerçekleştirdiği Robert De Chester ile aynı zamanda Batlamyus’un *Almagest* adlı eserinin de çevirisini yapmışlardır (Zeitler, 2013: 143). Hermann önce Kettonlu Robert’tan sonra da Santallalı Hugh’dan Kindî’nin astronomi üzerine yazdığı eserlerini kendisi için Latinceye çevirmelerini istemiştir. Bununla birlikte Romanca ve Latince bilen öğrencisi Brugeslu Rudolf ile birlikte Batlamyus’un astronomi görüşlerini incelemiş ve usturlapla ilgili *Planisphere* isimli bir çalışma yapmışlardır (İlhan, 2018: 151). Aynı zamanda astronomi üzerine İspanya’da çalışmalar yapmış olan Müslüman astronom Mecritî’nin Batlamyus’un astronomisi üzerine yazdığı yorumların

çevirisini yapmıştır. Ayrıca Harezmi'nin astronomik tablolarının da çevirisini gerçekleştirmiştir (El-Ghazi ve Bnini, 2020: 76).

İspanyol rahip Santallalı Hugh (1135), İslam astronomi ve astroloji ile ilgili eserlerinin çevirisinde yer almıştır. XII. yüzyılın başlarında başpiskopos Raimundo ve Piskopos Michel'in ekibinde yer almıştır. Simya gibi ilimlerle ilgilenen Hugh, el-Belhî'nin astroloji üzerine yazdığı eseri *el-Medhalü'l-kebîr ilâ ilmi aḥkâmi'n-nücûm*'u *Maius introductorium* adı ile Latinceye çevirmiştir (İlhan, 2018: 151). Batlamyus'un astroloji üzerine yazdığı *Centiloquium* isimli eserinin de Latinceye çevirisini gerçekleştirmiştir. Bağdat'ta yapılan astroloji çalışmaları ile ilgili bilgi verdiği *Liber Aristotilis* eserini yazmıştır (Zeitler, 2013:143).

Toledo Okulu'nun ilk zamanlarında D. Gundisalvi ile çoğunlukla Arapçadan Kastilya diline çeviriler yapan Sevilalı John (d. 1100ö.1180), astronomi, astroloji, tıp, aritmetik gibi alanlarda çalışmalar gerçekleştirmiştir. Kustâ b. Lûkâ'nın *el-Fark beyne'n-nefs ve'r-rûh* eserini, İbn-i Sina'nın *Fî'n-Nefs* adlı eserini, Yahudi bilim insanı Mashallah ibn Athari'nin astroloji ve astronomi üzerine incelemelerini ve Battani'nin önemli astronomi çalışmalarından *Zij* adlı eserinin Latinceye çevirisini gerçekleştirmiştir (El-Ghazi ve Bnini, 2020:77). Ayrıca Batlamyus'un *Almagest*'inin ilk kısmının da içinde bulunduğu el-Fergani'nin astronomi üzerine yazdığı *Astronominin Özeti ve Göğün Hareketlerinin Esasları* eserini *Rudimenta* adıyla, *Mecisti'ye Giriş Bölümleri Kitabı*, *Astronominin Unsurları* eserlerini Latinceye çevirmiştir (İlhan, 2018: 145,152). Yine Ebu Ma'ser'in *Kitabü'l-Hey'eti'l-felek*, *Kitâbü'l-Kırânât* (*Kitâbü'l-Milel ve'd-düvel*), *e'l-Medhalü'l-kebîr ilâ 'ilmi aḥkami'n-nücûm* eserlerinin Latinceye çevirisini gerçekleştirmiştir (İlhan, 2018: 144).

İspanya'nın özerk bölgesinde bulunan Huesca kentinde doğmuş olan Petrus Alfonsi (d. 1062\ ö. 1140), 1106 yılında Yahudilikten Hristiyanlığa geçmiş ve Mose Safardi adını almıştır. Latince, Romanca, İbranice ve Arapçayı bilmekteydi. Arap ve Hint kültüründen okuduğu *Kelile ve Dimne* gibi eserlerden etkilenerek önce Arapça kaleme aldığı sonra da Latinceye *Disciplina clericalis* adı ile çevirdiği eserini Batı dünyasına kazandırmıştır (Zeitler, 2013:145). Yazdığı bu eserle Avrupa Edebiyatı'nı önemli ölçüde etkilemiştir. XII. yüzyılda Fransızcaya XIV. yüzyılda da İngilizce, Almanca, İtalyanca gibi birçok dile çevrilmiş, W. Shakespeare'in *Romeo ve Juliet* ile *On İkinci Gece* gibi oyunlarına etki etmiş, Alman tiyatro yazarı, şair Sachs ve pek çok Batı edebiyatçısının eserlerinde kaynak görevi görmüştür. Aynı zamanda İtalya'da Giovanni Boccaccio, *Decameron* adlı eserini Petrus Alfonsi'nin bu eserinden etkilenerek kaleme almıştır (İlhan, 2018:154). Alfonsi bu eseri ile İslam dünyasının kültürel ve düşünsel etkinliklerini Batı dünyasına tanıtmış, neredeyse Avrupa Edebiyatı'nın tamamına etki etmiştir. Millas

Vallicrosa'nın iddiası göre Bathlı Adelard'ın Latinceye çevirisini yaptığı eser Harezmi'nin *Zîc-ul Harezmi*'yi de Petrus Alfonsi Latinceye çevirmiştir (Zeitler, 2013:145).

İtalyan matematikçi, astronom ve astrolog Tivolili Plato diğer adlarıyla Platón de Tivoli, Plato Tiburtinus (d.1116\ö.1138) İtalyanca, Arapça, İbranice, Romanca ve Latin dilini bilmekteydi. Abraham bar Hiyya, Sevilalı John ve Cremonalı Gerardo ile birlikte çalışmıştır. Endülüslü astronom ve matematikçi İbnü's-Saffâr'ın *Liber Abulcasim de operibus astrolabiae* eserinin çevirisini yapmıştır (Zeitler, 2013: 145). Abraham bar Hiyya'nın geometri üzerine yaptığı çalışmaların Plato'nun Latinceye çevirdiği bununla birlikte Battani'nin *Kitâbü'l-Zîc* eserinin Latinceye çevirisini de yaptığı bilinmektedir (İlhan, 2018: 145,155).

Chesterlı Robert ya da Kettonlı Robert, Robert de Retines gibi pek çok isimle anılan XII. yüzyılın İngiliz asıllı çevirmenlerindendir. 1140 yılından itibaren yedi yıl İspanya'da yaşamış ve 1143 yılında Pamplona piskoposu olmuştur. Batlamyus'un usturlap üzerine yazdığı *De compositione astrolabii* eseriyle, Harezmi'nin cebirle ilgili eseri *Kitâb ül-Muhtasar fi Hisab il-Cebr ve Mukabele* 'nin Latinceye çevirisini *Liber algebra et almucabola* adıyla gerçekleştirmiştir (Vernet, 2019:148). Onunla ilgili en bilindik çeviri etkinliği 1142'de ilk Kur'an çevirisini gerçekleştirmiş olmasıdır (Sarıkavak, 2002:247). Ayrıca 1147'de İngiltere'ye gitmiş, bir Bizans keşişi ve Emevi prensi Halid ibn Yezid arasında geçen diyaloglardan oluşan *Simyanın Kompozisyon Kitabı*'nı Latinceye çevirmiştir (İlhan, 2018: 155).

Başka bir İngiliz filozof ve bilim insanı olan Morleyli Daniel (d.1140\ö.1210) de Cremonalı Gerardo'nun derslerine katılmış ve çoğunlukla astroloji üzerine çalışmıştır. Oxford'da eğitim görmüş ve *Liber de naturis inferiorum et superiorum* adında felsefi bir eser yazmıştır (Zeitler, 2013: 141).

Toledo Çevirmenler Okulu'nun en önemli ve ünlü çevirmenlerinden biri de Cremonalı Gerardo'dur (d. 1116\ö.1187). Toledo'daki bilimsel etkinliğin yoğunluğundan etkilenen Gerard, 1141 yılında buraya yerleşmiştir. Arapça eserlerin çevirisini gerçekleştirebilmek için bu dili öğrenmiş ve XII. yüzyılda en çok çeviri yapan kişi olarak tanınmıştır. Kaynaklara göre çevirisini yaptığı eserlerin toplamda seksen yedi tane olduğu ve bunlardan üçünün diyalektik, on yedisinin geometri, on ikisinin astronomi, on birinin felsefe, yirmi birinin tıp, üçünün kimya ve dördünün gizemli ilimlerden oluştuğu ifade edilmektedir (Zeitler, 2013: 147). D. Gundisalvi ile aynı ekipte çalışan Gerardo diğer çevirmenlerin organize olmalarına da yardımcı olmuştur. İlk olarak Öklid'in *Elementler*'ini ve Batlamyus'un *Almagest*'ini Arapçadan Latinceye çevirmiş ve bu çeviri XV. ve XVI. Yüzyıllara kadar Avrupa'ya astronomi alanında etki etmiştir (Sarıkavak, 2002: 248). Kindî'nin rüyalarla ilgili eseri *Risâle fi mâhiyeti'n-nevm ve'r-rü'yâ*, felsefe üzerine yazdığı *Risâle Cevâhir/Anâsiru'l-hamse*, *Risâle fi'l-'akl*, psikoloji alanında

yazdığı eseri *el-Kavl fi'n nefis*, geometri ile ilgili eseri *Risâle fi taşhîhi kavli Ebiskılâus ve et-Tevhîd*, *Risâle fi'l-Ahkâm* adlı eserlerinin Latinceye çevirisini gerçekleştirmiştir (İlhan, 2018: 143,144). Bunlarla birlikte *Meteoroloji*, *Fizik*, *Gök Üzerine*, *Kuruluş ve Bozuluş Üzerine*, *İkinci Analitikler* gibi eserlerin çevirisini yaparak Aristoteles'in bilinen bütün eserlerinin Latinceye çevirisini yapan tek çevirmen olarak anılmıştır (Sarıkavak, 2002: 249). 1150 ve 1187 yılları arasında İbn-i Sina'nın *El-Kanun fi't-Tıb* (Tıbbın Kanunu) eserinin çevirisini yapmıştır (Öztunalı, 2017: 1332). Yine er-Râzî'nin *Takasîmu'l-'ilel* (*Kitabü't-Taksîm ve't-teşcîr*), *Emrâdu'l-mefâsil*, *Kitabu'l-Hâvî*, *Fi'l-Buzûr'l-cezriyye ve'l-'itriyye*, *Fî'l-Emlâh*, *Fî'l-Hammâm* eserlerini; Sâbit b. Kurrâ'nın *Hareketu'l-Felek*, *el-Medhel il'l-Mecestî* eserlerini; İbn-i Heysem'in *Kitab el-Menazır*, *el-Fecr* eserlerini; Ahmed b. Yusuf'un *Kitâbü's-Semre*; Zehravi'nin *el-Cerrâhe*; Benû Musa b. Şâkir'in *Kitabu'l-İhvatu's-selâse*; Dimeşki'nin *Usûl Oklides* eserlerinin Arapçadan Latinceye çevirisini yapmıştır (İlhan, 2018: 144,145). Aynı zamanda Platon Akademisi matematikçilerinden Proklos'un *Teolojinin Unsurları* adlı eserini Arapçadan Latinceye çevirisinin yanında yeni bir biçimde anlatımını da yapmıştır (Vernet,2019:138). Avrupa'da cebirin kurucusu kabul edilen ünlü matematikçi ve astronom Harezmi'nin *Hisâbi'l-Cebr ve'l-Mukâbele* adlı eserini Latinceye çevirmiş ve bu kitap XVI. Yüzyıla kadar Avrupa'daki üniversitelerin ana matematik kitabı olmuştur (Budak, 2016:171). Ayrıca Harezmi'nin aritmetiğinde bulunan Hint kökenli Arap rakamlarını Batı dünyasına tanıtmıştır. Astronomi, matematik, tıp, felsefe, optik ve birçok alanda çeviri etkinliklerinde bulunmuş olan Gerardo, Fergani'nin *Astronominin Özeti ve Göğün Hareketlerinin Esasları* eserinin Sevilalı John'dan sonra ikinci çevirisini gerçekleştirmiş ve *Liber de aggregationibus scientie stellarum* adıyla Batı dünyasına kazandırmıştır (El-Ghazi ve Bnini, 2020:77). Ayrıca Farabi'nin *İlimler Sayımı* eserinin çevirisini gerçekleştirmiş ve bu çeviri Gundisalvi tarafından incelenmiştir (İlhan, 2018: 158).

Toledo Çevirmenler Okulu çeviri etkinliklerinde XII. yüzyıl Raimundo Dönemi'nden sonra XIII. yüzyıla geçmeden hemen önce bir geçiş dönemi yaşamıştır. Bu dönemdeki çevirmenlerin çoğunluğu Avrupa'yı dolaşp İspanya'ya gelerek Toledo'daki bilimsel etkinlikleri görüp bu kentte kalarak çalışmalarına burada devam etmişlerdir. Dolayısıyla XII. yüzyıldan XIII. yüzyıla geçiş döneminde görev almış çevirmenler; Serechelli Alfred, Alman Hermann, Toledolu Marcos ve Michael Scott'tır.

Serechelli Alfred (ö.1245) İngiliz asıllı çevirmen ve filozof olarak bilinmektedir. İngiltere, Fransa ve İtalya'dan sonra İspanya'ya gelmiş ve buradaki çeviri etkinliklerine katılmıştır. Fransızca, İtalyanca, Arapça ve Latince bilmektedir. Aristoteles'in *Meteoroloji* eserinin içinde söz ettiği mineraller bölümünün İslam dünyasında yeniden yorumlamasının İbn-

i Sina tarafından yapılmasıyla ona atfedilen bu eserin tamamının çevirisini Alfred, Arapçadan Latinceye gerçekleştirmiştir (Kâhya, 2005: 806). Bununla birlikte Aristoteles'e atfedilen *De plantis* eserinin de çevirisini yapmıştır (Zeitler, 2013: 148).

Keşiş olarak tanınan Alman Hermann (ö.1272), 1240 ve 1246 yılları arasında Toledo'da yaşamış ve X. Alfonso döneminde de çeviri etkinliklerinde bulunmuştur. 1240 yılında İbn Rüşd'ün *Telhîsu'l- Hatâbe* adlı eserinin ve Farabi'nin retorik ile ilgili *Şerhü kitabı'l-Mantık* yorumunun Latinceye çevirisini yapmıştır (Bedevi,2012:12; İlhan, 2018: 144,159). Bununla birlikte Aristoteles'in *Nikomakhos'a Etik*, *Poetika* ve *Retorik* eserlerinin Latinceye çevirisini gerçekleştirmiştir (Öztürk, 2015:66).

Toledolu Marcos (ö.1216) Arap, Latin, Roman dillerini bilmektedir. Aynı zamanda doktor kimliğiyle de tanınmaktadır. Olasılıkla Montpellier ya da Salerno'da eğitim görmüş, çağında Toledo kütüphanelerinde var olan Hipokrat ve Galen'in eserlerinin Arapçadan Latinceye çevirilerini yapmıştır (Gonzalez, 2007:83). Bunlarla birlikte 1210'dan 1247'ye kadar Toledo başpiskoposu olan Rodrigo Jimenez de Rada'nın çeviri ekibiyle birlikte Kur'an'ın Latinceye çevirisini gerçekleştirmiştir (İlhan, 2018: 159). Rodrigo Jimenez de Rada ile ilgili olarak da tarih alanıyla ilgili *Historia Gothica* ve *Historia Arabum* eserlerini yazarken çoğunlukla Arapça kaynaklara başvurduğu bilinmektedir (Sarıkavak, 2002:249). Ayrıca Huneyn b. İshak'ın daha önce Salerno'da çevirisi yapılan eseri *Tıbbı Giriş'i*, *Liber introductionis in medicinam* ismiyle Latinceye çevirmiştir (Sezgin, 2008a: 96).

İspanyol çevirmen, matematikçi ve bilgin Michael Scott (d.1175\ö.1232) 1217 yılında Toledo'da olduğunu Bitrucci'nin astronomi üzerine olan eserinin Latinceye çevirisini burada tamamladığından anlaşılmaktadır. İbn-i Sina'nın *eş-Şifa* eserinin *Tabîyyât* bölümünün *Kitabu'l- Hayavân* kısmını ve Aristoteles'in *Hayvan Bilimi* isimli eserinin Latinceye çevirisini yapmıştır (Karlığa, 2005:167). İbranice, Arapça ve Latince bilen Scott, İbn Rüşd'ü Batı dünyasına ilk tanıtan kişi olarak bilinmenin yanında *Fi Cevheri'l-kevn*, *Şerhu's-Semâ' ve'l-alem*, *Şerhu'n-Nefs*, *Şerhu'l-Âsâri'l-'ulviyye* eserlerinin de Latinceye çevirisini gerçekleştirmiştir (Zeitler, 2013:148; Karlığa, 2005:169). Çalışmalarına Sicilya'da devam etmiş ve kral II. Frederick'in sarayında astrolog olarak görev yapmıştır.

1252 yılında kral Fernando'nun ölümüyle X. Alfonso ya da bilge Alfonso olarak bilinen Kastilya Kralı Alfonso tahta geçmiştir. 1254 yılında da Kutsal Roma İmparatoru seçilmiştir. İmparatorluğu konusunda anlaşmazlıklar olduğu için taç giyme töreni hiç yapılmayan Alfonso bilimsel ve kültürel etkinlikleri din ayrımı yapmadan yürütmüştür. Kendisini "Üç Dinin Kralı" olarak adlandırmış ve birçok şair, yazar ve araştırmacıya hamilik yapmasının yanında kendisi de eserler vermiştir. Ayrıca Toledo Çevirmenler Okulu'nun yönetiminin de başına geçmiştir.

X. Alfonso yani Toledo Okulu'nun ikinci döneminde bir önceki dönemde olduğu gibi çevirmenler ikili gruplar halinde Arapça eserler üzerinden çalışmıştır. Çevirmenlerden biri Roman diline, diğeri Latinceye çeviri yapmıştır. İkinci çevirmen daha önceki dönemde olduğu gibi bir araştırmacı değil bir sekreter gibi işlev görmüştür. Ayrıca bu dönemde Kilise'nin kültür inşasındaki yoğun etkisi azaldığı için Kastilya dili, Fransızca gibi yerel dillere çeviriler bir önceki döneme göre artmıştır (Gonzalez, 2007:81). XIII. yüzyılda çeviri etkinliklerini yürütmüş isimler şunlardır; Abraham Alfaquin, Alvaro D'oviedo, Arap Bernard, Sienalı Bonaventura, Parmalı Egidius de Thebaldis, Toledolu Ferdinand, Garci Perez, Guillem Arremon Daspa, İshak ibn Sid, Jean de Aspa, Jean de Cremone ve Jean de Messine, Judas B. Mose, Regium Petrus, Samuel Levi'dir.

Toledolu Abraham, Abraham ibn Waqar olarak da bilinen Abraham Alfaquin (d.1225\ö.1294) XIII. yüzyılda X. Alfonso'nun doktoru olarak görev yapmış Yahudi asıllı çevirmendir. Arap dilini de bilen Abraham, 1260 ve 1277 yılları arasında Toledo'da Kastilya diline çeviriler yapmıştır. Alfonso'nun ölümünden sonra yerine geçen oğlu IV. Sanche'nin de kişisel doktorluğunu yürütmüştür. İslam dünyasında Hz. Muhammed için yazılan *Kitab el-Mi'rac* adlı eserin Kastilya diline çevirisini *La Escala de Mahoma* adıyla gerçekleştirmiştir (Öztürk, 2015:75). Alfonso ile birlikte çalışan Abraham, İslam filozoflarından İbn-i Heysem'in kozmoloji üzerine yazdığı eseri *Kitabun fi Hayat-il-alem*'i Kastilya diline çevirisini *Libro de la constitucion del universe* adıyla yapmış ve Toledolu Ferdinand'ın daha önceden *Libro de la açafeha* adıyla çevirisini yaptığı yine Toledo'da doğmuş Endülüslü bilim insanı Zerkali'nin eserinin Alfonso'nun kurduğu bir çeviri ekibi ile yeniden Kastilya diline çevirisini gerçekleştirmiştir (Zeitler, 2013: 167).

XIII. yüzyılda genellikle Arap astronomisi üzerine yaptığı çevirilerle tanınan ve 1270 yılından itibaren Toledo'da çalışmalar yürütmüş olan Hristiyan asıllı olduğu düşünülen Alvaro D'oviedo'nun doğum ve ölüm tarihleri ile ilgili net bir bilgi bulunmamaktadır. 1280 ve 1298 yılları arasında yine Toledo başpiskoposu Gonzalo Garcia Gudiel'in gözetiminde çeviri etkinliklerinde bulunmuştur. Alfonso'nun isteği üzerine XI. yüzyıl Arap astrolog Haly Abenragel'in astroloji üzerine yazdığı bir incelemeyi *De judiciis Astrologiae* adıyla Kastilya diline çevirmiştir (İlhan, 2018: 161). Bu eserin çevirisinin daha önceden Judas b. Mose tarafında yapıldığı da bilinmektedir. Ayrıca Batlamyus'un bazı el yazmalarını keşfetmiş, İbn Rüşd'ün Latinceye yapılan çevirilerinin yeniden yorumlamasını *Comentario* adlı kendi kaleme aldığı eserinde belirtmiştir (Zeitler, 2013:165).

Hristiyanlıktan Müslümanlığa geçtiği düşünülen ve hakkında pek az bilgi bulunan XIII. yüzyıl çevirmenlerinden Arap Bernard, Bernardo el Arabigo, Maestro Bernardo Arabico ouero

Saracino adlarıyla da anılmıştır. Alfonso'nun Zerkali'nin Kastilya diline çevirilen eseri *Libro de la açafefa* için tekrar kurduğu çeviri ekibinde Toledolu Abraham ile yer aldığı bilinmektedir (Zeitler, 2013:167).

XIII. yüzyılın İtalyan çevirmeni Sienalı Bonaventura'nın X. Alfonso'nun kâtibi ya da noteri olduğu bilinmektedir. 1264 yılında Toledo'da Toledolu Abraham'ın Kastilya diline çevirisini yaptığı Hz. Muhammed için yazılan *Kitab el-Mi'rac* adlı eserin Fransızcaya çevirisini yine Alfonso'nun isteği üzerine Bonaventura gerçekleştirmiştir (İlhan, 2018:162).

Yine Sienalı Bonaventura gibi İtalyan bir çevirmen olan Parmalı Egidius de Thebaldis içinde 1270 yılının sonrasında Alfonso'nun noteri olarak çalışmıştır. Batlamyus'un *Tetrabiblos* eserinin Latinceye çevirisiyle birlikte Haly Abenragel'in astroloji üzerine yazdığı bir incelemeyi *De judiciis Astrologiae* adıyla Kastilya diline çevrilmesinden sonra Bonaventura bu eseri yine bir İtalyan olan Petrus de Regium ile birlikte Latinceye *Libro complido en los iudizios de las estrellas* adıyla çevirisini yapmıştır (Zeitler, 2013: 168).

Toledo'da doğduğu bilinen Toledolu Fernando hakkında edinilen tek bilgi X. Alfonso'nun isteğiyle Zerkali'nin astronomi üzerine yazdığı eserinin Kastilya diline çevirisini *Libro de la açafefa* adıyla gerçekleştirmiş olduğudur. Sonrasında Alfonso'nun bu çeviriyi beğenmediği bilinmektedir (Zeitler, 2013: 164).

Yine Toledolu olduğu bilinen Hristiyan rahip Garcı Perez, 1253 yılında Sevilla'da mülk sahibi olmuş ve 1254 ve 1259 yılları arasında kralın noteri görevini yürütmüştür. *Lapidaro* ismi ile astroloji ve kimya alanları üzerine yazılmış Arapça kitapçıkların Kastilya diline çevirisini başka bir çevirmen Judas b. Mose ile birlikte yapmıştır (İlhan, 2018: 163).

1256 yıllarında X. Alfonsa ile birlikte çalışan İspanyol çevirmen Guillem Arremon Daspa, astronomi üzerine yazıldığı bilinen eserin Kastilya diline çevirisini *Libro de las estrellas fijas* adıyla yapmıştır. Aynı zamanda bu eserin içerisinde astronomik araçlar üzerine bilgiler veren IX. ve X. yüzyıla ait Arapça on beş adet kitapçığın da bulunduğu bilinmektedir (Zeitler, 2013: 168).

XIII. yüzyılın astronomu ve çevirmeni olarak tanınan İshak ibn Sid aynı zamanda Yahudi bir din adamıdır. İbranice ve Kastilya dillerini bilen İshak ibn Sid, Toledo'da 1263 ve 1277 yılları arasında çeviri etkinliklerinde bulunmuştur. Astronomi, astroloji, mimari ve matematik alanlarına ilgi duymuştur (Zeitler, 2013:166). Çevirmen Judas b. Mose ile birlikte astronomi ile ilgili olan *Alfonso Cetvelleri*'ni bir araya getirmiş, *Libro de lamina universal* adıyla da Arap astronomisi üzerine yazılan bir eseri Kastilya diline çevirmiştir. Bununla birlikte Battani'nin *el-Kanun*; Zerkali'nin *Almanac* eserlerinin yine Kastilya diline çevirisini gerçekleştirmiştir (İlhan, 2018: 163). Saatlerin yapımı ve kullanımı ilgili olarak *Relogio de la*

riedra de la somber, Relogio dell Agoa, dell Argent vivo, del palaciode las oras adlı dört eser kaleme almıştır (Zeitler, 2013:166). Zerkali'nin güneş ve gökyüzü üzerine yaptığı gözlemlerden etkilenen X. Alfonso, İshak ibn Sid ve Judas b. Mose'a bir yıl boyunca güneşi dikkatle gözlemlmeleri için görev vermiştir. İslam astronomlarının yaptıkları astronomik aletlere ilgi duyan İshak ibn Sid, İspanya'da doğan Müslüman astronom Mecriti'nin izinden giden Eb'ul-Kasım ibn Samih'in usturlap üzerine yazdığı eserleri ve Zerkali'nin eserlerini inceleyerek usturlap üzerine çalışmalar yapmıştır (İlhan, 2018: 164).

X. Alfonso döneminde rahip ve öğretmen olarak bilinen Juan de Aspa, 1259 yılında Judas b. Mose ile birlikte İslam astronomisi üzerine yazılan Kusta b. Lûkâ'nın *Kitâb al-amal bi-l kura al-fulkîya* adlı eserinin çevirisini *Libro de la Alcora* ismiyle Arapça'dan Kastilya diline çevirisini yapmıştır (Vernet, 2019:237). Ayrıca Judas b. Mose ile *Libro de las Cruces* adlı bir çeviri çalışması daha yapmıştır (Zeitler, 2013: 168,169).

Yine X. Alfonso döneminde metin yazarlığı ve noterlik görevleri yapmış İtalyan ve Hristiyan rahip oldukları bilinen Jean de Cremone ve Jean de Messine, İspanyol çevirmen Guillem Arremon Daspa'nın Kastilya diline çevirisini *Libro de las estrellas fijas* adıyla yaptığı astronomi konulu eserin 1276 yılında yeniden gözden geçirilmesi için kurulan ekipte yer almışlardır (Zeitler, 2013:169).

XIII. yüzyıl çevirmenlerden olan önemli bir isim de Yehuda ben Moshe olarak da anılan Judas b. Mose'dir. Yahudi asıllı ve X. Alfonso'nun doktoru olduğu dışında hakkında kişisel pek fazla bilgi bulunmamaktadır. Astronomi, astroloji ve ilaç yapımı ile ilgilendiği düşünülmekte ayrıca yazar kimliğiyle de tanınmaktadır (Zeitler, 2013: 169). 1205 yılında Alfonso'nun Zerkali'nin Kastilya diline çevirilen eseri *Libro de la açafeha*'nın Latinceye çevirisini Guillelmus Anglicus ile birlikte yapmıştır. Bununla birlikte Alfonso başa geçmeden önce bile onun himayesi altında çalışmalar yapmış ve *Lapidario* isimli eserin Arapça'dan Latince'ye çevirisini onun için yapmıştır (İlhan, 2018: 166). Arapça, Latince, İbranice ve Kastilya dillini bilen Judas b. Mose özellikle astronomi ve astroloji üzerine çeviriler gerçekleştirmiştir. 1254 yılında Haly Abenragel'in *Kitabu'l-Bari fi Ahkam bir Nujum* eserini Arapça'dan Kastilya diline *El libro conplido en los iudizios de las estrellas* adıyla çevirmiştir. 1256 yılında Guillem Arremon Daspa ile birlikte *Libro de la ochava sphaera*'yı çevirmiş; İshak ibn Sid ile birlikte yıl boyu güneş gözlemleri yapmış ve *Alfonso Cetvelleri*'ni düzenlemiştir (İlhan, 2018: 162,166). Guillem Arremon Daspa'nın Kastilya diline çevirisini *Libro de las estrellas fijas* adıyla yaptığı astronomi konulu eserin 1276 yılında yeniden gözden geçirilmesi için kurulan ekipte Jean de Messine, Jean de Cremona ve Samuel Levi ile birlikte Judas b. Mose da yer almıştır (Zeitler, 2013:169).

X. Alfonso döneminde hem kral için hem de çevirmen olarak görev yapan İtalyan asıllı Regium Petrus ise Parmalı Egidius de Thebaldis ile birlikte çalışmıştır. Birlikte Haly Abenragel'in astroloji risalesinin Latinceye çevirisini *Libro conplido* adıyla yapmıştır (Zeitler, 2013: 169).

Bu dönemde çeviri etkinliklerinde bulunmuş bir başka isim de Toledolu Samuel Levi'dir. Yahudi asıllı olan Levi, X. Alfonso'nun isteği ile *Relogio de la candela* adlı saat ve saat yapımı üzerine bir eser kaleme almıştır (İlhan,2018: 167). Bununla birlikte *Sekizinci Küredeki Yıldızlar Hakkında Dört Kitap (III Libros de las estrellas de la ochava espera)* adlı eserin çevirisine katkıda bulunmuş, *Arapçada al-Tasyir Denilen Kaldıracın Üretimi ve Kullanımı Hakkında Kitap (Libro de la fábrica y usos del levantamiento que en arabigo llaman ataçir)* adlı eserin çevirisini yapmıştır (Zeitler, 2013:167).

X. Alfonso döneminde çevirmenlerin birçoğu çevirmenlik görevlerinin dışında Alfonso'nun sarayında on yıldan fazla bir sürede noter, yazar ve doktor olarak da çalışmışlardır. Saray konum olarak Sevilla'da bulunsa da Toledo'daki çevirmenlerle X. Alfonso yakın ilişkiler kurmuştur. Hatta 1248 ve 1252 yıllarında X. Alfonso tahta çıktığı zaman Sevilla'nın içinden Judas b. Mose, Garci Perez gibi çevirmenlere toprak vermiştir (Zeitler, 2013: 169,170).

Tartışmalı olsa da X. Alfonso'nun hem Hristiyan hem de Yahudi araştırmacıları Toledo'dan Sevilla'ya taşıdığı düşünülmektedir. Kaynaklara göre Alfonso'nun yeğeni Juan Manuel'den edinilen bilgiler ışığında Alfonso zamanının çoğunu gezerek ve araştırmalarda bulunarak geçirdiği ve gezdiği yerlerdeki araştırmacılarla tanışıp hem saray işleri ile ilgili hem de kendi entelektüel istekleri ile ilgili araştırmacılara danıştığı bilinmektedir. Bu sebeple X. Alfonso XI. yüzyılın gezgin araştırmacı tipine çok uymaktadır. Aynı zamanda onunla ilgili olarak 1254 yılında Sevilla'da bir *studium generale*¹⁷ açtığı da bilinmektedir (Zeitler, 2013:170).

Paton, Toledo Çevirmenler Okulu ile ilgili olarak kurumsal bir yapıdan çok kentin içinde oluşmuş olan entelektüel bir hareket olduğunu öne sürmektedir (Paton, 2015:125). Dolayısıyla bu entelektüel hareket Toledo'nun çağdaş döneminde de devam etmiştir.

Toledo Çevirmenler Okulu'nun çağdaş dönemi merkezin Castilla-La Mancha Üniversitesi ile Toledo Üniversitesi'nin iş birliği sayesinde okulun Ortaçağ'daki ruhunu tekrar yakalamak amacıyla 1994 yılında kurulmasıyla başlamıştır. Merkezin bünyesinde birçok araştırma projesi yürütülmüş Arapça'dan ve İbranice'den çeviri programları açılmıştır. Şu an hala merkezin bünyesinde *Arap Diline Giriş, Başlangıç Latincesi, Arapça'dan İspanyolca'ya*

¹⁷ bk. dipnot 13.

Edebi Çeviri, Antik Yunan ve Arap Biliminin Yazın Mirasının Aktarımı kursları ile lisansüstü kursu verilmektedir¹⁸. Bununla birlikte merkez de on bin ciltten oluşan Akdeniz dil ve kültüründe uzmanlaşmış değerli bir kütüphane bulunmaktadır (Gonzalez, 2007: 86,87).

¹⁸ Merkezin erişim adresi: <https://blog.uclm.es/escueladetraductores/> (erişim tarihi: 29.04.2021)

SONUÇ

Ortaçağ düşünce gelenekleri içinde önemli bir konuma sahip olan İslam düşüncesi, İslam'ın ilk dönemlerinden itibaren bilmeye ve öğrenmeye ilgi duymuştur. Bu uygarlığın giderek topraklarını genişletmesi İskenderiye, Antakya, Harran, Urfa, Nusaybin, Cüdişapur, Bağdat gibi bilimsel etkinliklerin yapıldığı bölgelerle etkileşimde bulunmasını sağlamıştır. Bu etkileşimle birlikte Antik Yunan düşünce sistemini özümseyen İslam dünyası, Bağdat'ta kurduğu Beyt'ül Hikme (Bilgelik Evi) ile Yunancadan Arapçaya çeviri etkinliklerini başlatmış ve bilindiği üzere IX. ve XIII. yüzyıllar arasında bilimsel anlamda bir "Rönesans" ya da bir "Altın Çağ" yaşamıştır. Hristiyan Batı dünyası ise İslam dünyasının fetihleriyle Endülüs ve Sicilya'da İslam kültürü ile tanışmıştır. Bu ilk temastan bir süre sonra gerçekleşen Haçlı Seferleri (1096-1291) de İslam bilim ve düşüncesinin Hristiyan Batı düşüncesine aktarılmasında önemli rol oynamıştır.

İslam uygarlığı erken dönemlerinde topraklarını genişletme politikası ile VII. yüzyılda Sicilya'yı fethetmesi ile buranın ticaret ve kültür merkezi olarak önemli bir konuma sahip olmasını sağlamıştır. Sonrasında IX. yüzyılda Norman hakimiyeti altına giren bu bölge, İslam dünyasının kültürel, bilimsel ve felsefi bilgi birikimini sahiplenmiş; aynı zamanda da bu birikimden yararlanma yoluna gitmiştir. Yine İslam uygarlığının erken dönemlerinde Cüdişapur Okulu ile gerçekleşen etkileşimle Antik Yunan tıbbını öğrenip bunu geliştirmiştir. Buradan hastane yapıları hakkında bilgi edinip organize hastaneler inşa etmiştir. Bu bilgi birikimi, deneyim ve teknoloji IX. yüzyılda Sicilya'da Salerno Tıp Okulu'nu da etkisi altına almıştır. Böylelikle İslam dünyası özellikle tıp alanında Salerno Tıp Okulu aracılığıyla Hristiyan Batı dünyasına etki etmiştir.

Diğer bir yandan VIII. yüzyılda Abbasi Devleti'nin Emevi Devleti egemenliğini sonlandırmasıyla Abdurrahman b. Muâviye İspanya'ya gelerek Endülüs Emevi Devleti'ni kurmuştur. Dolayısıyla Abbasi Devleti ile hem bilimsel hem de siyasal anlamda bir yarış içine giren Endülüs Emevi Devleti kısa zamanda Kurtuba'yı bir bilim merkezi haline getirmeye çalışmıştır. Aynı zamanda İspanya'da önemli bir konuma sahip Toledo kentini de Müslüman topraklarına kazandırmıştır. Bundan sonra Doğu'daki bilimsel bilgi birikiminin Endülüs'e aktarımı başlamıştır ve XI. yüzyıldan itibaren de Hristiyan Batı'dan araştırmacılar Toledo, Salerno gibi merkezlere gelerek çeviri etkinliklerine katkıda bulunmuştur. Böylelikle Endülüs Emevi Devleti, İslam bilim ve felsefe akışının Batı'ya aktarılmasında önemli bir bağlantı olmuştur. Ancak Hristiyan Batı ve İslam dünyası arasındaki etkileşimin en büyük kaynağı kuşkusuz ki İslam dünyasının bilimler akademisi olarak adlandırılan Beyt'ül Hikme olmuştur. Çalışmamızın amacı böylesi önemli kültürlerarası kaynağın Hristiyan Batı dünyasında bilimsel

etkinliklerin erken dönem kaynaklarından olan Salerno Tıp Okulu ve Toledo Çevirmenler Okulu üzerindeki etkileri incelemek olarak belirlenmiştir. Bu doğrultuda İslam dünyasının Hristiyan Batı dünyası üzerine etkilerini beş başlık altında değerlendirmek mümkündür: Kurumsal yapı, politik destek, maddi destek, bağlı bulunan bilim insanlarının kimliği, çevirmenlerin yöntemleri.

Kurumsal yapı bakımından Beyt'ül Hikme'nin Toledo ve Salerno örnekleri karşısında oldukça organize ve büyük ölçekli olduğu söylenebilir. Beyt'ül Hikme çeviri etkinliklerini de bünyesinde barındıran çoklu bir bilim merkezi görünümündedir, buna karşın Toledo Çevirmenler Okulu'nun Beyt'ül Hikme'ye oranla küçük ölçekli olduğu ve bir çeviri bürosu olarak işlev gördüğü öne sürülebilir. Salerno Tıp Okulu ise bu iki örneğin tersine tam anlamıyla bir tıp merkezi olarak tarihte yerini almıştır. Beyt'ül Hikme bünyesinde kütüphane, gözlemevi gibi bilimsel araştırmaları destekleyici imkanları barındırırken Salerno Tıp Okulu eğitim alanındaki eserlerin yoğun olduğu küçük ölçekli bir okul kütüphanesine sahip olmuştur. Toledo Çevirmenler Okulu'nda ise Beyt'ül Hikme'den getirilen bazı kitapların da aralarında bulunduğu bir kütüphane bulunmuştur. Bununla birlikte Toledo Çevirmenler Okulu bünyesinde Beyt'ül Hikme'deki gibi çevirmenlerin çalışmalarını yürüttükleri çeviri odalarını barındırmıştır. Politik destek konusunda özellikle Beyt'ül Hikme ve Toledo Çevirmenler Okulu Salerno Tıp Okulu'ndan daha fazla benzerlik göstermektedir. Beyt'ül Hikme örneğin Me'mun Dönemi'nde devleti hazineden yoksun bırakma tehlikesine düşecek denli destek görmüştür. Toledo Çevirmenler Okulu ise özellikle X. Alfonso Dönemi'nde yönetimin desteğini almıştır. Salerno Tıp Okulu'na gelince kuruluşuna ilişkin bilgilerin eksikliği nedeniyle kesin olarak iddia edilemese de okulun ilk dönemlerinde yönetim desteğinden çok yararlanmadığı, ancak sonrasında II. Roger'ın yönetime geçmesi ile başlattığı çalışmaları II. Frederick'in okulu resmi olarak tanımasıyla Salerno'nun tarihinde bir dönüm noktasının yaşandığı söylenebilir. Politik desteğin yanında maddi destek konusunda da eldeki bilgilerin imkân verdiği ölçüde bir fark bulunduğu düşünülebilir. Şöyle ki Beyt'ül Hikme'de çevirmenlere çevirisini yaptıkları her eser için ciddi miktarlarda ücretler ödenmiştir. Buna karşın Salerno Tıp Okulu ve Toledo Çevirmenler Okulu'nda çevirmenlere herhangi bir ücret verildiğine ilişkin bir bulguya rastlanılamamıştır. Aynı zamanda Beyt'ül Hikme'de çalışan çevirmenlerin çoğunun kimliği seküler iken Toledo ve Salerno'da çevirmenlerin çoğunluğunun din görevlisi olduğu görülmektedir. Son olarak çevirmenlerin çeviride izlediği yöntemler incelendiğinde İslam dünyasında yapılan çevirilerle birlikte aynı zamanda bilim insanlarının kendi yazdıkları açıklamaları yorumları fazlayken Salerno ve Toledo'da çoğunlukla birebir çeviri yöntemi görülmektedir. El-Âmilî'nin eseri *el- Keşkül*'de alıntılardığı El-Safedî'den edinilen bilgilere

göre Beyt'ül Hikme'de çevirmenler iki yöntem izlemiştir. Birincisi, Yahya ibn Bitrik ve İbn Naima el-Hımsî ile özleştirilen her bir Yunanca sözcüğün Arapçada anlam olarak karşılığının bulunarak sözcüğü sözcüğüne yapılan çeviri yöntemidir. Bu yöntem çok başarı sağlamadığı için bir süre sonra Huneyn bin İshak ve el-Cevheri ile özdeşleştirilen ikinci bir yöntem kullanılmaya başlanmıştır. Bu yöntem daha çok, Yunanca sözcüğün Arapçada algılanışı ile gerçekleştirilmiştir. Yani sözcük okunup anlaşıldıktan sonra sözcüğün birebir karşılığı dikkate alınmadan anlamsal olarak Arapçadaki karşılık kullanılmıştır. Bu yöntem özellikle Yunan diline özgü benzetme ya da ifadeler söz konusu olduğunda oldukça başarılı olmuştur. (akt. El-Ghazi ve Bnini, 2020:72). Hristiyan Batı dünyasındaki çevirmenler ise Beyt'ül Hikme'nin çevirmenlerinin tersine sözcüğü sözcüğüne çeviri yönteminden daha yoğun bir biçimde yararlanmıştır. Bununla ilgili olarak da Lindberg, Batı'nın kullandığı bu çeviri yönteminin Batılı çevirmenler tarafından Antik Yunan eserlerine olan saygılarından dolayı bir standart olarak görüldüğü için kullanıldığını öne sürmektedir. Ayrıca Yunanca ve Arapça çevirilerin sözcüğü sözcüğüne çevrilmesinin Batılı çevirmenlerce daha güvenli görüldüğünü, çevirmenlerin genellikle kendilerini özgün sözdiziminden kurtarmak için özgüvene sahip olmadığını dile getirmiştir. Bunların yanı sıra iki çevirmen aracı bir dilin sözlü kullanımı aracılığıyla iş birliği yaparken tek akla yatkın ve etkin yöntemin sözcükleri (ya da belki ifadeyi) bir seferde art arda işlemek olduğuna dikkat çekmiştir (Lindberg,1978:90). Lindberg bu yöntemi kullanan çevirmenlere örnek olarak Cremonalı Gerard'ı göstermiştir. Yine başka bir yönden incelendiğinde çevirmenlerin sözcüğe göre de değil de sözcüğün algılanışına göre de bir yöntem kullandığını ifade etmiştir. Buna örnek olarak da Santallalı Hugh ve Afrikalı Constantinus'u göstermiştir. Santallalı Hugh'ın diğer çevirmenler gibi sözcüğü sözcüğüne değil de tamamen metni anlamaya ve özümsemeye yönelik bir çeviri gerçekleştirdiğini, eğer metnin özününe bir katkısı yoksa bir ifadeyi hatta tüm bölümü çeviriden çıkardığını dile getirmiştir. Afrikalı Constantinus'un da çevirilerinde sözcüğü sözcüğüne çeviri yöntemini kullanmadığını, anlamadığı bir ifadenin yerine de başka bir ifade ya da kelime koymaktan kaçındığını ifade etmektedir (Lindberg,1978:78-79). Dolayısıyla her iki çeviri yöntemi kullanılmış olsa da hem İslam hem de Batı dünyasında farklı ölçeklerde kullanıldıklarını söylemek mümkündür.

Tüm bu benzerlik ve farklılıklar göz önüne alındığında İslam dünyasının Hristiyan Batı dünyası üzerine etkisinin varlığından söz edilebilir. Bir tür *imitatio* (taklit) yoluyla çeviri etkinlikleri İslam dünyasından Hristiyan Batı dünyasına uzanmış, Hristiyan Batı dünyası ise İslam dünyasındaki gibi kurumsal olmasa da bir kurumun çatısı altında yürütülen çeviri etkinlikleriyle Antik Yunan ve İslam bilgi birikimine erişim sağlamıştır. Çevirmenlik bakımından değerlendirildiğinde Beyt'ül Hikme'nin etkisi Toledo Çevirmenler Okulu'nda

daha açık bir biçimde görünmektedir. Özellikle çevirmenlere ait odaların bulunuşu bu etkinin en önemli bulgusu olarak görülebilir. Ancak yine de Toledo Çevirmenler Okulu bütün bir kurum olarak Beyt'ül Hikme'nin imkanlarına erişememiştir. Buna karşın bir ölçüde Beyt'ül Hikme'nin bünyesinde yer alan bimaristan ile daha açık bir karşılaştırma yapılabilecek olan Salerno Tıp Okulu ise çevirmenlik etkinliklerinin yalnızca kuruma bağlı kişilerin çabasıyla ilerlediği, daha çok klinik çalışmaların uygulamalı bir biçimde yürütüldüğü bir üniversite öncesi kurum biçimindedir. Hristiyan Batı dünyası bu merkezlere bağlı olarak çalışan çevirmenler aracılığıyla yalnızca Antik Yunan bilgi birikimini edinmekle kalmamış aynı zamanda İslam bilgi birikimini de edinmiştir.

KAYNAKÇA

- Acar, C. (2020). *İlk İslâm Fetihleri: Dört Halife Dönemi Fetihlerinin Arka Planı*. Kahramanmaraş: Samer Yayınları.
- Adıgüzel, A. (2019). Hz. Osman döneminde (24-35/644-656) fetihler. *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, (11) 3, 1173-1199.
- Adıvar, A. A. (1969). *Tarih Boyunca İlim ve Din*. İstanbul: Remzi Kitabevi Yayınevi.
- Al-Hassan, A.Y. (2001). The Different Aspects of Islamic Culture: Science and Technology in İslam, Unesco.
- Altmann, A. (1971). Judaism and world philosophy: From Philo to Spinoza, L. Finkelstein, (Ed.), *The Jews: Their Role in Civilization, fourth edition*. (ss. 954-1009). New York: Schocken Books.
- Altungök, A. (2016). İslam öncesi dönem İran'da tıp ve tebâbet. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, (XXXI) 2, 353-382.
- Aras, Ö. (2017). Halid b. Yezid (ve ailesi): Siyasi ve kültürel etkinliği üzerine değerlendirmeler. *derglabant (AİBÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi)*, (5) 10, 160-176.
- Arıcan, K. M. (2012). Antakya Felsefe Okulu. *Journal of Islamic Research* (3) 23, 101-108.
- Aslandoğdu, K.E. (2019). Fuat Sezgin'e göre Arap-İslâm bilim tarihinde resepsiyon faaliyetleri: Hicri III. asır örneği. F. Köse (Ed.), *I. Ulusal Genç Akademisyenler Sempozyumu Prof. Dr. Fuat Sezgin ve İslâmî İlimler içinde* (ss.338-348). Kahramanmaraş: KSÜ Siyer-i Nebi Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi SAMER Yayınları.
- Aydın, F. (2015). *Tercüme Bilimine Giriş ve Tercüme Teknikleri*. İstanbul: Furkar Yayınları
- Bakkal, A. (2019). İslâm Tarihinde rasathaneler. *bilimname* (XXXIX) 3, 105-141. doi: <http://dx.doi.org/10.28949/bilimname.598262>
- Bakkal, A. (2005). *Harran Okulu*. Şanlıurfa: İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları.
- Bakır, A. (2016). Orta çağ İslam dünyasının olgunluk çağında tıp kültürü ve çalışmaları, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, (XXXI)1. 35-76.
- Bakır, A. (2018). Geç Orta Çağ Avrupa'sında tıp ve tababet, *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, (1) 1, 101-118.
- Bayrakdar, M. (1985). *İslâm 'da Bilim ve Teknoloji Tarihi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Bayrakdar, M. (1997). *İslam Felsefesine Giriş*. Ankara: TDV Yayınları.

Bedevi, A. (2012). *Batı Düşüncesinin oluşumunda İslam'ın rolü*, (M. Tan, Çev.), İstanbul: İz Yayıncılık.

Biçer, Ş. (2020). *Beytü'l-Hikme ve tercümeler dönemindeki önemi* (Yüksek Lisans Tezi). Bursa Uludağ Üniversitesi, Bursa.

Bsoul, A. L. (2019). *Translation Movement and Acculturation in the Medieval Islamic World*. Switzerland: Palgrave Macmillan. doi: <https://doi.org/10.1007/978-3-030-21703-7> .

Budak, M. A. (2016). Batı kaynaklarına göre Endülüs medeniyetinin eğitim ve bazı bilim alanlarına Avrupa'ya katkıları, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (1)23, 163-176.

Castiglioni, A. (1938). *The school of Salerno. Bulletin of the Institute of the History of Medicine*. (8)6, 883-898.

Çağatay, N. (1997). *Sorularla İslam Dini ve İslam Tarihi (Genişletilmiş 2. Baskı)*. İstanbul: Gündoğan Yayınları.

Copleston, F. (1993). *A history of philosophy, vol II: medieval philosophy*. New York: Image Books.

Conforti, M. (2014). Afrikalı Constantinus ve Arap tıbbına Batıdan gelen tepkiler, U. Eco (Ed.), *Ortaçağ: Katedraller, Şövalyeler, Şehirler*. (ss. 345-349). İstanbul: Alfa/Tarih Yay.

Della Monica M. ve Mauri R.ve Scarano F. ve Lonardo F. ve Scarano G. (2013). The Salernitan School of Medicine: Women, men, and children. A syndromological review of the oldest medical school in the Western World. *American Journal of Medical Genetics Part A*, (161) A, 809-816.

Demirci, M. (1996). *Beytü'l – Hikme*. İstanbul: İnsan Yayınları.

Doru, N. M. (2015). Urfa ve Nusaybin Okulları. B. A. Çetinkaya (Ed.), *Doğu'dan Batı'ya Düşüncenin Serüveni: İslam Düşüncesinin Altın Çağı*. (ss. 277-288). İstanbul: İnsan Yayınları.

Durmaz, S. (2019). İslam tıbbını Avrupa'ya tanıtan mütercim: Constantinus Africanus (Afrikalı Konstantin). *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (9) Özel, 113-132.

Erdem, G. (2013). İslam kültür tarihinin ilk ilimler akademisi: Beytü'l-Hikme. *Dini Araştırmalar*, (16)42, 57-77.

Erdemir, A. (2018). Türk tıp tarihinde ünlü Türk hekimi İbni Sina'nın tıbbi tedaviler üzerine yorumlamaları. *Türk Dünyası Araştırmaları*, (118) 232, 189-210.

Erdoğan, İ. ve Demirpolat, E. (Ed.). (2018). *İslam felsefesi*. İstanbul: Lisans Yayıncılık.

El-Ghazi, O. ve Bnini, C. (2020). Arabic translation from Bait Al-Hikma to Toledo school of translators: key players, theorization and major strategies. *International Journal of Linguistics, Literature and Translation (IJLLT)*, (9) 3, 66-80.

Fernandez-Morera, D. (2016). *The myth of the Andalusian paradise: Muslims, Christians, and Jews under Islamic rule in medieval Spain*. Wilmington, ISI books.

Gabriel, A. L. (1989). *Universities. Dictionary of the Middle Ages*, (J. Strayer, Ed.). New York: Charles Scribner's Sons.

Getz, F. M. (2004). *Medicine. Medieval Italy: An Encyclopedia*. (C. Kleinhenz, Ed.). New York: Routledge.

Gonzalez, H. D. (2007). Escuela de Traductores de Toledo. *Infodiversidad*, (V) 11, 77-88.

Görgün. T. (1999). İbn Haldûn. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (19), 543-555.

Gutas, D. (1999). *Greek thought, Arabic culture: the Graeco-Arabic translation movement in Baghdad and early Abbasid society*. New York: Routledge.

Gutas, D. (2010). *Origins in Baghdad*. R. Pasnau, van Dyke, C. (Ed.), *The Cambridge history of Medieval philosophy volume I*. (ss.11-25). New York: Cambridge University Press.

Horovitz, J. (2002). *İslami Tarihçiliğin Doğuşu*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları.

İlhan, S. (2018). Tuleytula (Toledo) Tercüme Okulu, *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, 87, 121-180.

İzgi, C. (2002). Kazvîni, Zekerîyya b. Muhammed. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (25), 160. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kazvini-zekeriyya-b-muhammed>

Kaçar, T. (2003). Ebioniteler'den Arius'a: Eskiçağ Doğu Hristiyanlığında İsa teolojisi tartışmaları, *AÜİFD*, (XLIV) 2, 187-206.

Kâhya, E. ve Topdemir, H. G. (2002). İlk Müslüman Türk Devletlerinde bilim. *Türkler Ansiklopedisi* içinde, (V), 1106-1163.

Kâhya, E. (2005). İbn Sina'nın mineroloji çalışmaları. *DergiPark*, (69) 256, 801 – 824.

Kan, K. (2010). *Abbasîlerin birinci asrında Bağdat (145-232/762-847)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Bursa.

Karakaş, M. (1991). *Müsbet İlimde Müslüman Âlimler*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Karlığa, H. B. (2002), Constantinus Africanus (Afrikalı Konstantin), *TDV İslam Ansiklopedisi*, (26), 180. <https://islamansiklopedisi.org.tr/konstantin-afrikali-constantinus-africanus>

Karlığa, B. (2005). Doğu-Batı düşüncelerinde on üçüncü yüzyıl dönüşümü. *Doğu-Batı Düşünce Dergisi*, (8)33, 161-174.

Kavak Bilgiç, E. (2018). *Doğu Roma imparatoru Iustinianus ve Sasani imparatoru Hüsrev Anuşirvan'ın Doğu Akdeniz politikalarının karşılaştırılması* (Yüksek Lisans Tezi). Akdeniz Üniversitesi, Antalya

Kaya, M. (1996). *Firdevsü'l-Hikme*. Diyanet İslâm Ansiklopedisi. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.

Kaya, M. (2002). *Kindî. Ya'kûb b. İshak*, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Kaya, S. (2017). Ortaçağ'da Arap-İslam dünyasında astronomi bilimi. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (6)2, 354-373.

Kayacık, A. (2015). Bağdad Okulu. B. A. Çetinkaya (Ed.), *Doğu'dan Batı'ya Düşüncenin Serüveni: İslam Düşüncesinin Altın Çağı*. (ss. 265-277). İstanbul: İnsan Yayınları.

Kayacık, A. (2018). İskenderiye Okulu ve tıbbî-mantıkî gelenek. *Bilimname*. (XXXVI) 2, 91-108. doi: <http://dx.doi.org/10.28949/bilimname.419866>

Kettani, M.A. (2007). *İslam Bilimlerinin Geçmişine Toplu Bir Bakış*, İslam ve Bilim Tartışmaları. İstanbul: Etkileşim Yayınları.

Kristeller, O. P. (1945). The school of Salerno. *The Johns Hopkins University Press* (17)2, 138-194.

LeGoff, J. (2020). *Avrupa'nın doğuşu*. (T. Binder, Çev.) İstanbul: Literatür Yayınları.

Lindberg, D.C. (1978). The transmission of Greek and Arabic learning to the West. D. C. Lindberg (Ed.), *Science in the middle ages*. (ss. 52-90). Chicago: University of Chicago Press.

Lyons, J. (2009). *The house of wisdom: how the Arabs transformed western civilization*. New York & Berlin & London: Bloomsbury Press.

Nutton, V. (1971). Velia and the school of Salerno. *Medical History*, (15) 1, 1-11.

Okka, B. (2015). Salerno Tıp Okulu. *Genel Tıp Dergisi*, (25). 71-76.

Öz, N. (2017). *Theodosius döneminde Roma İmparatorluğu* (Yüksek Lisans Tezi). Pamukkale Üniversitesi, Denizli.

Öztunalı, O. (2017). Toledo Çevirmenler Okulu'nda gerçekleştirilen çalışmaların kültürlerarası yeri ve önemi, *DTCF Dergisi*, (57) 2, 1323-1339.

Öztürk, T. (2015). Toledo koleksiyonu sebepleri ve sonuçlarıyla ilk oryantalist çalışmalar, *Milel ve Nihal*, (12)1, 55-80.

Paton, S. M. L. (2015). The School of Translator of Toledo and the identification of Gundisalvo's main contributor. *FITISPos International Journal: Public Service Interpreting and Translation*, (2), 122-131.

Polat, Y. (2015). *Bir eğitim ve tercüme kurumu olarak: Beytü'l Hikme* (Yüksek Lisans Tezi). On dokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun.

Polloni, N. (2020). *The Twelfth-Century Renewal of Latin Metaphysics: Gundissallinus's Ontology of Matter and Form*. Institute of Medieval and Early Modern Studies, Durham University, Canada.

Ranon, C. A. (2003). *Bilim tarihi dünya kültürlerinde bilimin tarihi ve gelişmesi*. (E. İhsanoğlu-F. Günergun Çev.). Ankara: Tübitak Yayınları.

Rashdall, H. (1895). *The Universities of Europe in the Middle Ages*. Oxford: Clarendon Press.

Rufus, C. (1939). The Influence of Islamic Astronomy in Europe and the Far East. *Popular Astronomy*. (XLVII) 5, 233-238.

Runciman, S. (1959). Avrupa medeniyetinin gelişmesi üzerindeki İslâmî tesirler. (N. Asgarî, Çev.). *Dergipark Şarkiyat Mecmuası*, (0)3, (2011), 1-12.

Şahin, S. (2015). Orta Çağ Avrupa'sının tıp merkezi: Salerno Tıp Okulu. *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, (10)5, 397-416.

Sarıkavak, K. (2002). Toledo, Bologna ve Padua Okullarının düşünce tarihindeki yerleri, *Dergipark*, (14)40, 243-267.

Serdar, M. (2011). *Geç Ortaçağlar'da Doğu biliminin Batı'ya yansımaları* (Yüksek Lisans Tezi). Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Tokat.

Sezgin, F. (2008a). *İslam'da bilim ve teknik I. Cilt*. (A. Aliy Çev.). İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları.

Sezgin, F. (2008b). *İslam'da bilim ve teknik II. Cilt*. (A. Aliy Çev.). İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları.

Sezgin, F. (2008c). *İslam'da bilim ve teknik III. Cilt*. (A. Aliy Çev.). İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları.

Sezgin, F. (2008d). *İslam'da bilim ve teknik IV. Cilt*. (A. Aliy Çev.). İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları.

Sezgin, F. (2010). *Tanınmayan Büyük Çağ-İslam Bilim ve Teknoloji Tarihi'nden*, İstanbul: Timaş Yayınları.

Sözen, K. (2019). Ortaçağ felsefesi. N. Durak (Ed.). *Felsefe tarihi*. (ss.244-282). İstanbul: Lisans Yayıncılık.

- Tez, Z. (2001). *Bilim ve Teknikte Ortaçağ Müslümanları*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Topdemir, H. G. (2003). Optik biliminde bir öncü İbnü'l-Heyssem. *Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi*, 3, 107-126.
- Topdemir, H.G. (2012). İslam dünyasında matematik. *Bilim ve Teknik* içinde, 72-74.
- Topdemir, H. G. (2012). İslam dünyasında tıp, *Bilim ve Teknik* içinde, 90-93.
- Uludağ. S. (1999). İbn Haldûn, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (19), 538-543.
- Uludağ,S. (2017). *İslam Düşüncesinin Yapısı*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Unat, Y. (2006). Battânî ve Zîc-i Sâbî adlı astronomi eseri. *I. Uluslararası Katılımlı Bilim, Din ve Felsefe Tarihinde Harran Okulu Sempozyumu, (I)*, 347-368.
- Unat, Y. (2019). Ortaçağ İslâm dünyasında bilim ve Batıya etkileri. İ. Özcoşar, A. Karakaş, M. Öztürk, S. Aslan (Ed.), *Kaşf-i Kadîmden Vaz'ı Cedîde İslam Bilim Tarihi ve Felsefesi- Uluslararası İslam Bilim Tarihi ve Fuat Sezgin Sempozyumu Bildirileri* içinde. (ss.137-165). Diyarbakır.
- Unat, Y. (2020). Ortaçağ İslâm dünyasında astronomi bağlamında Fârâbî'nin astronomiye bakışı ve katkıları. *8th International Conference on Social Sciences* içinde. (ss. 163-172). Almaty, Kazakhstan.
- Ünver, A. S. (1985). *İstanbul Rasathanesi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Vernet, J. (2019). *Endülüs Mirası: Avrupa İslam'a Neler Borçlu*, (N. Karavar Çev.), İstanbul: Say Yayıncılık.
- Walsh, J.J. (1911). *Old Time Makers of Medicine*. New York: Fordham University Press.
- Watt, W. M. (1989). *İslam Avrupa'da*. (H. Yavuz Çev.). İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Yakıt, İ. ve Durak, N. (Ed.) (2002). *İslam'da Bilim Tarihi*. Isparta: Tuğra Matbaası.
- Yıldız, Ş. (2009). Endülüs Yahudileri ve İslam kültür ve biliminin Avrupa'ya geçişinde oynadıkları rol, *İstem*, (7) 13, 51-68.
- Yüksel, A. T. (2002). *İslam'da Bilim Tarihi (Başlangıçtan Osmanlı Döneminin Sonuna Kadar)*. Konya: Kitap Dünyası Yayınları.
- Zeitler, J. K. (2013). *Intellectual carthographic spaces: Alfonso X, the wise and the foundation of the studium generale of seville* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). The University of Arizona, Arizona.

İnternet Kaynakları

Diyanet İşleri Başkanlığı. (2020). *Kur'an-ı Kerim, Bakara/242. Ayet*. Erişim Adresi: <https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Bakara-suresi/249/242-ayet-tefsiri> (erişim tarihi: 02.10.2020)

Diyanet İşleri Başkanlığı. (2020). *Kur'an-ı Kerim, Tâhâ\ 113-114. Ayet*. Erişim Adresi: <https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/T%C3%A2h%C3%A2-suresi/2461/113-114-ayet-tefsiri> (erişim tarihi: 02.10.2020)

Diyanet İşleri Başkanlığı. (2020). *Hadislerle İslâm Cilt 1 Sayfa 373, T2682 Tirmizî, İlim, 19*. Erişim Adresi: <https://hadislerleislam.diyanet.gov.tr/sayfa.php?CILT=1&SAYFA=373>

Friedman, H. H. (2020). *Abraham Ibn Ezra: the creative thought and biting wit of a medieval biblical commentator*. SSRN Erişim adresi: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3550836 (erişim tarihi: 15.05.2021).

TDV İslam Ansiklopedisi. (2020). *Tasavvuf*. Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/tasavvuf> (erişim tarihi:02.10.2020)

TDV İslam Ansiklopedisi. (2020). *Kelam*. Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/kelam--ilim> (erişim tarihi:02.10.2020) (erişim tarihi: 02.10.2020)

TDV İslam Ansiklopedisi. (2020). *İznik Konsili*. Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/iznik-konsili> (erişim tarihi: 12.10.2020).

TDV İslam Ansiklopedisi. (2021). *İbn Vahşiyye*. Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-vahsiyye> (erişim tarihi:03.01.2021)

TDV İslam Ansiklopedisi. (2021). *Nabatîler*. Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/nabatiler> (erişim tarihi: 03.01.2021).

TDV İslam Ansiklopedisi. (2021). *Bîmâristan*. Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/bimaristan> (erişim tarihi: 03.01.2021)

TDV İslam Ansiklopedisi. (2021). *İbnü'l-Baytâr*, Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibnul-baytar> (erişim tarihi: 04.01.2021)

TDV İslam Ansiklopedisi. (2021). *Ensâb*. Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/ensab--soybilimi> (erişim tarihi: 04.01.2021)

TDV İslam Ansiklopedisi (2021). Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/konstantin-afrikali-constantinus-africanus> (erişim tarihi:20.02.2021).

Merkezin erişim adresi: <https://blog.uclm.es/escueladetraductores/> (erişim tarihi: 29.04.2021).

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, Adı	Yağmur Başkaya
Uyruğu	T.C.
Doğum tarihi\yeri	
Medeni Hali	Bekar
Telefon	
E-posta	

Eğitim Derecesi	Okul\ Program	Mezuniyet Yılı
Lise	Bodrum Kanuni Sultan Anadolu Lisesi	2012
Üniversite	Akdeniz Üniversitesi\ Felsefe	2019
Yüksek Lisans	Akdeniz Üniversitesi Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Enstitüsü Akdeniz Ortaçağ Araştırmaları	2021

İş Deneyimi, Yıl	Çalıştığı Yer	Görev
2021	Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Enstitüsü	Kısmi zamanlı öğrenci

Yabancı Dil	Latince, İngilizce
-------------	--------------------

Yayınlar

Başkaya Y., Kaynak İltar E., "Thomas Samuel Kuhn'un "Bilimsel Devrimlerin Yapısı" İsimli Eseri Üzerine Konvansiyonalizm Bağlamında Bir Değerlendirme", Eurasian Conference on Language and Social Sciences VIII., Antalya, Türkiye, 18-20 Ekim 2019, ss.77.

Kaynak İltar E., Başkaya Y., "Kâtip Çelebi'nin Mîzanü'l-Hakk Fi İhtiyari'l-Ahakk (En Doğruyu Seçmek İçin Hak Terazisi) Başlıklı Eseri Işığında Osmanlı Eğitim Sisteminden Felsefenin Kaldırılmasına İlişkin Eleştirisi Üzerine Bir Değerlendirme ", Eurasian Conferences on Language and Social Sciences IX., Antalya, Türkiye, 16-18 Ekim 2020, ss.175-176.

Başkaya Y., Kaynak İltar E., "Aristoteles Ahlakındaki “Altın Orta” Doktrininin Ortaçağ Hristiyan Dünyasındaki Yansıması: Thomas Aquinas", IV. Uluslararası Felsefe, Eğitim, Sanat ve Bilim Tarihi Sempozyumu (Online), Muğla, Türkiye, 14-18 Nisan 2021, ss.181.

